Pasaulinio populiarumo sulaukusių verslo knygų
The Big Short, Liar's Poker ir *Moneyball* autorius

MICHAEL LEWIS

BUMERANGAS

„KIETAS“ EUROPOS NUSILEIDIMAS

eugrimas.lt

Michael Lewis

BUMERANGAS

„Kietas“ Europos nusileidimas

Iš anglų kalbos vertė *Leonas Ramutis Tamošiūnas*

 eugrimas.lt | VERSLUI

Vilnius

UDK 338.1:336.7(4)
Le384

Versta iš knygos:
Boomerang: Travels in the New Third World by Michael Lewis

Iš anglų kalbos vertė
Leonas Ramutis Tamošiūnas

Redagavo
Jurgita Brasiūnaitė

Maketavo
Dovilė Kuliešienė

Viršelį kūrė
Artūras Babušis

ISBN 978-609-437-153-0

Skiriu Dougui Stumpfui, talentingam redaktoriui ir geros širdies žmogui. Jei ne jis, man niekada nebūtų kilusi mintis apsilankyti tuose griuvėsiuose.

Turinys

Pratarmė

Finansinis burbulas, kokio pasaulis dar neregėjo

„Bumerangą“ pradėjau rašyti visai atsitiktinai – tuo metu, kai dar nebuvau baigęs kitos knygos apie Volstritą ir 2008-ųjų JAV finansų krizę. Mane sudomino saujelė investuotojų, susikrovusių turtus iš antrarūšių būsto paskolų rinkos žlugimo. 2004 m. didžiausi Volstrito investiciniai bankai sukūrė savęs sužlugdymo priemonę – antrarūšių būsto paskolų obligacijų kredito rizikos apsikeitimo sandorius (*credit default swap*). Tada investuotojai galėjo lošti rinkoje bet kokių obligacijų kainomis – siekti pelno, remiantis tų kainų svyravimais. Tai buvo apdraudimo strategija, tik su tokiu savitumu, kad pirkėjas neprivalėjo būti apdrausto turto savininku. Jokia draudimo kompanija teisiškai negali parduoti jums kito žmogaus namo apdraudimo nuo gaisro. Tačiau finansų rinkos gali parduoti ir mielai parduos kito žmogaus investicijų apdraudimą nuo nemokumo. Šimtai investuotojų mėgėjiškai darbavosi kredito rizikos apsikeitimo sandorių rinkoje (daug žmonių manė, bent jau kurį laiką, kad skolomis grįstas JAV būsto sektoriaus pakilimas yra netvarus), bet tik apie penkiolika iš jų visiškai pasinėrė į jį ir lažinosi iš didžiulių

sumų, kad didelės Amerikos finansų sritys „sudegs". Dauguma iš tų žmonių vadovavo rizikos draudimo fondams Londone ar Niujorke. Jie paprastai vengdavo žurnalistų. Tačiau šia tema ir šiuo momentu buvo stebėtinai atviri. Visi tie žmonės buvo apimti keisto ir išskiriančio juos iš kitų jausmo, kad išprotėjusiame pasaulyje vieninteliai yra sveiko proto. Kai jie pasakojo apie tai, ką jaučia, atrodė, kad taip kalbėti galėtų žmogus, ramiai ir tyliai sėdintis sau mažame laivelyje ir stebintis, kaip „Titanikas" visu greičiu artėja prie ledkalnio.

Keli iš tų žmonių dėl savo temperamento ypatumų nelabai tiko vienatvei ir tylėjimui. Tarp jų buvo ir *Hayman Capital* rizikos draudimo fondo Dalase, Teksaso valstijoje, vadovas Kyle'as Bassas. Šis beveik keturiasdešimties metų vyras gimė Teksase, o pirmuosius septynerius savo karjeros metus praleido *Bear Stearns* investiciniame banke, kur pardavinėjo obligacijas Volstrito firmoms. 2006 m. pabaigoje jis paėmė pusę iš 10 milijonų dolerių, kuriuos sutaupė bedirbdamas Volstrite. Iš kitų žmonių surinko dar 500 milijonų dolerių, įkūrė rizikos draudimo fondą ir pradėjo dideliais mastais lažintis antrarūšių būsto paskolų obligacijų rinkoje. Po to Kyle'as nuskrido į Niujorką perspėti savo draugų, kad šie daugelyje kvailų lažybų pasirinko ne tą pusę. Kiti prekiautojai *Bear Stearns* banke nekreipė dėmesio į jo nuomonę. Vienas iš jų netgi pareiškė: „Tu rūpiniesi savo rizikos tvarkymu, o aš pasirūpinsiu mūsų rizikomis." 2008 m. pabaigoje, kai nuvykau į Dalasą susitikti su Bassu, antrarūšių būsto paskolų obligacijų rinka jau buvo žlugusi ir su savimi nusinešusi *Bear Stearns* banką. Kyle'as dabar buvo turtingas ir netgi šiek tiek pagarsėjęs investuotojų sferoje. Tačiau jau nebesuko galvos dėl antrarūšių būsto paskolų obligacijų žlugimo. Pasiėmęs uždirbtą pelną, jis dabar visą savo dėmesį nukreipė į naują objektą – vyriausybes. JAV vyriausybė kaip tik tuo metu įtraukinėjo į savo buhalterines knygas antrarūšes būsto paskolas, kurias išdavė *Bear Stearns* ir kiti Volstrito bankai. Federalinė rezervų sistema galų gale vienokiu ar kitokiu pavidalu prisiėmė riziką, susijusią su beveik dviejų trilijonų dolerių vertės rizikingais vertybiniais popieriais. Ji elgėsi taip pat, kaip ir kitos turtingų išsivysčiusių

šalių vyriausybės: visur blogos paskolos, išduotos gerai apmokamų finansininkų, dirbančių privačiame sektoriuje, buvo „suvalgytos" tų šalių iždų arba centrinių bankų.

Basso nuomone, finansinė krizė dar nesibaigė. Ją tik prislopino pasitikėjimas turtingų Vakarų šalių vyriausybėmis. Visą dieną klausiausi, kaip Kyle'as su savo kolegomis vos ne iki apsvaigimo aptarinėja, kur visa tai galėtų nuvesti. Ir kalbėjo jau ne apie keleto obligacijų, o apie ištisų šalių žlugimą. Jie turėjo naują puikią investavimo idėją. Nuo 2002 m. daugelyje turtingų išsivysčiusių šalių reiškėsi kažkas panašaus į netikrą pakilimą. Tariamas ekonominis augimas iš tikrųjų buvo veikla, skatinama to, kad žmonės ėmė paskolas, kurių greičiausiai nebuvo pajėgūs grąžinti. Apytikriais apskaičiavimais, visame pasaulyje valstybiniame ir privačiame sektoriuose bendra skolų suma nuo 2002 m. padidėjo daugiau kaip du kartus – nuo 84 iki 195 trilijonų dolerių. „Šitokio skolų susikaupimo pasaulio istorijoje dar nebuvo", – tvirtino Bassas. Labai svarbu tai, kad didieji bankai, kurie išdavė didelę dalį šių paskolų, buvo laikomi jau nebe privačiomis įmonėmis, o vietinių valdžios organų institucijomis. Tad buvo neabejojama, kad ištikus krizei jie susilauks paramos. Valstybės skola turtingose šalyse jau pasiekė pavojingai aukštą lygį. Reaguodama į krizę, ji toliau sparčiai augo. Tačiau valstybės skola tose šalyse jau nebebuvo oficiali valstybės skola. Praktiškai ją sudarė ir skolos, esančios kiekvienos šalies bankininkystės sistemos viduje, ir ta sistema dar vienos krizės atveju būtų atiduota vyriausybei. Bassas pasakojo: „Pirmiausia mes stengėmės išsiaiškinti, kokio dydžio buvo tos bankininkystės sistemos, ypač vyriausybės gaunamų pajamų atžvilgiu. Mums prisireikė keturių mėnesių tiems duomenims surinkti. Niekas jų neturėjo."

Skolos augo ir pasiekė stebėtinus dydžius. Pavyzdžiui, Airijoje, kurios metinis biudžeto deficitas didelis ir toliau didėja, skolų susikaupė dvidešimt penkis kartus daugiau, negu ši šalis gauna metinių mokesčių pajamų. Ispanijoje ir Prancūzijoje skolų suma daugiau kaip dešimt kartų didesnė, nei šių valstybių metinės pajamos. Istorija rodo, kad esant

tokiam vyriausybių prasiskolinimo lygiui, jos būdavo paskelbiamos nemokiomis. Bassas svarstė: „Manau, kad yra tik vienas būdas toms šalims išsigelbėti. Jų biudžetai turi tapti pertekliniai. Va taip, tik tai atsitiks tuoj po to, kai kiaulės išmoks skraidyti." Tačiau jam vis dėlto buvo neramu, ar ko nors nepražiopsojo, gal į ką nors neatsižvelgė. „Pradėjau ieškoti žmonių, žinančių valstybių nemokumo atvejų istoriją", – sakė Bassas. Jis susirado didžiausią šios srities žinovą, Harvardo universiteto profesorių Kennethą Rogoffą, kuris kaip tik tuo metu kartu su savo kolega Carmenu Reinhartu rengė spaudai knygą *This Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly* („Šį kartą yra kitaip: aštuoni finansinės beprotybės šimtmečiai"). Bassas pasakojo, kad su Rogoffu peržiūrėjo skaičius, ir šis pareiškė: „Man sunku net patikėti, kad padėtis tokia bloga." Kyle'as jam tarė „Palaukite. Jūs esate geriausias pasaulyje valstybių biudžetų specialistas. Į jus kreipiasi šalių vadovai, kai susiduria su biudžeto problemomis. Dėstėte Prinstone kartu su Benu Bernanke'u. Larry Summersą supažindinote su jo antrąja žmona. Jei jau ir jūs to nežinote, tai kas tada gali žinoti?"

Štai naujasis Kyle'o investavimo teiginys: antrarūšių būsto paskolų krizė buvo daugiau simptomas, negu priežastis. Ją sukėlusios gilesnės socialinės ir ekonominės problemos niekur nedingo. Kai tik investuotojai suvoks šią realybę, liausis laikę didžiųjų Vakarų valstybių vyriausybes nerizikingomis ir pradės reikalauti didesnių palūkanų už joms teikiamas paskolas. O kai toms vyriausybėms teks mokėti didesnes palūkanas, tai jos dar giliau įgrims į skolas ir tada norėdamos pasiskolinti privalės mokėti dar didesnes palūkanas. Kai kuriais didžiausią nerimą keliančiais atvejais (Graikijos, Airijos, Japonijos) pakanka dar tik truputėlį padidinti palūkanų normas, ir jų visos biudžeto lėšos bus išeikvotos vien tik paskolų palūkanoms apmokėti. Bassas paaiškino: „Pavyzdžiui, jei Japonijai reikėtų skolintis mokant tokias palūkanas, kokias moka Prancūzija, jos vyriausybė bankrutuotų vien tik dėl palūkanų naštos." Kai tik finansų rinkos tą suvoks, investuotojų nuotaikos pasikeis. O kai jos pasikeis, tai tos vyriausybės taps nemokiomis. („Jei jau praradai pasi-

tikėjimą, jo nebeatgausi. Niekaip.") Ir kas tada? 2008 m. finansinę krizę pavyko pristabdyti tik dėl to, kad investuotojai manė, jog vyriausybės gali pasiskolinti tiek, kiek reikia jų bankams gelbėti. O kas atsitiks, kai pačios vyriausybės neteks pasitikėjimo?

Laukė dar viena didesnė finansų krizė, ir, Basso nuomone, vienintelis klausimas buvo, kada ji prasidės. 2008-ųjų pabaigoje jis manė, kad krizės pradžia greičiausiai bus Graikijoje ir, ko gero, sužlugdys eurą. Kyle'as svarstė, kad ji gali prasidėti per porą metų, nors ir nebuvo tuo tvirtai įsitikinęs. „Tarkim, kad tam prisireiks ne dvejų, o penkerių metų, – samprotavo jis. – Tarkim, kad net septynerių metų. Tai ką man daryti – sėdėti ir laukti, kol viskas galutinai paaiškės? Ir tik tada užsiimti atitinkamą poziciją, ar ją užsiimti jau dabar? Atsakymas aiškus – dabar. Juk kai žmonės pradės manyti, kad šalies nemokumas yra įmanomas dalykas, tai daryti brangiai kainuos. Jei lauksite, tai teks mokėti už riziką."

Tuo metu kai susitikome, Bassas buvo ką tik įsigijęs savo pirmuosius kredito rizikos apsikeitimo sandorius toms šalims, kurias jis ir jo analitikų komanda laikė labiausiai tikėtinomis, kad nepajėgs grąžinti savo skolų: Graikijai, Airijai, Italijai, Šveicarijai, Portugalijai ir Ispanijai. Kyle'as tiesiogiai susilažino su keliomis didžiausiomis Volstrito firmomis, kurių šansai, kad joms bus leista žlugti, jo nuomone, buvo mažiausi – *Goldman Sachs, J. P. Morgan* ir *Morgan Stanley*. Tačiau abejodamas jų gebėjimu atlaikyti rimtesnę krizę, šis vyrukas pareikalavo, kad kiekvieną dieną minėtos firmos savo prekybos operacijas sutvirtintų užstatais. Įmokos, kurias Bassas mokėjo norėdamas apsidrausti nuo nemokumo, žvelgiant šių dienų stebėtojo akimis, atrodo absurdiškai mažos. Pavyzdžiui, Graikijos vyriausybės nemokumo apdraudimas jam kainavo tik 11 bazinių taškų. Tai reiškia, kad norėdamas apdrausti nuo nemokumo milijono dolerių vertės Graikijos vyriausybės obligacijas, *Hayman Capital* fondas mokėjo tik 1 100 dolerių per metus. Bassas spėjo, kad kai Graikija taps nemoki (o tai neišvengiamai įvyks), tai ji bus priversta grąžinti apie 70 proc. savo skolos. Tai reiškia, kad kiekviena 1 100

dolerių apdraudimo įmoka jam atneš 700 000 dolerių. „Netikima, kad išsivysčiusi šalis gali tapti nemoki, nes dar niekada to nebuvo, – sakė Bassas. – Be to, niekas nesuinteresuotas skirti tam dėmesio. Net ir mūsų pačių investuotojai." Jis teigė, kad pastarieji sako: „Taip, patys įsigijote tų antrarūšių būsto paskolų obligacijų. Tačiau visada ieškote nepaprastai retų įvykių ir todėl jums atrodo, kad jie dažnesni, nei yra iš tikrųjų." Kyle'as pridūrė: „Tačiau nebuvo taip, kad specialiai stengčiausi užimti tokią poziciją. Aš tik norėjau suvokti, kaip pasaulis veikia, ir dėl to susidariau tokią nuomonę." Dabar, kai Bassas perprato, kaip pasaulis veikia, tai nesupranta, kaip sveiko proto žmonės gali daryti dar ką nors kita, išskyrus ruošimąsi sutikti dar vieną ir dar didesnę finansinę katastrofą. „Gal tai ir nebus pasaulio pabaiga, – svarstė Kyle'as, – tačiau daug žmonių praras krūvas pinigų. Mūsų tikslas yra neatsidurti tarp jų."

Basso mintys atrodė absoliučiai įtikinamos. Tačiau kartu jis buvo ir absoliučiai neįtikimas. Tik pamanykite – kažkoks tipelis, sėdintis savo kontoroje Dalase, Teksaso valstijoje, daro drąsias išvadas apie šalių, kuriose greičiausiai net nėra buvęs, ateitį! Po galais, o iš kur jam žinoti, kaip gali pasielgti saujelė žmonių, su kuriais niekada nebuvo net susitikęs? Bassui dėstant savo idėjas, mane apniko tokia nuotaika, kuri dažnai vyrauja tada, kai tenka klausytis tų, kurie atrodo tvirtai įsitikinę, jog nenuspėjami įvykiai vyks tiksliai taip, kaip jiems atrodo. Dalis mano proto patikėjo Kyle'o argumentais ir pradėjo nerimauti dėl pasaulio žlugimo, tačiau kita dalis vis dar įtarė, kad jis gali būti ir kuoktelėjęs. „Tai puiku, – tariau jau galvodamas apie išskrendantį lėktuvą, į kurį turiu suspėti. – Bet net jei jis ir teisus, tai ką čia gali padaryti bet kuris normalus žmogus?"

Bassas įsistebeilijo į mane kaip į labai įdomų reginį – kvailiausią pasaulyje žmogų.

– Ką pasakytumėte savo motinai, jei ji paklaustų, į ką investuoti pinigus? – pasiteiravau jo.

– Į ginklus ir auksą, – paprastai išrėžė Kyle'as.

– Ginklus ir auksą, – pakartojau. Vadinasi, jis iš tikrųjų kuoktelėjęs.

– Bet tik ne į ateities sandorius dėl šio tauriojo metalo pirkimo, – pridūrė pašnekovas, nekreipdamas dėmesio į mano mintis. – Į fizinį auksą.

Šis vyrukas paaiškino, kad kai ištiks kita krizė, tai aukso ateities sandorių rinka greičiausiai užsikirs, nes joje bus daugiau neapmokėtų aukso pirkimo sutarčių, negu paties brangiojo metalo. Žmonės, manę turį aukso, pamatys, kad vietoj jo turi tik popierėlius. Iš savo rašomojo stalo stalčiaus Kyle'as ištraukė didžiulį aukso luitą ir mestelėjo ant stalo.

– Prisipirkome šito gero tiek ir tiek, – pareiškė jis.

O aš tuo metu nervingai kikenau ir žvilgčiojau į duris. Prognozuoti, kas bus po kurio laiko, gerokai sunkiau, negu Volstrito žmonės norėtų jus įtikinti. Žmogus, kuriam taip puikiai pavyko nuspėti ateitį, kaip Kyle'ui Bassui pavyko nuspėti antrarūšių būsto paskolų rinkos žlugimą, labai lengvai galėjo pradėti manyti turįs sugebėjimų numatyti ir visus kitus sudėtingus dalykus. Kaip ten bebūtų, man per daug rūpėjo tai, kas ką tik įvyko Amerikoje, kad kvaršinčiau sau galvą dėl to, kas netrukus nutiks kitoms pasaulio šalims. Tuo metu atrodė, jog tai banalūs dalykai. O Bassas daugiau ar mažiau nustojo domėtis tuo, kas ką tik įvyko JAV, nes jam atrodė, jog daug svarbiau, kas netrukus ištiks visą pasaulį. Taigi atsiprašiau, išvykau iš Dalaso ir išmečiau šį vyruką iš galvos. Rašydamas „Bumerangą“, medžiagos apie Kyle'ą Bassą nepanaudojau.

Tuo metu finansų pasaulis vėl pradėjo keistis, ir tas kitimas buvo labai panašus į Basso prognozes. Bankrotas pradėjo grėsti ištisoms valstybėms. Tai, kas iš pradžių atrodė palies daugiausia tik Volstritą, apėmė visas šalis, turėjusias bent kiek reikšmingesnių ryšių su šiuo Niujorko finansų centru. Parašiau knygą apie JAV antrarūšių būsto paskolų krizę ir žmones, susikrovusius iš to turtus. Pradėjau lankyti tas vietas tiesiog norėdamas pasižiūrėti, kaip ten viskas atrodo iš tikrųjų. Tačiau keliaujant man visą laiką nedavė ramybės įkyrus klausimas: „Kaip kažkoks rizikos draudimo fondo vadovas Dalase galėjo numatyti visus tuos keistus įvykius?“

Po pustrečių metų, 2011-ųjų vasarą, sugrįžau į Dalasą tam, kad užduočiau tą klausimą pačiam Kyle'ui Bassui. Graikijos kredito rizikos apsikeitimo sandorių apdraudimas nuo 11 bazinių punktų padidėjo iki 2 300, o pati šalis ketino paskelbti, kad nepajėgs grąžinti valstybės skolos. Airija ir Portugalija paprašė didžiulės paramos, o Ispanija ir Italija, ligi tol laikytos iš esmės nerizikingomis, perėjo į ant finansinio žlugimo slenksčio atsidūrusių šalių kategoriją. Be to, Japonijos finansų ministerija ruošėsi siųsti delegaciją į JAV apsilankyti didžiausiuose jos obligacijų investavimo fonduose, tokiuose kaip *Pimco* ar *Black Rock*, ir išsiaiškinti, ar jie galėtų surasti pirkėją pusės trilijono dolerių vertės dešimties metų trukmės Japonijos vyriausybės obligacijoms. „Tai toks scenarijus, pagal kokį niekam iki šiol dar neteko investuoti, – sakė Bassas. – Mūsų svarbiausios pozicijos šiuo metu yra Japonija ir Prancūzija. Kai tik pradės reikštis domino efektas, blogiausioje padėtyje, be abejo, atsidurs Prancūzija. Tikiuosi, kad JAV nežlugs anksčiau už ją. Susilažinau iš visų savo pinigų, kad taip neįvyks. Tai pati didžiausia mano baimė. Bijau, kad galiu suklysti prognozuodamas įvykių eiliškumą, bet neabejoju, koks bus galutinis rezultatas."

Kyle'as tebeturėjo tuos aukso ir platinos luitus, kurių vertė per tą laiką maždaug padvigubėjo. Bet jis ir toliau tebeieškojo, į ką dar būtų galima investuoti lėšas siekiant apsidrausti nuo laukiamo auksu nepadengtų popierinių pinigų nuvertėjimo. Pavyzdžiui, kodėl neinvestavus į penkių centų monetas?

– Penkių centų monetos metalo vertė yra 6,8 cento, – paaiškino Bassas. – Jūs žinote?

Aš to nežinojau.

– Ką tik nusipirkau jų už milijoną dolerių, – pareiškė šis vyrukas ir, ko gero, suabejojęs mano aritmetiniais sugebėjimais, paaiškino: – Dvidešimt milijonų monetų.

– Dvidešimt milijonų penkių centų monetų?

– Na, taip.

– Ir kaip jums pavyko nusipirkti dvidešimt milijonų penkių centų monetų?

– Tiesą sakant, labai sunkiai, – atsakė Kyle'as ir paaiškino, kad reikėjo skambinti į savo banką ir įkalbinėti užsakyti dvidešimt milijonų penkių centų monetų. Bankas pagaliau tą padarė, bet tada kilo klausimų Federalinei rezervų sistemai. – Jos vadovai paskambino mano žmogui į banką ir paklausė, kodėl man reikia tų monetų. Šis tada paskambino man ir pasiteiravo to paties. Atsakiau, kad tiesiog man patinka tokios monetos ir tiek.

Bassas išsitraukė jų nuotrauką ir parodė man. Iš tikrųjų penkių centų monetos buvo sudėtos ant didžiulių medinių padėklų *Brink's* kompanijos rūsyje, Dalaso centre.

– Patikėkite mano žodžiais, per porą metų jie pakeis šios monetos cheminę sudėtį, – perspėjo jis. – Tad tikrai turėtumėte paskambinti į savo banką ir nusipirkti kažkiek jų nieko nelaukdami.

Abejoju, ar Kyle'as Bassas kada nors buvo vienas iš tų žmonių, kurie mėgsta sėdėti savo kabinete ir žiūrėti į kompiuterio ekraną. Jam labiau patinka nevaržomas gyvenimas. Tad šokome į šio vyruko karišką visureigį, kurio bamperis buvo nuklijuotas įvairiais lipdukais („Dieve, laimink mūsų karius, o ypač mūsų snaiperius"). Visureigis buvo taip patobulintas, kad teiktų kuo daugiau malonumo jo savininkui, kuris, pavyzdžiui, galėjo tik paspausti mygtuką, ir, kaip filme apie Džeimsą Bondą, kelias už jo būdavo nusėjamas didžiulėmis vinimis. Mūsų visureigis riaumodamas lėkė per kalvotus Teksaso plotus, kur Kyle'as už pinigus, uždirbtus iš antrarūšių būsto paskolų krizės, įsigijo tai, kas priminė tikrą fortą. Tai buvo 3 700 kvadratinių metrų ploto ranča su namu ir tūkstančiais hektarų žemės, kur įrengta sava vandens tiekimo sistema, su ištisu automatinių ginklų ir snaiperių šautuvų arsenalu bei su tiek sprogmenų, kad jų pakaktų visam batalionui aprūpinti. Tą naktį mes visureigiu lakstėme po Basso valdas, šaudydami iš JAV armijos naujausio modelio snaiperių šautuvų su naktinio matymo įtaisais į bebrus, kurie kėlė pavojų jo rančos vandens arterijoms.

– Sprogmenų galima įsigyti internetu, – aiškino vyrukas, visureigiui šokinėjant per geltonas kalvas. – *FedEx* firma pristatys jums šimtus svarų to gero.

Tie keli bebrai, kurie liko gyvi po mūsų naktinės atakos, rytą nubudę pamatys, kad jų užtvankos daugiau ar mažiau išsprogdintos.

– Tai nelabai panašu į garbingą kovą, – tariau aš.

– Bebrai yra graužikai, – atkirto Kyle'as.

Ką tik Bassas bedarytų, buvo aišku, kad tai jam teikia malonumą. Dvejus su puse metų jis stebėjo pasaulinę finansų sistemą ir jai vadovaujančius žmones. Taip tik pasitvirtino šio vyruko prasta nuomonė apie juos. Tačiau tai nenuliūdino ir nesuerzino, o tik paakino Kyle'ą susidaryti savo nuomonę apie iš pažiūros nesuprantamus įvykius.

– Aš ne iš tų, kurie linkę visą gyvenimą matyti tik neigiamus dalykus, – teigė jis. – Manau, kad tai yra dalykai, kuriuos reikia ištverti. Tai išpirkimas. Praeityje padarytų nuodėmių išpirkimas.

Ir šį kartą šis rizikos draudimo fondo vadovas buvo daugiau ar mažiau teisus, o visas pasaulis daugiau ar mažiau neteisus. Atrodė, jog atėjo tinkamas momentas užduoti klausimą, kuris jau daugiau kaip porą metų nedavė man ramybės. Tai štai, pasakiau Bassui savo žodžiais, kad jis iš esmės yra provincialaus rizikos draudimo fondo vadovas Dalase, Teksaso valstijoje, ir tapęs suaugusiu visą laiką gyveno vos už kelių mylių nuo šios vietos. Nemoka užsienio kalbų, retai kada keliauja į kitas šalis. Yra didelis patriotas: jo filantropinė veikla daugiausia nukreipta į sužeistus karo veteranus. Jis beveik neturi pažįstamų tarp kitataučių. Tai kaip jam šovė į galvą mintis pradėti kurti teorijas apie tų kažkur toli esančių šalių finansinę ateitį?

– Tai daryti paskatino Islandija, – atsakė Bassas. – Ši šalis mane visada domino.

– Kodėl?

– Ar vaikystėje žaidėte strateginį karinį stalo žaidimą *Risk*? – pasiteiravo jis. – Man labai patiko jį žaisti. Ir aš visada visas savo armijas sutelkdavau Islandijoje. Todėl, kad iš ten galima atakuoti bet ką.

Įsitikinimas, kad iš Islandijos galima atakuoti bet ką, paskatino Kyle'ą kuo daugiau sužinoti apie šią šalį ir atkreipti ypatingą dėmesį, kai tik kas nors joje atsitikdavo. Pavyzdžiui, jis sužinojo, kad geografai Is-

landiją mini kaip pavyzdį šalies, apdovanotos ypatingu gebėjimu išgyventi nepaisant ilgai trunkančių nepalankių gamtos sąlygų.

– Mes sakydavome, kad tie bankai iškrito iš žaidimo. Tačiau šalies vyriausybė ir toliau gelbėjo juos, – aiškino Bassas. – Ir kaip tik tokioje situacijoje Islandija palūžo. O aš pagalvojau, kad dievaži, kaip tai įdomu. Kaip čia atsitiko, kad tūkstantį metų viską darę gerai ir sėkmingai įveikę visas gamtos kliūtis, jie staiga taip suklydo?

Šitaip gavau atsakymą į savo klausimą. Kyle'o Basso susidomėjimas prasidėjo nuo stalo žaidimo ir baigėsi juo, tik jau kitokiu. O Islandija ir šį kartą buvo gera vieta pradėti šį žaidimą.

I skyrius

Volstritas tundroje

Tuoj po 2008 m. spalio 6 d., kai Islandija iš esmės bankrutavo, Tarptautiniame valiutos fonde teko kalbėtis su žmogumi, kuris buvo nuskridęs į Reikjaviką nuspręsti, ar galima taip akivaizdžiai bankrutavusiai šaliai atsakingai skolinti pinigų. Prieš tai jam niekada nebuvo tekę būti Islandijoje, nieko nežinojo apie ją ir, paties žodžiais tariant, net prisireikė žemėlapio norint susirasti, kurgi ji yra. Tas žmogus visą gyvenimą dirbo su skurdžiomis šalimis, paprastai esančiomis Afrikoje ir amžinai iš vienos finansinės bėdos patenkančiomis į kitą. Islandija buvo visai kitokia. Su tokiomis jam dar neteko susidurti. Labai pasiturinčių (pagal Jungtinių Tautų Žmogaus socialinės raidos indeksą, 2008 m. ji užėmė pirmąją vietą), gerai išsilavinusių, istoriškai racionalių žmonių bendruomenė susiorganizavo tam, kad padarytų vieną iš didžiausių kvailysčių finansų istorijoje. „Suprantate, – sakė jis man, – Islandija jau nebe šalis, o tik rizikos draudimo fondas."

Visa valstybė, neturinti tiesioginės patirties ar netgi bendro supratimo apie finansų subtilybes, spoksojo į Volstrito pavyzdį ir sakė sau:

„Ir mes tai galime." Kurį laiką, tiesa, labai trumpą, netgi atrodė, kad ji iš tikrųjų gali. 2003 m. trijų didžiausių Islandijos bankų aktyvų vertė siekė tik kelis milijardus dolerių. Tai prilygo maždaug 100 proc. šalies bendrojo vidaus produkto (BVP). Po to per pusketvirtų metų jų vertė išaugo iki daugiau kaip 140 milijardų dolerių ir taip smarkiai viršijo Islandijos BVP, kad net nebuvo prasmės skaičiuoti, kiek procentų tas viršijimas sudarytų. Vienas ekonomistas man sakė, kad tai buvo „sparčiausias bankų sistemos augimas per visą žmonijos istoriją".

Tuo pat metu iš dalies dėl to, kad bankai lengvai skolino šalies gyventojams pinigus akcijoms ir nekilnojamajam turtui įsigyti, Islandijos akcijų ir nekilnojamojo turto vertė augo kaip ant mielių. 2003–2007 m. JAV fondų biržos vertė padidėjo du, o Islandijos – devynis kartus. Nekilnojamojo turto kainos Reikjavike išaugo tris kartus. 2006 m. vidutinė islandų šeima turėjo tris kartus daugiau turto negu 2003 m. Visas tas naujasis turtas faktiškai vienokiu ar kitokiu būdu buvo susijęs su naująja investicinės bankininkystės šaka. „Visi mokėsi *Black-Scholes* opcionų kainos apskaičiavimo modelio, – sakė Ragnaras Arnasonas, Islandijos universiteto žvejybos ekonomikos profesorius, stebėjęs, kaip studentai iš Žvejybos ekonomikos specialybės bėga į Pinigų ekonomikos specialybę. – Inžinerijos ir matematikos fakultetai pradėjo siūlyti studentams finansų valdymo kursus. Šimtai žmonių ėmė mokytis finansų." Visa Islandija yra Kentukio valstijos dydžio, bet gyventojų joje mažiau nei Peorijos mieste, Ilinojaus valstijoje. Tačiau Peorija neturi nei pasaulinių finansinių institucijų, nei universiteto, rengiančio šimtus finansininkų, nei savo valiutos. Tačiau pasaulis į Islandiją žiūrėjo visai rimtai. (2006 m. kovą vieno straipsnio *Bloomberg News* laikraštyje antraštė skambėjo taip: *Iceland's billionaire tycoon Thor brave U.S. with hedge fund* („Islandijos magnatas milijardierius Thoras su savo rizikos draudimo fondu meta iššūkį JAV").

Paaiškėjo, kad globalinės finansinės ambicijos turi ir neigiamą pusę. Kai jų trys naujutėliai pasaulinio masto bankai žlugo, 300 000 Islandijos piliečių pamatė, kad ir jie patys kažkiek atsakingi už bankininkystės

sektoriaus 100 milijardų dolerių dydžio nuostolius. Taigi kiekvienam Islandijos vyrui, moteriai ir vaikui teko maždaug po 330 000 dolerių nuostolių. Prie to dar reikėtų pridėti dešimtis milijardų dolerių asmeninių nuostolių, kuriuos jie patyrė dėl savo keisto spekuliavimo užsienio valiutomis ir dėl to, kad žlugo 85 proc. Islandijos fondų biržos. Tiksliai įvertinti doleriais Islandijos finansinės duobės masto iš principo neįmanoma. Juk tai priklauso nuo šiaip jau visada buvusios stabilios Islandijos kronos vertės, kuri irgi žlugo, ir vyriausybė išėmė ją iš rinkos. Tačiau ta suma tikrai buvo didelė.

Pasaulyje Islandija akimirksniu tapo vienintele šalimi, į kurią amerikiečiai galėjo rodyti pirštu ir sakyti: „Na ką gi, bent jau šito mes tikrai nepadarėme." Galų gale Islandijos skolos pasiekė 850 proc. šalies BVP lygį. (Skolose paskendusios JAV – 350 proc. BVP lygį.) Nors ta skola, tokia pat didelė ir svarbi JAV ekonomikai kaip ir Volstrito vaidmuo joje, niekada nepasiekė tokio masto, kad šalies gyventojai bėdai prispyrus negalėtų jos išpirkti. Kiekvienas iš minėtų trijų Islandijos bankų patyrė per didelius nuostolius, kad šalies gyventojai pajėgtų juos išpirkti. Tie nuostoliai taip pranoko islandų finansinį pajėgumą, kad, apklausų duomenimis, šių bankų žlugimo savaitėmis trečdalis piliečių svarstė, ar ne geriau būtų emigruoti.

Vos per trejus ar ketverius metus į stabilią kolektyvinę visuomenę buvo įskiepytas naujas ekonominio gyvenimo būdas, ir tas skiepas nustelbė jį priėmusį šeimininką. „Tai padarė jaunų vaikinų grupė, – sakė man žmogus iš Tarptautinio valiutos fondo. – Jie apsirengę juodais drabužiais atėjo į šią egalitarinę visuomenę ir pradėjo joje daryti savo verslą."

Už penkių šimtų mylių į šiaurės vakarus nuo Škotijos nusileido *Icelandair* kompanijos lėktuvas, ir į terminalą vežantis taksi vis dar tebebuvo išdekoruotas *Landsbanki* logotipais. *Landsbanki* yra vienas iš trijų bankrutavusių Islandijos bankų. Kiti du – *Kaupthing* ir *Glitnir*. Mintyse ieškojau, su kuo gi būtų galima palyginti žlugusių finansinių korpo-

racijų rėmimą iš pasaulinės sistemos išteklių – gal su vandeniu, likusiu daržo laistymo žarnoje, užsukus čiaupą? Tačiau nespėjus iki galo sudėlioti minčių šiuo klausimu, už manęs sėdėjęs keleivis ėmė savo krepšį iš virš galvų esančios lentynos, ir jo stuktelėjimas išvijo kvailas mintis iš mano galvos. Netrukus įsitikinau, kad islandų vyrai, kaip ir briedžiai, avinai ir kiti raguoti žinduoliai, mano, jog tokie stuktelėjimai yra būtini ir neišvengiami evoliucinėje kovoje už būvį. Taip pat netrukus išsiaiškinau, kad konkrečiai šis islandas yra Islandijos fondų biržos aukštesnio rango darbuotojas. Tačiau tuo momentu žinojau tik tiek, kad tas vidutinio amžiaus vyras brangiu kostiumu nuėjo savo keliu, be jokių atsiprašinėjimų ar paaiškinimų trankydamas pasipainiojusius. Eidamas pasų kontrolės link, visą kelią suirzęs galvojau apie šį neišprovokuotą ir beprasmišką priešiškumo proveržį.

Labai daug ką galima pasakyti apie šalį iš to, kaip geriau jos pareigūnai įvažiavimo į valstybę vietoje aptarnauja savo piliečius palyginti su svetimšaliais. Taigi noriu pasakyti, kad islandai visus priima absoliučiai vienodai. Ant kontrolės būdelės jie pasikabino žavingą ir labai paprastą užrašą „Visi piliečiai“, kuris reiškia ne „Visi Islandijos piliečiai“, o „Visi piliečiai iš bet kur“. Juk kiekvienas yra atvykęs iš kur nors, tad visi sustojome į vieną eilę, išsirikiavusią prie vaikino už stiklinės pertvaros. Jums nespėjus pasakyti „Prieštaravimų šalis“, jis apsimeta, kad patikrino pasą ir rankos mostu parodo, kad galite eiti, kur jums reikia.

Toliau jūsų laukia tamsus kraštovaizdis – sniegu pamargintos juodos vulkaninės kilmės uolienos. Jos gal ir ne visai tokios kaip Mėnulyje, bet panašios į mūsų įsivaizduojamas šio Žemės palydovo uolienas. Tad NASA mokslininkai prieš pirmąjį išsilaipinimą Mėnulyje buvo atsiuntę čia astronautus aklimatizuotis. Po valandos atvykome į *101 Hotel* viešbutį, priklausantį vieno iš garsiausių Islandijos bankrutavusių bankininkų žmonai. Nors viešbučio pavadinimas atrodo paslaptingas (*101* yra populiariausias miesto pašto kodas), jį pamačius iš karto aišku, jog tai tipiškas naujamadiškas Manhatano viešbutis. Darbuotojai apsirengę juodais drabužiais, sienos nukabinėtos nesu-

prantamais abstrakčiojo meno paveikslais, ant nenaudotų kavos staliukų guli niekieno neskaitytos knygos apie madas – trumpai tariant, nestinga nieko, gal tik naujausio *New York Observer* numerio, kuris galėtų padaryti įspūdį kokiam nors stuobriui iš provincijos. Tai vienas iš tų viešbučių, kuriuose apsistoja bankininkai, manydami, kad čia vieši menininkai. *Bear Stearns* investicinis bankas 2008 m. sausį čia surengė britų ir amerikiečių rizikos draudimo fondų vadovų pasitarimą, kiek pinigų būtų galima uždirbti iš Islandijos žlugimo. Šis kadaise buvęs perpildytas viešbutis dabar beveik tuščias – iš trisdešimt aštuonių numerių užimti tik šeši. Tuščias ir jo restoranas, tušti ir jaukūs maži kampeliai, dėl kurių lankytojai sukdavo galvas, kas juose galėtų būti. Bankrutavusio *Holiday Inn* viešbučio vaizdas slogus, o bankrutavusio *Ian Schrager* viešbučio – tiesiog tragiškas.

Kai finansininkai, mokėję didelius pinigus už galimybę čia apsistoti, dingo visiems laikams, aš už pusę kainos viršutiniame aukšte gavau didelį numerį su vaizdu į senamiestį. Susisupau į baltas švelnias paklodes ir pasiėmiau knygą apie Islandijos ekonomiką. Ji parašyta 1995 m., dar iki to beprotiško susižavėjimo bankininkyste, kai, išskyrus šviežią žuvį, šalis mažai ką galėjo parduoti kitoms valstybėms. Skaičiau įsidėmėtiną teiginį: „Islandijos gyventojai gana įtartinai žiūri į rinkos sistemą, kaip ekonomikos organizavimo kertinį akmenį, ypač į jos padarinius paskirstymui."

Tik štai pasigirdo keisti garsai.

Iš pradžių girdėjosi lovos stuksėjimas į sieną, lydimas vaitojimo, aimanavimo ir spygavimo. Vadinasi, gretimame numeryje apsistojusi porelė sugrįžo praleisti vakaro. Jos skleidžiami garsai stiprėjo, tik keista, kad ir kiek jie sustiprėjo, kad ir kaip aiškiai aš juos girdėjau, visiškai nesupratau išgirstų žodžių. Supratęs, kad sunku sutelkti dėmesį į knygą *The Islandic Fisheries* („Islandijos žvejyba"), mėginau mėgdžioti už sienos sklindančius garsus, bet man tai darant liežuvis burnoje išdarinėjo tokius judesius, kokių niekada anksčiau nedarė. Tie garsai šiek tiek panašūs į tuos, kuriuos skleidė stūrų genties hobitas filme *Lord of the*

Rings („Žiedų valdovas"). *Gollum... Gollum!.. Mordor... Mordor!* Staiga supratau, jog tai tiesiog islandiški žodžiai.

Po to pasigirdo čerškimas tolimame mano kambario gale. Išlipau iš lovos, norėdamas ištirti padėtį. Šiuos garsus skleidė šildymo sistema, ir jie buvo panašūs į tuos, kuriuos skleidžia per ilgai ant ugnies paliktas virdulys. Ne taip kaip pas mus, Islandijoje šiluma yra imama tiesiai iš žemės gelmių. Iš jų siurbiamo vandens temperatūra tokia, kad jis gali nuplikyti. Kiekvienais metais darbininkai, remontuojantys gatves, užsuka šaltą vandenį, kuriuo atvėsinamas šis karštas vanduo, ir tada kai kurie neturtingi šalies gyventojai palindę po dušu gali būti išvirti gyvi. Taigi iš žemės gelmių į mano kambarį einanti šiluma tokia intensyvi, kad norint apsisaugoti nuo pavojaus būti išvirtam, reikia panaudoti kažkokią didelę džeržgiančią, cypiančią mašiną.

O galiausiai lauke pasigirdo ir sprogimas.

Bum!

Po to kitas.

Bum!

Kadangi buvo gruodžio vidurys, tai saulė tekėjo tik 10 val. 50 min. ir žvaliai nusileido 15 val. 44 min. Žinoma, tai geriau, negu kad ji visai nepatekėtų, nors, kita vertus, gal ir blogiau, nes tai sukuria iliuziją, kad gyvenate normalų gyvenimą. Ir čia nenormalu ne tik tai, bet ir visa kita. Tokią nuomonę sustiprina dvidešimt šešerių metų islandas, kurį toliau vadinsiu Magnusu Olafssonu. Jis vos prieš kelias savaites uždirbdavo beveik milijoną dolerių per metus, prekiaudamas valiuta viename iš bankų. Aukštas, šviesiaplaukis, gražus vyras atrodė tiksliai taip, kaip, jūsų nuomone, tikras islandas ir turėtų atrodyti. Tai reiškia, kad Magnusas buvo visai ne toks, kaip dauguma islandų, kurių plaukai pilkšvai rudi, o jie patys dramblotі. „Mano motina turėjo sukaupusi pakankamai daug maisto produktų, kad galėtų dabar atidaryti bakalėjos parduotuvę", – pasakė jis ir pridūrė, kad nuo krizės pradžios Reikjavike juntama įtampa ir nejaukumas.

Prieš porą mėnesių, spalio pradžioje, kai Islandijos kronų rinka užsiraukė, Olafssonas paliko prekybos pultą, prie kurio sėdėjo, ir nuėjo pas kasininką. Paėmė tiek užsienio valiutos grynaisiais pinigais, kiek tik buvo galima, ir susikrovė į savo krepšį. „Tą dieną miesto centre buvo pilna žmonių su tokiais krepšiais, nors šiaip jau ten su jais niekas nevaikšto", – pasakojo jis. Po darbo Magnusas grįžo namo su tuo krepšiu ir apie 30 tūkstančių dolerių vertės sumą jenomis, doleriais, eurais ir svarais sterlingų sugrūdo į stalo žaidimų pultą.

Iki spalio mėnesio garsiausi bankininkai buvo laikomi didvyriais. Vėliau jie apsigyveno užsienyje, o likę šalyje tylėjo, kaip pelės po šluota. Iki spalio Olafssonas manė, kad Islandijoje gyventi saugu, jokių pavojų nėra. Jam vaidenosi, kad pulkai grobikų iš kitų šalių skuba į Islandiją išplėšti to stalo žaidimų seifo, todėl prašė manęs nevadinti jo tikruoju vardu. „Suprantate, Niujorkas gali sužinoti apie tai ir atsiųsti čia pulkus plėšikų, – samprotavo Magnusas. – Juk dabar čia beveik visi savo santaupas laiko namie." Kadangi jis jau ir taip buvo apimtas nerimo, tai papasakojau apie keistus sprogimus, kuriuos girdėjau būdamas savo kambaryje viešbutyje. „Taip, – šyptelėjo vyrukas, – pastaruoju metu mieste užsidegė daug prabangių *Range Rovers* markės visureigių." Po to paaiškino.

Per keletą pastarųjų metų daug islandų užsiėmė viena pražūtinga spekuliavimo atmaina. Kadangi palūkanų norma šalyje pasiekė 15,5 proc., o kronos kursas augo, tai jie nusprendė, jog kilus norui įsigyti tai, ko šiaip jau negalėjo sau leisti, labai geras būdas yra imti paskolas ne kronomis, o jenomis ar Šveicarijos frankais. Už jenomis paimtą paskolą jie mokėjo 3 proc. dydžio palūkanas ir dar gerokai uždirbdavo iš prekybos valiutomis, nes kronos kursas augo toliau. „Šie žvejai greitai atrado prekybos sritį ir ją išplėtojo, – sakė Magnusas. – Tačiau šioje srityje galėjo uždirbti tiek daug, kad galų gale finansai pranoko žvejybą." Jie uždirbo tiek pinigų, kad žvejų prekybos virusu užsikrėtė ir draugai.

Atrodė, kad viskas baisiai paprasta: prisipirkti kuo daugiau vertingų namų ir automobilių už pasiskolintus pinigus, nes faktiškai už skolini-

mąsi bankai net primokėdavo. Tačiau spalio mėnesį, kai krona žlugo, jenos ir Šveicarijos frankai, kuriais reikėjo grąžinti paskolas, daug kartų pabrango. Tad daugelis islandų, ypač jaunosios kartos žmonių, turėjo 500 000 dolerių vertės namus, įkeistus už 1,5 milijono dydžio paskolas, ir 35 000 dolerių vertės *Range Rovers* visureigius, įkeistus už 100 000 dolerių dydžio paskolas. Tų visureigių problemai išspręsti buvo du greiti būdai. Pirmas – pakrauti juos į laivą ir siųsti į Europą, o ten bandyti parduoti už kokią nors dar nenuvertėjusią valiutą. Antras – padegti ir pasiimti draudimą. *Bum!*

Nors uolienos po Reikjaviku magminės, tačiau paties miesto išvaizda artimesnė nuosėdinių uolienų struktūrai. Ant kelių storų architektūrinių sluoksnių, kuriuos būtų galima pavadinti Šiaurinio pragmatizmo stiliaus, matyti plonas sluoksnelis to architektūrinio stiliaus, kuris kada nors neabejotinai bus pavadintas Sušiktu kapitalistiniu stiliumi. Hobitų būstų dydžio pastatai, kuriuose glaudžiasi Islandijos vyriausybė, žavūs ir atitinka miesto mastus. To nepasakysi apie tuos nebaigtus statyti ant vandenyno kranto išsidėsčiusius dangoraižius, kuriuose turėjo įsikurti naujieji praturtėję finansininkai. Be to, jie dar ir užstojo baltas stačias uolas, stūksančias kitoje uosto pusėje.

Geriausias būdas susipažinti su bet kokiu miestu – pasivaikščioti po jį, tačiau čia kur tik eidavau, islandų vyrai visą laiką įsirėždavo į mane, tarsi tai būtų normaliausias dalykas. Tiesiog vaikštinėjau pirmyn ir atgal pagrindine gatve, apsimetęs nepatyrusiu atvykėliu, ir stebėjau, ar bent vienas iš jų pasitrauks į šalį, kad petimi neužkliudytų manęs. Kur tau! Ši problema ypač paaštrėdavo tomis savaitės dienomis, kai vakare įprasta linksmintis – ketvirtadienį, penktadienį ir šeštadienį – atrodo, kad pusė šalies gyventojų laiko savo profesine pareiga prisigerti iki žemės graibymo ir vaikščioti gatvėmis iki tariamo saulėtekio. Tuo laiku barai būna atviri iki penktos valandos ryto, o ta energija, su kuria žmonės atakuoja juos, kelia įtarimų, jog tai jiems svarbiau už darbą. Užėjęs į naktinį klubą skambiu pavadinimu „Bostonas“, jau po kelių minučių gavau smar-

kų smūgį nuo barzdoto trolio, kuris, kaip man buvo paaiškinta, vadovavo vienam iš Islandijos rizikos draudimo fondų. Nespėjau kaip reikiant atsigauti, kai į mane trenkėsi girtas Centrinio banko pareigūnas. Gal dėl to, kad buvo neblaivus, o gal dėl to, kad mudu jau buvome susitikę prieš kelias valandas, jis sustojo ir sunkiai apversdamas liežuvį pradėjo aiškinti: „Mes stiangiamės įtykinti jos, kad tai ne mokūmo problėma, o likvydumo problėma, bet jie nesutynka." Po to jis svirduliuodamas išėjo į lauką. Lygiai tą patį sakė *Lehman Brothers* ir *Citigroup* bankai: girdi, tik duokite mums pinigų, kol viskas aprims, ir mes patys susidorosime su šiomis nedidelėmis problemomis.

Ši valstybė tokia maža ir tokia homogeniška, kad kiekvienas pilietis pažįsta beveik visus kitus. Ji taip skiriasi nuo to, ką mes pagalvojame išgirdę žodį „valstybė", kad, ko gero, reikėtų sugalvoti naują klasifikaciją. Tiesą sakant, tai veikiau ne valstybė, o tiesiog tai, ką antropologai vadina „didžiąja šeima". Pavyzdžiui, beveik visi islandai yra Liuteronų bažnyčios nariai. Jei jie nori atsisakyti šios narystės, turi pateikti prašymą vyriausybei. Kita vertus, užpildę tam tikrus popierius, gali sukurti savo kultą ir gauti valstybės paramą. O štai kitas šios šalies savitumo pavyzdys: Reikjaviko telefonų knygoje visi abonementai vadinami vardais, nes Islandijoje yra tik devynios pavardės, padarytos prie tėvo vardo pridėjus priesagą *son* ar *dóttir*. Sunku suprasti, kiek tai padeda išspręsti problemą, nes atrodo, kad šioje šalyje ir vardų tik devyni. Tačiau jei norite parodyti kitiems, kiek mažai nutuokiate apie Islandiją, pakanka į kokį nors Siggorą Sigfússoną kreiptis „pone Sigfússonai" arba į Kristiną Pétursdóttir – „ponia Pétursdóttir". Kaip ten bebūtų, su kuo nors kalbantis atrodo, kad visi žino, ką turite omenyje, tad čia niekada neišgirsite klausimo: „Kurį Siggorą jūs minite?"

Kadangi Islandija iš tikrųjų yra viena didelė šeima, tai tiesiog beprasmiška teirautis islandų, ar jie pažįsta garsiąją dainininkę Björk. Žinoma, kad taip. Dar daugiau – kas gi nepažinojo Björk, kai ji buvo dar tik dvejų metukų? „Na taip, pažįstu ją, – nuvargusiu balsu į mano klausimą atsakė Islandijos universiteto finansų profesorius. – Nemoka ji dainuo-

ti. Ir jos motiną pažįstu nuo pat vaikystės, jos abi kvanktelėjusios. O kad ji taip išgarsėjo už Islandijos ribų, daugiau pasako ne tiek apie ją, kiek apie visą pasaulį.“

Gyvenimas šalyje, kuri yra tik didžioji šeima, turi tą pranašumą, kad čia nieko nereikia aiškinti, nes visi ir taip jau žino viską, ką reikia žinoti. Pavyzdžiui, gana greitai supratau, kad čia klausti kelio yra visiškai beprasmiška. Kaip kad mano, jog žinote apie kurį Bjornjolferį tuo metu kalbama, taip jiems atrodo, kad tiksliai žinote, kur šiuo metu esate. Du suaugę žmonės (vienas iš jų bankininkas, kurio bankas buvo vos už trijų kvartalų nuo čia) nesugebėjo man paaiškinti, kaip pasiekti ministro pirmininko rezidenciją. Trys kiti suaugę žmonės, man esant tik už trijų kvartalų nuo Nacionalinės galerijos, neturėjo žalio supratimo, kaip iki jos nueiti. Kai Islandijos muziejuje stovinčiai prie pulto maloniai vidutinio amžiaus moteriškei pasiskundžiau, jog atrodo, kad islandai nežino, kaip surasti šią vietą, ji atsakė: „Tiesą sakant, niekas nieko nežino apie savo šalį. Prieš savaitę pas mus buvo vidurinės mokyklos mokinių ekskursija, ir mokytojas paprašė įvardyti bent vieną Islandijos XIX a. dailininką. Nė vienas iš jų nesugebėjo to padaryti. Tiesa, vienas bandė spėti: „Gal Halldóras Laxnessas?“ (Laxnessas 1955 m. gavo Nobelio literatūros premiją. Tai buvo didžiausias pasaulinis islando pripažinimas iki XX a. devinto dešimtmečio, kai dvi islandų gražuolės, viena po kitos, laimėjo „Mis pasaulis“ titulą.)

Pasaulyje dabar pilna miestų, kurie jaučiasi taip, tarsi po jais būtų pakištos didžiulės bombos. Jos dar nesproginėja, bet padegamosios virvelės jau uždegtos, ir nėra kam jų užgesinti. Vaikščiodami po Manhataną prieš pat *Lehman Brothers* banko žlugimą galėjote matyti tuščias parduotuves, tuščias gatves ir netgi tuščius taksi automobilius, nors ir lijo – žmonės išsilakstė nelaukdami, kada bomba sprogs. Ir Reikjavike apima tokia pat pasmerktumo nuojauta, tik padegamosios virvelės čia dega kažkaip keistai. Vyriausybė paliepė išmokėti trijų mėnesių atlyginimo dydžio išeitines išmokas, todėl daugelis atleidžiamų bankininkų gavo algas iki vasario pradžios, kai vyriausybė staiga krito. Užsienio valiutų

atžvilgiu kronos vertė dabar siekė tik trečdalį jos vertės didžiausio pakilimo laikotarpiu. Kadangi Islandija importuoja viską, išskyrus šilumą ir žuvį, tai ir beveik visų prekių kainos gruodžio viduryje pasiekė neregėtas aukštumas. Mano naujoji draugė, dirbanti vyriausybėje, pasakojo, kaip užėjo į parduotuvę nusipirkti lempos. Pardavėjas pranešė, kad neseniai pardavė paskutinę lempą iš tų, kokios ji nori, bet pasiūlė jai užsisakyti iš Švedijos, tik už beveik tris kartus didesnę kainą.

Ir vis tiek visuomenė, išgyvenusi tokį staigų žlugimą, atrodo beveik taip pat, kaip atrodė prieš kelias dienas, kai manė, jog yra turtingesnė, negu bet kada anksčiau. Tipiškas to pavyzdys yra Islandijos centrinis bankas. Beveik neabejotina, kad Islandija pereis prie euro, o jos kronos nebeliks. Taip nutikus ir centriniam bankui nebereikės rūpintis nacionalinės valiutos stabilumu bei kontroliuoti palūkanų normų. Banko viduje kiurkso Davidas Oddssonas, Islandijos iškilimo ir jos nuosmukio architektas. Praeito amžiaus devintame dešimtmetyje jis susižavėjo Miltonu Friedmanu, puikiu ekonomistu, sugebėjusiu net tuos, kurie visą gyvenimą dirbo vyriausybei, įtikinti, kad šitaip jie tik iššvaistė savo gyvenimus. Taigi Oddssonas pradėjo ieškoti, kaip čia Islandijos žmonėms duoti daugiau laisvės. O laisve laikė jų išvadavimą nuo bet kokios vyriausybės kontrolės. Būdamas ministru pirmininku, Davidas sumažino mokesčius, privatizavo pramonę, išlaisvino prekybą, o galiausiai, 2002 m., privatizavo ir bankus. Ilgainiui jam nusibodo būti ministru pirmininku ir pasiekė, kad jį paskirtų Centrinio banko valdytoju, nors ir neturėjo jokios darbo bankininkystės srityje patirties, o pagal išsilavinimą buvo poetas.

Po žlugimo šis Miltono Friedmano mokinys užsidarė savo kabinete banko viduje ir atmetė visus prašymus duoti interviu. Aukšti vyriausybės pareigūnai labai rimtai sakė man, kad, jų nuomone, daugiausia laiko Oddssonas skiria poezijai. (2009 m. vasarį naujoji vyriausybė paprašė jo palikti savo postą.) Tačiau iš išorės Islandijos centrinis bankas tebebuvo elegantiška juodos spalvos šventykla, išsiskirianti baltų snieguotų stačių uolų, stūksančių kitoje uosto pusėje, fone. Ir toliau į banką įeidavo ir iš

jo išeidavo rimtai atrodantys žmonės. Vaikai rogutėmis lėkdavo žemyn šalia banko pastato riogsančio kalno šlaitu ir jiems nė kiek nerūpėjo, kad nerūpestingai žaidžia pačiame pasaulinio masto katastrofos epicentre. Viskas atrodė lygiai taip, kaip ir prieš krizę, nors iš tikrųjų viskas apsivertė aukštyn kojomis. Padegamoji virvelė buvo padegta, ir liepsna jau artėjo prie bombos.

Kai Neilas Armstrongas išlipo iš *Apollo 11* erdvėlaivio, žengė pirmą mažą žingsnelį Mėnulio paviršiumi ir apsidairė, jis greičiausiai pagalvojo: „Dievaži, kaip tai panašu į Islandiją!" Nors iš tikrųjų Mėnulis visai ne toks kaip ši šalis. Tačiau tuo momentu Armstrongas juk buvo turistas, o turistai visada susidaro iškreiptą nuomonę apie lankomą vietą. Jie juk susiduria su nereprezentatyviais žmonėmis, jų patirtys irgi nereprezentatyvios, o vaikščiodami po vieną ar kitą vietovę sieja su ja tuos fantastinius vaizdinius, kuriuos savo galvose atsinešė. Kai Islandija, kaip turistė, atvyko į globalinį didžiųjų finansų pasaulį, susidūrė su tokiomis pačiomis problemomis, kaip ir Neilas Armstrongas. Daugelio islandų tėvai – giminaičiai (šiuo atžvilgiu yra vieni iš pirmaujančių pasaulyje), todėl genetikai dažnai juos tiria. Jie šioje atokioje saloje išgyveno 1 100 metų neturėdami reikalų su tokiais dalykais, kaip akcijų pirkimas už pinigus, gautus jas užstačius, agresyvūs kitų kompanijų perėmimai, prekyba išvestinėmis finansinėmis priemonėmis ar netgi nedidelės finansinės apgavystės. Kai 2003 m. islandai susėdo už vieno stalo su *Goldman Sachs* ir *Morgan Stanley* bankų atstovais, turėjo tik patį bendriausią supratimą, kuo investiciniai bankai užsiima ir kaip jie elgiasi. Didžiąją dalį žinių apie tai sudarė jaunų islandų patirtis, įgyta įvairiose Amerikos verslo mokyklose. Todėl tai, ką jie darė su pinigais, greičiausiai ne mažiau kaip apie pačius islandus pasako ir apie pačius amerikiečius, kokie jie buvo maždaug apie 2003 m. Pavyzdžiui, jie iš karto suprato, kad finansai turi mažai ką bendro su produktyviomis įmonėmis, kad tai tik prekiavimas tarpusavyje popieriaus lapeliais. O kai skolino pinigus, tai šitaip ne skatino gamybą, o tik kaip kokie nekilnojamojo turto bankininkai finansavo draugus ir šeimos narius, kad šie galėtų įsigyti ir turėti

įvairiausių daiktų: kooperatinius butus Beverli Hilse, britų futbolo komandas ir universalines parduotuves, Danijos oro linijas ir žiniasklaidos kompanijas, Norvegijos bankus, Indijos jėgaines.

Islandai geriausiai įsisavino amerikiečių finansinę pamoką, kad labai svarbu prisipirkti kuo daugiau turto už skolintus pinigus, nes turto kainos tiktai kyla. 2007 m. islandai turėjo apie 50 kartų daugiau turto kitose šalyse, negu 2002-aisiais. Jie užsienyje pirko privačius reaktyvinius lėktuvus bei trečius namus Londone ir Kopenhagoje. Mokėjo didžiulius pinigus už paslaugas, kurių niekam Islandijoje anksčiau apskritai nereikėjo. „Kažkoks berniokas surengė gimtadienio pobūvį ir už milijoną dolerių atsiskraidino Eltoną Johną sudainuoti porą dainų", – sakė man Kairiųjų žaliųjų judėjimo lyderis Steingrimuras Sigfússonas, pats negalėdamas tuo patikėti. Jie pirko kompanijų, apie kurias nieko nežinojo, akcijas ir tų kompanijų vadovams nurodinėjo, ką daryti – visai kaip tikri amerikiečių bankininkai! Pavyzdžiui, viena investicinė kompanija pavadinimu *FL Group* (didžiausia *Glitnir* banko akcininkė) nusipirko 8,25 proc. *American Airlines* korporacijos akcijų. Niekas *FL Group* kompanijoje niekada nevadovavo jokiai oro linijų bendrovei, joje nebuvo net žmonių, turinčių bent kiek reikšmingesnę tokio darbo patirtį. Tačiau tai nesutrukdė jos vadovams nurodinėti *American Airlines*, kaip reikia dirbti. Sakoma, kad ilgesnį laiką įdėmiai stebėjęs, kaip ši korporacija veikia, *FL Group* vadovas Hannesas Smárasonas, Masačusetso technologijos instituto Slouno mokyklos absolventas, netrukus po akcijų įsigijimo pranešime spaudai sakė: „Be kita ko mes siūlėme ir „monetizuoti" turtą, kad būtų galima sumažinti skolas ar grąžinti kapitalą akcininkams."

Islandai ir pirkdami nebuvo labai išrankūs. Kalbėjau su vieno rizikos draudimo fondo Niujorke vadovu, kuris 2006 m. pabaigoje pastebėjo tai, ką laikė lengvu grobiu – silpną skandinavų banką, kuris ir toliau silpnėjo. Tas vadovas užsiėmė trumpą poziciją, tikėdamasis jo greito žlugimo, tik štai kur buvęs, kur nebuvęs pasirodė *Kaupthing* bankas ir nupirko to netrukus žlugsiančio banko akcijų. Tai jų kainą pakėlė iki

absurdiškai aukšto lygio. Teko kalbėtis ir su kito rizikos draudimo fondo Londone vadovu, kuris buvo suglumintas to, kad daugelis Islandijos bankų finansavo daug blogų akcijų įsigijimo atvejų už lėšas, gautas užstatant įsigytas akcijas. Jis pasamdė privačius tyrėjus išsiaiškinti, kas ten darosi Islandijos finansų sistemoje. Tie tyrėjai sudarė schemą, detaliai vaizduojančią sudėtingą tarpusavyje susijusių ūkinių vienetų tinklą. Jo esmė buvo tokia: saujelė Islandijoje esančių vyrukų, neturinčių patirties finansų srityje, užsienyje prisiėmė trumpalaikių paskolų, kurių bendra suma siekė dešimtis milijardų dolerių. Po to jie tuos pinigus skolino vieni kitiems ir savo draugams, kad šie prisipirktų turto – bankų, futbolo komandų ir pan. Kadangi turto kaina tuo metu visame pasaulyje augo (iš dalies ir dėl tokių žmonių, kaip tie pamišėliai iš Islandijos, mokantys už jį beprotiškas sumas), tai susidarė vaizdas, kad uždirba pinigus. Dar vienas rizikos draudimo fondo vadovas Islandijos bankininkystę man paaiškino taip: jūs turite šunį, o aš turiu katę. Susitariame, kad ir vienas, ir kitas verti milijardo dolerių. Taigi jūs parduodate man šunį už milijardą dolerių, o aš parduodu jums katę irgi už milijardą dolerių. Nebeturime savo augintinių, bet užtat tampame Islandijos bankais, turinčiais po milijardą dolerių vertės aktyvų. „Jie kūrė fiktyvų kapitalą, prekiaudami tarpusavyje turtu, kurio vertė buvo labai išpūsta, – aiškino Londono rizikos draudimo fondo vadovas. – Šitaip tie bankai ir investicinės kompanijos vis augo. Tačiau tarptautinėse rinkose jos išliko lengvasvorės."

Vasario 3-iąją Tony Sheareris, buvęs britų prekybos banko *Singer & Friedlander* vadovas, leido truputį pažvelgti į savo įstaigos vidų, kai davė parodymus Bendruomenių rūmų komitetui apie tą keistą patirtį, kai jo banką įsigijo vienas Islandijos bankas.

Singer & Friedlander bankas veikė nuo 1907 m. ir garsėjo tuo, kad be kitų dalykų čia savo karjerą pradėjo ir George'as Sorosas. 2003-ųjų lapkritį Sheareris sužinojo, kad *Kaupthing* bankas, apie kurio egzistavimą jis net nebuvo girdėjęs, įsigijo 9,5 proc. jo banko akcijų. Paprastai kai

koks nors bankas nori įsigyti kitą banką, tai stengiasi ką nors sužinoti apie jį. Sheareris pasiūlė *Kaupthing* banko valdybos pirmininkui Sigurdurui Einarssonui susitikti, bet šis nesusidomėjo. Tačiau kai *Kaupthing* bankas turimų akcijų dalį padidino iki 19,5 proc., Sheareris išskrido į Reikjaviką pasižiūrėti, kas gi po galais yra tie islandai. „Jie buvo visai kitokie, – pareiškė jis Bendruomenių rūmų komitetui. – Savo verslu užsiėmė labai keistai. Visi jų darbuotojai buvo baisiai jauni ir visi iš tos pačios Reikjaviko bendruomenės. Jie ir patys nesuprato, ką daro.“

Sheareris peržiūrėjo *Kaupthing* banko metines ataskaitas ir surado keletą stebinančių faktų: pavyzdžiui, tik vienas šio didžiulio tarptautinio banko valdybos narys buvo ne islandas. Visi valdybos nariai turėjo ketverių metų darbo sutartis, o bankas paskolino jiems 19 milijonų svarų sterlingų *Kaupthing* banko akcijoms įsigyti su galimybe jas vėl parduoti bankui ir gauti garantuotą pelną. Faktiškai visą banko deklaruotą pelną sudarė jo turto, kuris buvo įsigytas už išpūstas kainas, perkainojimas jo vertės didinimo link. „Faktinis pelnas iš to, ką galėčiau pavadinti bankininkyste, sudarė mažiau kaip 10 proc. viso pelno“, – sakė Sheareris.

Sveiku protu besivadovaujančiame pasaulyje britų reguliuotojai turėjo neleisti naujiesiems islandų finansininkams praryti seno britų prekybos banko. Tačiau jie neatsižvelgė į iš Shearerio gautą laišką. Po metų, 2005-ųjų sausį, jam paskambino banko perėmimo komandos nariai. Sheareris pasakojo kad jie norėjo sužinoti, kodėl per kelias pastarąsias dienas taip smarkiai pašoko tų akcijų kaina. Nusijuokęs jis atsakė: „Manau, jog dėl to, kad *Kaupthing* banko valdybos pirmininkas ponas Einarssonas prieš porą dienų kaip koks idiotas pareiškė, jog ketina įsigyti *Singer* & *Friedlander* banką.“ 2005 m. rugpjūtį pastarasis tapo *Kaupthing Singer* & *Friedlander* banku, o Sheareris išėjo iš jo dėl to, kad, paties žodžiais tariant, bijojo, jog pasilikus gali nukentėti jo reputacija. 2008 m. spalį įvyko tai, kas turėjo įvykti – *Kaupthing Singer* & *Friedlander* bankas bankrutavo.

Nepaisant viso to, kai Bendruomenių rūmai ėmė spausti Tony'į Shearerį apibūdinti tuos islandus kaip paprasčiausius gatvės sukčius, šis

atsisakė. „Jie visi buvo labai išsilavinę žmonės“, – pareiškė jis, neslėpdamas nuostabos.

O štai dar vienas būdas, kaip islandai atkartojo amerikiečių modelį. Patys įvairiausi žmonės, tarp kurių nebuvo nė vieno islando, bandė perspėti, kad jie turi problemą. Pavyzdžiui, 2006 m. pradžioje finansų analitikas Larsas Christensenas ir dar trys jo kolegos iš didžiausio Danijos banko *Danske Bank* parašė pranešimą, kuriame tvirtino, kad Islandijos finansų sistema auga pašėlusiu greičiu, ir kad jai gresia katastrofa. „Tą pranešimą parašėme, nes kėlė nerimą tai, kad mūsų klientai pradėjo per daug domėtis Islandija, – teigė Larsas. – Ši valstybė ryškiai išsiskyrė iš visų kitų šalių.“ Po to Christensenas nuskrido į Islandiją ir ten pasakė kalbą, dar labiau paryškindamas savo požiūrį, bet buvo sutiktas su pasipiktinimu. „Islandijos bankai tai palaikė asmeniškumu, – sakė jis. – Mums buvo grasinama teismais. Jie tvirtino, jog dėl to, kad aš danas, man nepatinka, kad islandams taip gerai sekasi. Iš esmės pasikartojo 1944 m. situacija, kai Islandija paskelbė nepriklausomybę. Į mano perspėjimus jie reagavo ne žodžiais „O gal jie ir teisūs“, bet visai priešingai: „Ne! Tai sąmokslas. Jie turi piktų kėslų.“ Islandijos bankai manė, kad danai tiesiog pavydi jiems ir tiek!

Tas *Danske Bank* pranešimas paskatino rizikos draudimo fondus Londone pasinaudoti gera proga ir užsiimti trumpą poziciją (tikėtis vertybinių popierių kainų kritimo) Islandijos atžvilgiu. Jie atliko tyrimus ir konstatavo neregėto masto favoritizmą. Bankininkai pirko vertybinius popierius vieni iš kitų už išpūstas kainas, skolinosi dešimtis milijardų dolerių ir perskolino juos siauram saviškių ratui, kurio nariai tada už tuos pinigus prisipirko daugybę turto užsienyje. „Kaip ir visus naujus žaidėjus, juos pasirinkdavo apsukrūs vertelgos ir įsiūlydavo prasčiausios kokybės turtą – antrarūšes oro linijas, prastus mažmenininkus. Trumpai tariant, už skolintus pinigus jie prisipirko paties prasčiausio turto“, – sakė Teo Phanosas iš *Trafalgar Asset Managers* kompanijos Londone.

Tačiau visi, nuo ministro pirmininko iki žemesnių pareigūnų, užsipuolė blogą žinią atnešusį pasiuntinį. „Jų atakos turėjo nemalonų pries-

konį, tarsi skrupulų neturintys vertelgos būtų nusprendę visai pribaigti Islandijos finansų sistemą", – sakė centrinio banko valdybos pirmininkas Oddssonas 2009 m. kovą. *Kaupthing* banko valdybos pirmininkas viešai kaltino rizikos draudimo fondus, tvirtino, kad jie sąmoningai nori sugriauti Islandijos finansinį stebuklą. „Nežinau, iš kur islandai ištraukė tokią mintį, – sakė Paulas Ruddockas iš *Landsdowne Partners* kompanijos, kuri buvo viena iš tų kaltinamųjų. – Mes tik sykį prekiavome Islandijos akcijomis, ir tas sandoris buvo labai trumpalaikis. Griebėmės teisinių veiksmų prieš *Kaupthing* banko valdybos pirmininką, kai jis viešai išsakė neatitinkančius tikrovės kaltinimus mums, ir tada jis juos atsiėmė."

Viena iš paslėptų dabartinės globalinės finansinės krizės priežasčių yra ta, kad matydami, kaip ji ateina, žmonės tikėjosi daugiau išlošti, užsiimdami trumpą poziciją, negu būtų gavę bandydami šią problemą kelti į viešumą. Be to, dauguma žmonių, kurie pagrįstai galėjo kaltinti Islandiją (kaip ir *Lehman Brothers* banką) finansiniais nusikaltimais, galėjo būti ignoruojami kaip niekingi spekuliantai, siekiantys sau naudos. Tačiau dar 2006 m. balandį Čikagos universiteto ekonomikos profesorius emeritas Bobas Aliberas susidomėjo Islandija. Atsidūręs Londono verslo mokykloje išgirdo kalbant apie šalį, apie kurią iki tol nieko nežinojo, ir iš karto suprato, ką tokie požymiai reiškia. Įsigilinęs į duomenis pamatė Islandijos atvejyje tokį aiškų finansinės beprotybės pavyzdį, kad jį drąsiai buvo galima dėti į vadovėlį. Šios šalies finansinį iškilimą Aliberas vadina tobulu burbulu ir šiuo metu kaip redaktorius rengia spaudai vadovėlį – 1978 m. išleistos Charleso Kindlebergero klasika tapusios knygos *Manias, Panics, and Crashes* („Manijos, panikos ir žlugimai") atnaujintą variantą. Jis dar 2006-aisiais nusprendė šalia skyrelių apie Pietų jūrų burbulą ir apie tulpių maniją rasti vietos ir skyreliui apie Islandiją, nors tuo metu jos dar nebuvo ištikusi katastrofa. Aliberas nė kiek neabejojo, kad tai yra tik laiko klausimas, tik grynas formalumas.

Tarp Islandijos ekonomistų pasklidus gandams, kad šis nusipelnęs profesorius iš Čikagos labai susidomėjo Islandija, 2008 m. gegužę Is-

landijos universiteto Ekonomikos fakultetas pasikvietė jį pasakyti kalbą. Studentų, bankininkų ir žurnalistų auditorijai Aliberas aiškino, jog Islandija, toli gražu neturinti kažkokių įgimtų gabumų aukštųjų finansų dalykams, turi visus didžiulio finansinio burbulo požymius. Tačiau jis kalbėjo specializuotais akademinių ekonomistų terminais. (Net savo kalbą pavadino taip: „Islandijos ekonomikos monetariniai neramumai.“) Tačiau kai ją perskaitęs pradėjo atsakinėti į klausimus, kažkam paprašius paprognozuoti ateitį, Aliberas perėjo prie visiems suprantamos terminijos. Kaip prisimena vienas iš to renginio dalyvių, Aliberas pareiškė: „Duodu jums devynis mėnesius. Jūsų bankai jau negyvi, bankininkai arba kvaili, arba gobšuoliai. Galiu lažintis, kad jie jau skuba išparduoti savo turtus.“

Auditorijoje buvę islandų bankininkai bandė paveikti laikraščius, kad jie nieko nerašytų apie šią kalbą. Keli akademinės visuomenės atstovai pasiūlė Aliberui tą nerimą keliančią analizę pateikti Islandijos centriniam bankui. Tačiau kažkodėl tai nebuvo padaryta. „Centrinis bankas pareiškė, jog jo darbuotojai per daug užsiėmę, kad galėtų susitikti su Aliberu, – sakė vienas iš profesorių, mėginusių surengti tokį susitikimą. – Mat kaip tik tuo metu jie ruošė Finansinio stabilumo ataskaitą.“ O Aliberas savo ruožtu išvyko iš Islandijos manydamas, jog dėl paties sukelto sujudimo ši šalis gali daugiau jo nebeįsileisti. „Man susidarė įspūdis, – prisipažino, – jog jie pasikvietė mane tik dėl to, kad tiems dalykams išaiškinti jiems reikėjo pašalinio žmogaus. Saviškis to pasakyti negalėjo, kad nesusilauktų nemalonumų.“ Tačiau Aliberas vis tiek labai maloniai prisiminė jį pakvietusius šeimininkus. „Tai labai smalsūs žmonės, – juokėsi jis. – Gal tai ir bus svarbiausia priežastis, kodėl jie pasikvietė mane?“

Tačiau patys islandai (ar bent jau islandų vyrai) turi savo paaiškinimus, kodėl kai jie įsiveržė į pasaulinę finansų sritį, tai sumušė visus pasaulio rekordus: atseit kaltas įgimtas pranašumas. Kadangi jų šalis maža ir izoliuota, tai jiems (ir pasauliui) prisireikė 1 100 metų perprasti ir pradėti naudoti savo įgimtus gebėjimus, tačiau dabar, kai pasaulyje

nyksta barjerai, ir pinigai gali laisvai migruoti, ankstesni neteisingi apsunkinimai ir kliūtys išnyko. Islandijos prezidentas Ólafuras Ragnaras Grimssonas sakydamas kalbas užsienyje aiškino, kodėl islandai bankininkystės srityje tikri vunderkindai. „Mūsų paveldas ir išsilavinimas, kultūra ir vidaus rinka yra vertingi pranašumai", – kalbėjo jis, o po to išvardijo devynis iš tų pranašumų ir baigdamas pabrėžė, jog islandai tikrai niekam nekelia pavojaus. („Kai kas mus net laiko žaviais nekenksmingais keistuoliais.") Panašių samprotavimų yra daug, netgi labai daug, tik didžioji jų dalis skelbiama islandų kalba. „Mūsų universitete buvo vykdomi tyrimų projektai paaiškinti, kodėl islandiškas verslo modelis pranašesnis už kitus, – sakė Gylfis Zoega, Ekonomikos fakulteto dekanas. – Svarbiausias dalykas yra mūsų neoficialūs komunikacijos kanalai, gebėjimas priimti greitus sprendimus ir t. t."

„Mums visada sakė, kad islandų verslininkai buvo labai apsukrūs, – tvirtino universiteto finansų profesorius ir buvęs bankininkas Vilhjálmuras Bjarnasonas. – Jie buvo labai greiti. Ir kai ką nors pirkdavo, tai labai greitai. Kodėl? Todėl, kad pardavėją tenkino siūloma kaina."

Norint prisijungti prie islandų bankininkų garbintojų, nebūtina būti islandu. Vokietijos bankai investavo į šios šalies bankus 21 milijardą dolerių. Nyderlandai davė jiems 305 milijonus dolerių, švedai pridėjo dar 400 milijonų. Jungtinės Karalystės investuotojai, suvilioti stulbinančio 14 proc. dydžio metinio pelno, mestelėjo daugiau kaip 30 milijardų dolerių: 28 milijardai gauti iš kompanijų ir privačių asmenų, o likę pinigai – iš pensinių fondų, ligoninių, universitetų ir kitų viešųjų institucijų. Vien tik Oksfordo universitetas prarado 50 milijonų dolerių.

Gal dėl to, kad islandų pasaulyje tiek mažai, mes beveik nieko nežinome apie šiuos žmones. Manome, kad jie maždaug tokie, kaip ir kiti skandinavai – malonūs, norintys, kad visi turėtų visko po lygiai. Tačiau jie ne tokie. Jie turi laukinių bruožų, panašūs į žirgą, kuris tik apsimeta, kad yra išjodinėtas.

Tris dienas išbuvęs Reikjavike, gana netikėtai susilaukiau dviejų telefono skambučių. Pirmasis buvo pagrindinės televizijos laidos apie einamuosius įvykius prodiuserės. Ši moteriškė pareiškė, kad jos laidą žiūri visa Islandija, ir kvietė mane atvykti ir duoti interviu.

– Apie ką? – pasiteiravau.

– Norėtume, kad paaiškintumėte mūsų finansinę krizę.

– Bet aš atvykau vos prieš tris dienas! – atsakiau.

– Tai neturi reikšmės, – tvirtino ji. – Nes niekas Islandijoje nesupranta, kas atsitiko. Visiems patiks pasiklausyti ko nors, bandančio paaiškinti, net jei tas žmogus nieko neišmanys apie tai, ką kalbės.

„Aha, – pagalvojau, – vadinasi, Islandijoje ne viskas yra kitaip, negu visur kitur."

Nepriėmiau pasiūlymo. Netrukus susilaukiau kito skambučio, šį kartą iš Ministro pirmininko kanceliarijos.

Tuometinis Islandijos ministras pirmininkas Geiras Harde'as kartu buvo ir Nepriklausomybės partijos lyderis. Ši partija 1991–2009 m. valdė šalį, sudariusi koaliciją su socialdemokratais ir su Pažangos partija. (Ketvirta iš Islandijos didžiųjų partijų yra Kairysis žaliųjų judėjimas.) Tai, kad šaliai, turinčiai tik 300 000 gyventojų, kurie visi susiję kraujo giminystės ryšiais, reikia keturių didžiųjų partijų, perša mintį, kad jie pasižymi ypatingais gabumais nesutarti ar tiesiog nenori klausyti vienas kito. Kaip ten bebūtų, iš tų keturių partijų laisvąja rinka labiausiai tiki Nepriklausomybės partija. Tai žvejų partija. Kaip vienas senas ministro pirmininko mokslo metų draugas man paaiškino, kartu ji yra: „Vyrų, vyrų ir tik vyrų partija. Joje nėra nė vienos moters."

Įeidamas į nedidukę ministro pirmininko rezidenciją laukiau, kol būsiu sustabdytas ir apieškotas ar bent jau manęs paprašys asmenybę patvirtinančio dokumento su nuotrauka. Vietoj to radau tik policininką, kuris susikėlęs kojas ant stalo skaitė laikraštį. Jis neslėpdamas nuobodulio pažvelgė į mane. Pirmą kartą gyvenime tariau: „Atėjau susitikti su ministru pirmininku." Tai jam nepadarė jokio įspūdžio. Čia kiekvienas gali susitikti su ministru pirmininku. Pustuzinis žmonių tvirtino

man, jog viena iš priežasčių, kodėl islandai mano, kad juos reikia laikyti rimtais globaliniais finansininkais, yra ta, kad visi jie jaučiasi esą svarbūs. O viena iš priežasčių, kodėl taip jaučiasi, yra ta, kad jie bet kada gali susitikti su ministru pirmininku.

Visai neaišku, ką ministras pirmininkas gali pasakyti islandams apie jų žlugimą. Šios šalies finansų politiką formuojančioms sferoms būdingas žavus finansinės patirties stygius. Verslo ministro pareigas eina filosofas. Finansų ministru dirba veterinaras. Centrinio banko valdytojas yra poetas. Tačiau Harde'as pagal išsilavinimą ekonomistas. Tiesa, nelabai geras. Islandijos universiteto Ekonomikos fakultete jo žinios buvo įvertintos ketvertu su minusu pagal penkių balų sistemą. Apie Nepriklausomybės partijos lyderius manoma, kad jie mažai nutuokia apie finansus, bet atsisako juos išmanančių žinovų pagalbos. Londono ekonomikos mokykloje dėstantis islandų profesorius Jonas Danielssonas, besispecializuojantis finansinių panikų srityje, siūlėsi padėti, bet jo pasiūlymas buvo atmestas. Tokio paties likimo susilaukė ir keli gerai žinomi finansų specialistai iš Islandijos universiteto. Buvo ignoruojami net didžiųjų šalių centrinių bankų tikrai protingų žinovų patarimai. Nesunku suprasti, kodėl Nepriklausomybės partija ir jos atstovas ministras pirmininkas nesusilaukia Islandijos moterų palaikymo: jis tarytum veža savo šeimą automobiliu ir ieško žinomų orientyrų, nekreipdamas dėmesio į žmonos nusiskundimus ir atsisakydamas sustoti ir pasiklausti kelio.

– Kodėl jūs susidomėjote Islandija? – pasiteiravo Harde'as, įeidamas į kambarį taip energingai ir valdingai, kaip derėtų daug didesnės šalies vadovui. Tai geras klausimas.

Paaiškėjo, kad jis tikrai nekvailas, nes politiniai lyderiai retai kada tebūna kvaili, kad ir kiek juos išrinkę žmonės tvirtintų, jog tikrai tokie yra. Harde'as iš tiesų kalbėjo tai, kas negali būti tiesa, tačiau tai yra tik tie prasimanymai, kuriuos sakyti ministrai pirmininkai tiesiog privalo, nes tam jie ir yra išrinkti. Pavyzdžiui, jis tvirtino, jog Islandijos krona ir vėl yra iš esmės stabili valiuta, nors iš tikrųjų tarptautinėse rinkose ja neprekiaujama. Kronai vyriausybė tiesiog nustatė tam tikrą vertę, ir

ji naudojama tik tam tikriems tikslams. Esantys užsienyje islandai jau nusprendė nebesinaudoti *Visa* mokėjimo kortelėmis bijodami realaus keitimo kurso, kad ir koks jis būtų.

Ministras pirmininkas norėjo įtikinti mane, jog matė, kaip formuojasi Islandijos finansų krizė, bet mažai ką galėjo padaryti. („Juk negalėjome viešai išsakyti savo nuogąstavimų dėl bankų, nes šitaip būtume sukėlę paniką, kurios labiausiai norėjome išvengti“, – tvirtino Harde'as.) Pagal jį išeitų, jog dėl tos krizės reikėtų kaltinti ne tiek politikus, o labiau bankininkus. Tam tikru mastu žmonės pritarė tokiai nuomonei: jie apmėtė sniego gniūžtėmis *Baugur* investicinės grupės vadovą, kai šis iš *101 Hotel* viešbučio ėjo prie savo limuzino. Buvo nušvilptas ir *Kaupthing* banko vadovas, kai sėdosi į savo vietą Nacionaliniame teatre. Tačiau dauguma svarbiausių veikėjų iš Islandijos paspruko į Londoną arba tūnojo suglaudę ausis, priversdami ministrą pirmininką prisiimti kaltę ir stoti į akistatą su įtūžusiais demonstrantais, vadovaujamais liaudies dainų atlikėjo Hörduro Torfasono. Demonstrantai kiekvieną savaitgalį susirinkdavo priešais parlamentą.

Harde'as turėjo savo paaiškinimą ir tvirtai jo laikėsi. Girdi, užsieniečiai patikėjo savo kapitalą islandams, kurie jį gerai panaudojo, tik staiga 2008 m. rugsėjo 15 d. žlugo *Lehman Brothers* bankas ir pagauti panikos užsieniečiai pareikalavo sugrąžinti jų kapitalą. Taigi islandus sužlugdė ne jų pačių neapdairumas, o globalinis cunamis. Tik visa bėda, kad tokia jo versija nepaaiškino, kodėl tas cunamis smogė Islandijai, o ne, sakysim, Tongai.

Tačiau aš juk atvykau į Islandiją ne ginčytis, o suprasti.

– Labai norėčiau paklausti jūsų vieno dalyko, – tariau Harde'ui.

– Kokio?

– Ar tiesa, kad sakėte žmonėms, jog atėjo laikas liautis užsiimti bankininkyste ir grįžti prie žvejybos?

„Puikiai pasakyta, – pamaniau aš. – Glaustai, teisingai ir tiksliai. Tačiau šį posakį išgirdau tik iš trečių lūpų – iš vieno rizikos draudimo fondo Niujorke vadovo.“

Ministras pirmininkas susidrovėjęs spoksojo į mane rūsčiu žvilgsniu.

– Tai didelis perdėjimas, – tvirtino jis.

– Man atrodo, kad tokiame posakyje yra prasmės, – tarstelėjau nesmagiai pasijutęs.

– Niekada to nesakiau!

Aiškiai matyti, jog paliečiau jautrią Harde'o vietą, tik nežinojau kokią. Gal jis bijojo, kad pasakęs tokį dalyką gali atrodyti kaip koks kvailys? O gal jam vis dar tebeatrodė, kad žvejyba yra ne toks prestižinis užsiėmimas kaip bankininkystė?

Pagaliau sugrįžęs į viešbutį pamačiau, jog pirmą kartą per keturias dienas prie mano kaimyno durų nebebuvo tuščių šampano butelių. Vadinasi, ta islandų porelė, kuri, kaip man atrodė, buvo atvykusi čia paskutinį kartą kaip reikiant pasilinksminti, susidėjo daiktus ir išvyko namo. Keturias naktis buvau priverstas klausytis laukinių klyksmų ir šūkavimų už sienos. Pagaliau viskas nutilo, nurimo. Galima buvo patogiai susirangius lovoje skaityti knygą *The Economic Theory of a Common-Property Resource: The Fishery* („Visiems prieinamo ištekliaus naudojimo ekonominė teorija: žvejyba"). Šiaip ar taip, pagrindinis Islandijos turto šaltinis yra žvejyba, ir jei norite suprasti, ką islandai darė su savo pinigais, pirmiausia reikėtų suprasti, kaip jie juos gavo.

Šį puikų straipsnį dar 1954 m. parašė Indianos universiteto ekonomistas H. Skottas Gordonas. Jame apibūdinta sunki žvejų padėtis ir bandoma paaiškinti, „kodėl žvejai yra neturtingi nepaisant to, kad žuvų ištekliai jūroje yra gausiausi ir pastoviausi iš visų žmonėms prieinamų išteklių". Problema ta, jog dėl to, kad žuvys yra visų nuosavybė, jos iš tiesų yra niekieno nuosavybė. Bet kas gali prisigaudyti tiek žuvies, kiek tik panorės, todėl žmonės ir žvejoja tol, kol žvejoti niekam nebeapsimoka. „Kiekvienas žvejys tikisi kuo didesnio laimikio, – rašė Gordonas. – Gerai pažįstantys žvejus žmonės ne kartą paliudijo, jog jie yra lošėjai ir nepagydomi optimistai."

Kitaip sakant, žvejai labai panašūs į amerikiečių bankininkus. Dėl per didelio žvejų pasitikėjimo savimi jie nuskurdina ne tik save, bet ir savo žvejybos plotus. Leidžiamos sugauti žuvies kiekio apribojimas šios problemos neišspręstų, o tik dar labiau padidintų žvejų tarpusavio konkurenciją ir sumažintų pelną. Tikslas yra ne priversti tuo užsiimančius žmones išleisti dar daugiau pinigų tinklams ar didesniems laivams, o kuo mažesnėmis pastangomis sugauti kuo daugiau žuvies. Tam pasiekti reikia vyriausybės įsikišimo.

Tokia įžvalga leido Islandijai, apie 1900 m. buvusiai viena iš neturtingiausių Europos šalių, apie 2000-uosius tapti viena iš turtingiausių. Didžiosios permainos Islandijoje prasidėjo XX a. aštuntojo dešimtmečio pradžioje, po poros metų, kai žuvies buvo sugaunama labai mažai. Net geriausi žvejai antrus metus iš eilės grįždavo iš jūros be įprastinio menkių laimikio, tad Islandijos vyriausybė ėmėsi radikalių veiksmų – ji privatizavo žuvį. Kiekvienam žvejui buvo paskirta kvota, kurios dydis priklausė daugiausia nuo to, kiek jis paprastai sugaudavo anksčiau. Taigi sėkmingai žvejojantis žvejys gaudavo popierių, leidžiantį jam sugauti, pavyzdžiui, 1 proc. visos žuvies, kurią tą sezoną galima sužvejoti Islandijos vandenyse. Prieš kiekvieno sezono pradžią Jūrų tyrimo instituto (*Marine Research Institute*) mokslininkai nustatydavo, kiek menkių galima sugauti, nepakenkiant ilgalaikiam jų populiacijos dydžiui. Šis kiekis kiekvienais metais keisdavosi. Tačiau dalis to kiekio, kurį kiekvienam žvejui buvo leidžiama sugauti, nesikeisdavo, nes tokio leidimo galiojimo laikas buvo neribotas.

Negana to, jei kas nors nebenorėjo žvejoti, tai galėjo savo kvotą parduoti tam, kas tuo norėjo užsiimti. Taigi kvotos pamažu pateko į rankas tiems žmonėms, kuriems jos turėjo didžiausią vertę – geriausiems žvejams, sugebantiems efektyviausiai žvejoti. Savo kvotą taip pat buvo galima įkeisti banke ir gauti paskolą. Bankams nebuvo sunku nustatyti, kiek dolerių vertos menkės, kurias pagal tą kvotą leidžiama sugauti be jokios konkurencijos gausiausiuose pasaulyje šių žuvų žvejybos plotuose. Taigi žuvies ištekliai buvo ne tik privatizuoti, bet ir atsirado galimybė juos paversti investicijomis.

Tai buvo žiauriai neteisinga: visų nuosavybė – visa Islandijos vandenyse esanti žuvis – tiesiog buvo atiduota į laimingiausių šios šalies piliečių rankas. Akimirksniu Islandijoje atsirado pirmieji milijardieriai ir visi jie buvo žvejai. Tačiau socialinės politikos požiūriu, tai buvo išradingas sprendimas: žuvis iškart tapo tikro, realaus, tvaraus turto šaltiniu, o ne tik skurdaus pragyvenimo priemone. Dabar mažesnis žmonių skaičius mažesnėmis pastangomis sugaudavo apytikriai tiek žuvies, kiek galima sugauti, norint maksimaliai padidinti ilgalaikę Islandijos žvejybos plotų vertę. Tas naujasis turtas visiškai pakeitė šią šalį – ji iš užkampio, kuriuo buvo 1 100 metų, tapo vieta, pagimdžiusia tokią žinomą dainininkę kaip Björk. Islandija išgarsėjo savo muzikantais tik dėl to, kad dabar čionykščiai turi laiko muzikuoti ir užsiimti daugeliu kitų dalykų. Pavyzdžiui, šios šalies jaunimui mokama už tai, kad studijuotų užsienyje, jis skatinamas tobulintis ir daugelyje kitokių įdomių sričių. Kadangi nauja žvejybos strategija iš esmės pakeitė šalį, ji faktiškai tapo mašina žvejams paversti specialistais su moksliniais laipsniais.

Tačiau dėl to, be abejo, atsirado nauja problema: žmonės su moksliniais laipsniais nebenorėjo pragyvenimui užsidirbti žvejodami. Jiems prireikė kitokio užsiėmimo. O tai nebūtinai turėjo būti darbas pramonės šakoje, eksploatuojančioje kitą svarbiausią Islandijos gamtinį išteklių – energiją. Kriokliai ir verdanti lava teikia labai daug pigios energijos, tik jos, ne taip kaip naftos, neįmanoma pelningai eksportuoti. Ji yra įstrigusi Islandijoje. Mintis apie įstrigusią energiją gali atrodyti poetiška, bet islandų pasirinktas šios problemos sprendimo būdas yra proziškesnis. Jie uždavė sau klausimą: kuo reikėtų užsiimti, kad kiti žmonės mokėtų pinigus už tai, kam pagaminti reikia didelių energijos sąnaudų? Atsakymas buvo toks: lydyti aliuminį.

Atkreipkite dėmesį į tai, kad niekas nepaklausė, ką gi islandai norėtų daryti ar netgi kokiam darbui jie geriausiai tinka. Niekam nešovė mintis, kad gal islandai turi kažkokių įgimtų gebėjimų lydyti aliuminį arba, priešingai, jie tam visai netinka. Kai *Alcoa*, didžiausia šalyje aliuminio kompanija, 2004 m. nusprendė statyti stambią

aliuminio lydymo gamyklą, ji susidūrė su dviem problemomis, būdingomis tik Islandijai. Pirmoji iš jų buvo pasislėpusių žmonių arba, paprasčiau sakant, elfų problema. Daugelis islandų, ilgą laiką giliai pasinėrusių savo turtingoje folkloro kultūroje, nuoširdžiai tikėjo jų egzistavimu. *Alcoa* kompanija prieš pradėdama statyti savo gamyklą, turėjo leisti vyriausybės ekspertui išžvalgyti gamyklos statymo vietą ir patvirtinti, kad joje ar po ja jokių elfų nėra. *Alcoa* kompanijos atstovas spaudai man sakė, kad situacija buvo gana delikati, nes kompanija turėjo grynaisiais pinigais sumokėti už patvirtinimą, kad statybos vietoje elfų nėra. Bet, pasak jo, „kompanija juk negalėjo pripažinti pasislėpusių žmonių buvimo". Kita, dar rimtesnė problema, buvo islandų vyrai: jie linkę daugiau rizikuoti, negu aliuminio pramonės darbininkai kitose šalyse. „Gamyboje reikia žmonių, kurie laikosi taisyklių ir klauso nurodymų, – sakė *Alcoa* kompanijos atstovas spaudai. – Niekas nenori, kad tai būtų kažkokie didvyriai. Niekas nenori, kad jie mėgintų daryti kažką, kas neįeina į jų pareigas, nes tai gali sukelti sprogimą." Tuo tarpu islandų vyrai turėjo polinkį mėginti daryti kažką tokio, ko nereikėjo.

Grįžtant prie Islandijos ekonomikos problemų negalima nepastebėti vieno tikrai keisto jos bruožo: Islandijoje žmonių išsilavinimas pasiekė tokį lygį, kad jie jau nebetinka tam darbui, kuris jiems yra prieinamas. Visi tie labai išsilavinę žmonės, laikantys save ypatingais, turi tik dvi siaubingas galimybes užsidirbti pragyvenimui: žvejoti traleriais arba lydyti aliuminį. Žinoma, Islandijoje yra, nors ir nedaug, ir tokių darbų, kurių mielai imtųsi kiekvienas labai išsilavinęs žmogus. Pavyzdžiui, sertifikavimas, kad toje vietovėje elfų nėra. („Tam nustatyti gali prisireikti šešių mėnesių, nes tai padaryti gali būti labai sudėtinga.") Tačiau tokių darbų toli gražu nėra tiek, kiek reikėtų, turint galvoje šios šalies gebėjimus žvejus paversti darbuotojais su moksliniais laipsniais. XXI a. pradžioje islandai vis dar laukė tokio darbo, kuris geriau tiktų jų rafinuotiems protams, pasirengusiems savo šalies ekonomiką apversti aukštyn kojomis. Taip jie surado investicinę bankininkystę.

Penktą kartą per penkias dienas pastebėjau nedidelę įtampą ten, kur už vieno stalo sėdėjo vyrai ir moterys. Vyrai demonstravo visame pasaulyje paplitusią tendenciją neužkalbinti dailiosios lyties atstovių – arba veikiau neįtraukti jų į pokalbį – žinoma, jei tik jie neturėjo akivaizdžių seksualinio pobūdžio motyvų. Nors, tiesą sakant, tai nėra didelė problema. Stebėti kartu esančius islandų vyrus ir moteris tas pats, kaip stebėti ką tik pradėjusius vaikščioti kūdikius. Nepasakysi, kad jie žaidžia ne kartu, o kas sau. Tai jie daro gal net ne taip natūraliai, kaip vyrai ir moterys kitose išsivysčiusiose šalyse, o šitai iš tiesų kai ką liudija. Taip pat nepasakysi, kad čia moterys būtų engiamos tiesiogine šio žodžio prasme. Popieriuje, pagal istorinius globalinius standartus, jų padėtis ne blogesnė kaip moterų bet kur kitur: gera sveikatos priežiūra, daug jų dirba, turi lygias teises. Tačiau joms akivaizdžiai trūksta vieno dalyko (ar bent taip atrodo turistui, stebėjusiam jas vos dešimt dienų) – tikro, nuoširdaus ryšio su islandų vyrais. Nepriklausomybės partija susideda beveik vien tik iš vyrų, socialdemokratų – beveik tik iš moterų. (2009 m. vasario 1 d., kai visų keikiamas Geiras Harde'as pagaliau atsistatydino, jį pakeitė socialdemokratė Johanna Sigurdardottir. Tad Islandija gavo ne tik ministrę pirmininkę moterį, bet ir pirmą moderniajame pasaulyje valstybės vadovę, atvirai demonstruojančią savo homoseksualinę orientaciją – ji yra susituokusi su kita moterimi.) Šioje šalyje visi pažįsta vienas kitą, bet kai jų pasiteiraudavau, į ką man kreiptis kokiu nors klausimu, vyrai visada man nurodydavo kokį nors vyrą, o moterys – moterį. Pavyzdžiui, pasikalbėti su Stefanu Alfssonu man patarė vyras.

Sulysęs ir panašus į visada išalkusį, apaugęs natūraliais, o ne specialiai įvaizdžiui formuoti auginamais šeriais, Alfssonas vis dar tebebuvo panašesnis ne į finansininką, o į tralerio kapitoną. Jis išplaukė į jūrą būdamas tik šešiolikos, o ne žvejybos sezono metu žvejybos gudrybių mokėsi mokykloje. Islandijos žvejybos tralerio kapitonu tapo nepaprastai anksti – būdamas tik dvidešimt trejų metų. Iš kitų žvejų girdėjau, kad

Alfssonas buvo laikomas šio užsiėmimo vunderkindu. Tai reiškė, kad jis sugebėjo sugauti savąją menkių kvotą per trumpiausią laiką. Tačiau 2005-ųjų sausį, būdamas trisdešimties metų, paliko žvejybą ir perėjo dirbti į *Landsbanki* banko prekybos valiuta departamentą. Beveik dvejus metus Stefanas spekuliavo finansų rinkose – iki didžiųjų skerdynių 2008-ųjų spalį, kai buvo atleistas iš darbo kartu su visais kitais islandais, vadinusiais save prekiautojais. Jis sakė, kad banke pardavinėdavo žmonėms, daugiausia savo kolegoms žvejams, tai, ką jis laikė negalinčia apvilti spekuliacija: skolintis jenas už 3 proc. dydžio palūkanas, pirkti už jas Islandijos kronas, šias investuoti ir taip gauti 16 proc. dydžio palūkanas. „Manau, kad lengviau žmogų iš žvejybos verslo išmokyti prekiauti valiuta, negu žmogų iš bankininkystės verslo išmokyti žvejoti“, – tvirtino Alfssonas.

Po to Stefanas paaiškino, kodėl žvejyba nėra toks paprastas dalykas, kaip aš maniau. Pirmiausia, tai yra pavojinga, ypač kai ja užsiima islandų vyrai. „Laivo įguloje neturi būti išlepėlių, – teigė jis, tuo labiau, kad islandų kapitonai garsėja maniakiškais žvejybos stiliais. – Kartą turėjau rusų įgulą. Nepasakyčiau, kad tai buvo tinginiai, tik jie visada dirbo vienodu ritmu. Ištikus audrai, liaudavosi žvejoti dėl to, kad tai per daug pavojinga, o islandai žvejoja bet kokiomis oro sąlygomis tol, kol žvejoti nebeįmanoma. Jie mėgsta rizikuoti. Atsidūrus už borto, šansai išsigelbėti menki. Esu dar tik trisdešimt trejų metų, o jau du mano draugai žuvo jūroje.“

Alfssonui prisireikė mokytis ne vienerius metus, kol tapo kapitonu, ir tai tik palankiai susiklosčius aplinkybėms. Dvidešimt trejų jis jau buvo pirmasis kapitono padėjėjas. Tuo metu jo žvejybos laivo kapitonas išėjo iš darbo, ir laivo savininkas pradėjo ieškoti žmogaus į tą vietą. Surado seną žvejį, jau pensininką, kuris buvo laikomas Islandijos žvejybos legenda, su įstabia Snorri Snorrassono pavarde. „Su juo išplaukiau į jūrą du kartus, – pasakojo Stefanas. – Niekada gyvenime nesu miegojęs tiek mažai, nes labai norėjau kuo daugiau išmokti iš šio patyrusio žvejo. Naktį miegojau tik po dvi ar tris valandas, o visą kitą laiką sėdėjau šalia

Snorrassono ir kalbėjausi. Be galo gerbiu šį žmogų, nes tiesiog sunku apsakyti, kiek daug iš jo išmokau. Kaip nustatyti tralerio padėtį? Koks geriausias tinklų užmetimo kampas? Kaip elgtis jūroje? Kuo užsiimti, kai bloga diena? Ką daryti, žvejojant vienokiame ar kitokiame gylyje? Jei žuvis nelenda į tinklus, tai kaip tada elgtis – nuleisti juos giliau ar ieškoti kitos vietos? Galų gale dažnai tiesiog reikia nuojautos. Būdamas su juo išmokau kur kas daugiau, negu mokykloje. Nes kaip gi mokykloje išmoksi žvejoti?“

To nuostabaus mokymosi įspūdžiai Snorrassono atmintyje dar tebebuvo tokie gyvi, tarsi visa tai būtų vykę tik vakar. Dalijantis prisiminimais, jo akys sudrėkdavo.

– Tai jūs net septynerius metus mokėtės visų žvejybos amato gudrybių, kol kaip likimo dovaną gavote progą pasimokyti iš to nuostabaus kapitono? – paklausiau jo.

– Taip.

– Ir net tada jums reikėjo dar daug mėnesių sėdėti prie šio puikaus meistro kojų, kol pajutote, jog jau žinote, ką darote?

– Taip.

– Tai kodėl jums šovė į galvą mintis, kad galima tapti bankininku ir spekuliuoti finansų rinkose nė dienos nepasimokius?

– Tai labai geras klausimas, – pripažino jis ir kiek pagalvojęs tarė: – Pirmą kartą šį vakarą nežinau, ką jums atsakyti.

Kadangi ir aš pats dažnai manau, jog tiksliai žinau, ką darau, net kai nežinau, tai pajutau Snorrassonui užuojautą.

– Tai koks gi iš tikrųjų buvo jūsų darbas? – tęsiau aš, gelbėdamas jį iš nepatogios padėties. Galų gale, Islandijoje nukabinti nuo kabliuko pagautą žuvį ir ją paleisti yra labai įprastas humaniškas poelgis.

– Banke pradėjau dirbti kaip kompanijų patarėjas valiutos rizikos apdraudimo klausimais, – Snorris pradėjo juoktis. – Tačiau dėl savo agresyvaus būdo aš vis labiau grimzdau į grynai spekuliacinę prekybą.

Daugelis jo klientų buvo žvejai ir žvejybos kompanijos. Jie, kaip ir Snorrassonas, žinojo, kad nerizikuodamas žuvies nepagausi.

– Mano klientus rizikos apdraudimas domino tik tada, jei jis reiškė galimybę uždirbti pinigų, – pasakojo Snorris ir pradėjo kvatotis.

– Ar jums patiko bankininkystė? – kamantinėjau toliau.

– Aš niekada nejaučiau jokios pagarbos bankininkams, – atviravo jis, vos atgaudamas kvapą nuo juoko priepuolio. – Iki šiol vienas iš mano mėgstamiausių posakių yra toks: „Niekada nepasitikėk bankininkais."

Žvelgiant į praeitį, kyla keletas akivaizdžių klausimų, kuriuos kiekvienas islandas per pastaruosius penkerius metus galėjo sau užduoti. Pavyzdžiui, kodėl gi Islandija turėjo tariamai tapti tokia svarbi viso pasaulio finansų sistemai? Arba kodėl didžiosioms šalims, kurios ir sukūrė moderniąją bankininkystės sistemą, staiga prisireikė Islandijos bankų, kaip tarpininkų tarp jų indėlininkų ir skolininkų, kodėl jie turėjo spręsti, kas gaus lėšų, o kas ne? Arba dar – jei islandai turi tokių neįtikėtinų gabumų finansams, tai kaip jie sugebėjo taip gerai juos slėpti net 1 100 metų? Juk šalyje, kur visi pažįsta vienas kitą, galima būtų laukti, kad kai tik Stefanas Alfssonas atėjo į *Landsbanki* banką ieškoti darbo, bent dešimt žmonių būtų šūktelėję: „Stefanai, betgi tu esi žvejys!" Tik niekas to nepadarė. Stebėtis reikia, kad jie to nedaro iki šiol. „Jei grįžčiau į bankininkystės sritį, – jau visai rimtu veidu sakė šis menkių žvejys, – tapčiau privačiu bankininku."

2001 m., kai internetinio verslo bumas sužlugo, Masačusetso technologijos instituto leidinyje *Quarterly Journal of Economics* („Ketvirtinis ekonomikos žurnalas") pasirodė įdomus straipsnis pavadinimu *Boys Will Be Boys: Gender, Overconfidence, and Common Stock Investment* („Berniukai ir liks berniukais: lytis, per didelis pasitikėjimas savimi ir investavimas į paprastąsias akcijas"). Jo autoriai Bradas Barberis ir Terrance'as Odeanas išnagrinėjo daugiau kaip 35 000 namų ūkių prekybinę veiklą ir palygino vyrų ir moterų prekybos įpročius. Jų svarbiausios išvados tokios, kad vyrai ne tik prekiauja dažniau už moteris, bet ir tai daro skatinami klaidingo tikėjimo savo finansine nuovoka. Viengungiai

vyrai prekiauja ne taip protingai, kaip vedusieji, o vedę vyrai ne taip protingai, kaip netekėjusios moterys. Kuo mažiau žmona kišasi į vyro prekiavimą, tuo mažiau racionaliai jis elgiasi rinkose.

Vienas iš Islandijos ir Volstrito krizės būdingų bruožų yra tas, kad moterys mažai su tuo susijusios. Jos dirbo bankuose, bet ne tose pareigose, kur reikia rizikuoti. Kiek žinau, šios valstybės pakilimo metu Islandijos banke aukštas pareigas ėjo tik viena moteris. Tai buvo Kristina Pétursdóttir, kuri 2005 m. pakilo karjeros laiptais iki *Kaupthing* banko filialo Londone valdytojo pavaduotojo pareigų. „Finansų srityje stipriai dominuoja vyrai, – sakė ji. – Tiesiog iki kraštutinumo. Tai ryklių guotas. Moterys tiesiog niekina tokią tvarką." Pétursdóttir finansais itin domėjosi. Nepatiko tik, kaip vyrai juos tvarko, todėl 2006 m. ji paliko savo darbą. „Žmonės kalbėjo, kad man pasimaišė protas", – pasakojo Kristina, bet ji tiesiog troško sukurti tokią finansinių paslaugų įmonę, kurioje dirbtų tik moterys. Jos žodžiais tariant, ji norėjo „įnešti į finansų pasaulį daugiau moteriškų vertybių".

Šiandien Pétursdóttir firma yra, be kita ko, viena iš labai retų pelningai veikiančių finansinių įmonių, išlikusių Islandijoje. Po fondų biržos žlugimo jos įmonę užplūdo klientai su pinigais. Pavyzdžiui, kelias dienas prieš mūsų susitikimą Kristina anksti rytą išgirdo, kaip kažkas beldžiasi į duris. Atidariusi pamatė mažytį senuką, kuris jai tarė: „Man iki gyvo kaulo įgriso visa ta sistema. Dabar noriu, kad mano pinigais pasirūpintų moterys."

Kaip tik apie tai ir galvojau, kai paskutinės savo buvimo Islandijoje dienos popietę užėjau į Sagų muziejų. Jo tikslas yra garsinti sagas, didįjį dvylikto ir trylikto amžių Islandijos prozinį epą, tačiau iš tikrųjų jo žmogaus dydžio dioramos labiau primena šių dienų televizijos realybės šou. Atrodo, kad tai ne silikoninės statulos, o tikri senovės islandai ar juos vaizduojantys aktoriai. Iš garsiakalbių girdėti riksmai ir kraują stingdantys klyksmai: tai kertama galva katalikų vyskupui Jónui Arasonui, sudeginama ant laužo eretikė sesuo Katrina ar vaizduojama mūšio scena, kurioje kruvinas vikingas smeigia savo kardą į parblokšto prie-

šo širdį. Tikslas buvo pasiekti kuo didesnį tikroviškumo įspūdį ir tam nepagailėta jokių pinigų. Eidamas nuo vieno paveikslo su kruvinomis scenomis prie kito pastebėjau, jog pro petį žvilgčioju atgal, ar koks nors vikingas su kovos kirviu neseka man iš paskos. Tie vaizdai taip sutrikdė orientaciją, kad kai pasiekiau ekspozicijos pabaigą ir ten pamačiau ant suoliuko nejudančią japonę, skaitančią laikraštį, turėjau baksteltėti jai į petį, kad įsitikinčiau, jog tai ne statula, o gyvas žmogus.

Tai yra ta praeitis, kurią islandai turėtų puoselėti – kovų ir didvyriškumo istorija. Stebėjimas, kas su kuo norėtų smarkiau susidurti. Joje galėjo dalyvauti ir daug moterų, tačiau vis dėlto tai daugiausia vyrų istorija.

Kai prisiskolinate daug pinigų netikram klestėjimui sukurti, tai į dabartį įtraukiate ateitį. Ta ateitis nėra tikra, tai tik groteskiška silikoninė jos imitacija. Pirkimas už skolintus pinigus leidžia jums tik akies krašteliu pamatyti tą klestėjimą, kurio nesate nusipelnę. Tos ateities, kurią islandų vyrai trumpam buvo įtraukę, būdingas bruožas buvo jos stulbinantis panašumas į tą praeitį, kurią taip šlovina. Galėčiau lažintis, kad dabar, kai jie pamatė savo netikrą ateitį, islandų moterys galės kur kas daugiau pasakyti apie tikrąją ateitį.

II skyrius

IR TADA JIE IŠRADO MATEMATIKĄ

Valandą skridau lėktuvu, dvi valandas važiavau taksi, tris valandas plaukiau senutėliu keltu. Po to dar keturias valandas važiavau autobusais, kuriuos stačių uolų viršūnėmis pašėlusiai vairavo graikai, visą laiką kalbantys mobiliuoju telefonu. Pagaliau atsidūriau prie nuošalioje vietoje esančio didelio vienuolyno paradinių durų. Šis sausumos kyšulys Egėjo jūroje atrodė kaip pasaulio pakraštys. Kaip ir dera tokiai vietai, čia tvyrojo tyla. Buvo vėlyva popietė, vieni vienuoliai meldėsi, kiti snaudė. Budėjo tik vienas, esantis sargo būdelėje ir atliekantis savo pareigą sutikti lankytojus. Jis mane kartu su septyniais graikų piligrimais nuvedė į senovinį puikiai restauruotą vienuolių miegamąjį. Ten du rūpestingi vienuoliai pasiūlė mums anyžinės degtinės (*ouzo*), pyragaičių ir davė raktus nuo celių. Instinktyviai pajutau, kad kažko trūksta, ir netrukus supratau ko: jie nepaprašė kredito kortelės. Mat šis vienuolynas ne tik efektyviai veikia, bet ir lankytojus priima nemokamai. Vienas iš vienuolių informavo mus, kad artimiausias renginys bus vakarinės pamaldos – mišparai. Vėliau paaiškėjo, kad beveik visada artimiausias

renginys čia yra pamaldos. Vienuolyno teritorijoje stovi net trisdešimt septynios koplyčios, tad pamaniau, jog surasti, kurioje iš jų vyks mišparai, būtų panašu į populiarų kompiuterinį žaidimą *Where's Waldo?* („Kur Waldo dabar?").

– Kurioje bažnyčioje? – paklausiau vieno iš brolių.

– O jūs tiesiog eikite paskui vienuolius, kai jie atsikels, – atsakė jis ir atidžiau nužvelgė mane nuo galvos iki kojų. Šis vienuolis buvo su be galo ilga ir susitaršiusia barzda, apsirengęs ilga juoda mantija, su vienuolio kepuraite ir rožiniu. O aš buvau apsiavęs baltais sportbačiais, apsivilkęs rusvai žalsvos spalvos kelnėmis, rausvai violetiniais *Brooks Brothers* kompanijos marškiniais ir laikiau rankoje plastmasinį skalbinių krepšį su užrašu didžiulėmis raidėmis EAGLES PALACE HOTEL.

– Ko jūs čia atvykote? – pasiteiravo jis.

Tai buvo geras klausimas. Atvykau ne dėl bažnyčios, o dėl pinigų. Tas pigių kreditų cunamis, kuris nusirito per visą planetą 2002–2007 m., sukūrė naują kelionių rūšį – finansų krizės turizmą. Kreditai reiškė ne tik pinigus, bet ir pagundą. Jie ištisoms visuomenėms suteikė progą atskleisti tokius savo charakterio bruožus, kurių normaliomis sąlygomis jos atskleisti negalėjo. Ištisoms šalims buvo pasakyta: „Šviesos užgesintos, galite daryti, ką tik norite – niekas nesužinos." O elgtis patamsyje kiekviena šalis norėjo vis kitaip. Amerikiečiai troško įsigyti daug didesnius namus, negu galėjo sau leisti, jie norėjo, kad stipresniems būtų leidžiama išnaudoti silpnesnius. Islandai pageidavo liautis žvejoti ir užsiimti investicine bankininkyste, jie norėjo, kad jų šauniesiems vyrams būtų leista atskleisti savo ligi tol slopintą megalomaniją. Vokiečiai siekė tapti dar labiau vokiški, o airiai norėjo nebebūti airiais. Visas tas skirtingas visuomenes palietė tas pats įvykis, bet kiekviena iš jų reagavo savitai, o keisčiausiai – graikai. Tą galėjo pastebėti kiekvienas, vos keletą dienų pasikalbėjęs su žmonėmis, atsakingais už šią šalį. Tačiau norint suprasti, kaip keistai jie reagavo, reikėjo aplankyti šį vienuolyną.

Turėjau savo priežasčių atvykti čia, tačiau neabejojau, kad jei jas atskleisiu tam vienuoliui, tai jis mane išvys. Tad teko meluoti.

– Girdėjau, kad čia švenčiausia vieta pasaulyje, – paaiškinau jam.

Atvykau į Atėnus vos prieš kelias dienas, kaip tik likus savaitei iki kitų planuojamų riaušių ir praėjus tik kelioms dienoms nuo Vokietijos politikų pasiūlymo, kad Graikijos vyriausybė skoloms grąžinti turėtų parduoti savo salas ir galbūt dar pridėti keletą senovinių griuvėsių. Graikijos naujasis ministras pirmininkas socialistas George'as Papandreou'as buvo priverstas paneigti, kad jis iš tikrųjų ketina parduoti kurias nors salas. Reitingų agentūra *Moody's* ką tik Graikijos kredito reitingą sumažino iki tokio lygio, kad visos šios šalies vyriausybės obligacijos tapo beverčiais popiergaliais, jų nebenorėjo toliau laikyti daugelis investuotojų. Tos obligacijos buvo išmestos į rinką pagal dempingo kainas, o tai artimiausiu metu nieko gero nežadėjo, nes Tarptautinis valiutos fondas ir Europos centrinis bankas spėjo susitarti paskolinti Graikijai (šaliai, turinčiai apie 11 milijonų gyventojų, arba mažiau nei jų yra Los Andžele su priemiesčiais) iki 145 milijardų dolerių. Per trumpą laiką Graikija buvo pašalinta iš laisvųjų finansinių rinkų ir tapo kitų valstybių globotine.

Tai gera naujiena. Tačiau ilgalaikė perspektyva buvo daug niūresnė. Graikijos statistikai apskaičiavo, kad be apie 400 milijardų dolerių siekiančios (ir toliau didėjančios) neapmokėtos valstybinės skolos šalies vyriausybė skolinga dar 800 milijardų dolerių ar net daugiau pensininkams. Viską sudėjus išėjo apie 1,2 trilijono dolerių, arba daugiau kaip ketvirtis milijono dolerių kiekvienam dirbančiam šalies gyventojui. Palyginti su 1,2 trilijono dolerių skola 145 milijardų dolerių pagalba aiškiai atrodė panašesnė tik į gražų gestą, o ne į problemos sprendimą. Be to, tai tik oficialūs skaičiai, o tikrieji, be abejo, yra dar blogesni. „Mūsų žmonės nuvyko į Graikiją ir negalėjo patikėti tuo, ką ten pamatė, – sakė man Tarptautinio valiutos fondo aukšto rango pareigūnas netrukus po to, kai grįžo iš pirmosios šio fondo misijos į Graikiją. – O jau ta jų finansų priežiūra! Graikai žinojo, kiek yra pasižadėję išleisti, bet niekas neprižiūrėjo, kiek iš tikrųjų yra išleidžiama. Šios šalies negalima lyginti net su šalimis, kurios tik neseniai tapo savarankiškos. Tai trečiojo pasaulio šalis."

Paaiškėjo, kad užgesinus šviesas graikai, pasilikę patamsyje su krūva prisiskolintų pinigų, norėjo savo vyriausybę paversti *pinjata* (*piñata*) – tuščiaviduriu žaislu, prikimštu fantastiškų sumų, ir kad kuo daugiau žmonių turėtų galimybę lazda daužyti jį, kol tie pinigai pabirs. Per pastaruosius dvylika metų atlyginimai Graikijos valstybiniame sektoriuje oficialiai padidėjo dvigubai, neskaitant kyšių, kuriuos ėmė valstybės tarnautojai. Valstybiniame sektoriuje atlyginimai vidutiniškai buvo tris kartus didesni, negu privačiame sektoriuje. Nacionalinio geležinkelio metinės pajamos yra 100 milijonų eurų, tačiau atlyginimams čia išleidžiama 400 milijonų eurų, o kitiems dalykams dar 300 milijonų eurų. Valstybinio geležinkelio tarnautojo vidutinis atlyginimas – 65 000 eurų per metus. Prieš dvidešimt metų Stefanosas Manosas, sėkmingas verslininkas, tapęs finansų ministru, pareiškė, kad pigiau kainuotų visus Graikijos geležinkelių keleivius vežioti taksi. Tai tebegalioja ir šiandien. „Turime geležinkelio kompaniją, kurios bankroto laipsnis pranoksta vaizduotės sugebėjimus, – sakė Manosas. – Tačiau visoje Graikijoje nėra nė vienos privačios kompanijos, mokančios tokius atlyginimus." Šios šalies švietimo sistemos neefektyvumas tiesiog užgniaužia kvapą: tuo atžvilgiu ji užima vieną iš paskutinių vietų Europoje. Tačiau vienam mokiniui čia tenka keturis kartus daugiau mokytojų, negu pirmaujančioje Suomijos švietimo sistemoje. Graikai, leidžiantys savo atžalas į valstybines mokyklas, tiesiog susitaiko su mintimi, jog reikės samdyti privačius korepetitorius, kad vaikas bent šio to išmoktų. Šalyje yra trys vyriausybei priklausančios gynybos kompanijos. Visos kartu jos prisidarė milijardus eurų skolų, o jų nuostoliai nuolat didėjo. Pensinis amžius Graikijoje darbams, priskiriamiems sunkiųjų kategorijai, yra penkiasdešimt penkeri metai vyrams ir penkiasdešimt metų moterims. Kadangi sulaukus tokio amžiaus valstybė pradeda mokėti dosnias pensijas, tai daugiau kaip 600 profesijų Graikijoje buvo priskirtos sunkiųjų kategorijai. Tarp jų atsirado vietos ir kirpėjams, radijo diktoriams, padavėjams, muzikantams ir taip toliau, ir panašiai. Graikijos valstybinė sveikatos apsaugos sistema reikiamoms medžiagoms įsigyti išleisdavo kur

kas daugiau, nei yra Europos vidurkis. Tačiau iš graikų girdėjau, jog čia įprastas dalykas matyti, kaip seselės ir gydytojai eina iš darbo pilnomis rankomis popierinių rankšluosčių, vystyklų ar dar ko nors, ką galima nušvilpti iš ligoninės atsargų.

Beveik nesvarbu, kur ta riba, skirianti švaistymą, neūkiškumą nuo paprasčiausios vagystės. Juk viena maskuoja kitą ir leidžia jam klestėti. Pavyzdžiui, tiesiog daroma prielaida, kad kiekvienas valdžios organų darbuotojas ima kyšius. Žmonės, besigydantys valstybinėse ligoninėse, mano, jog reikia duoti kyšius gydytojams, kad šie iš tikrųjų jais rūpintųsi. Ministrai, visą gyvenimą dirbę valdišką darbą, išėję į pensiją gali leisti sau įsigyti ne vieną milijoną dolerių kainuojančius namus ir porą ar trejetą užmiesčio namų ar vilų.

Gana keista, kad finansininkai Graikijoje beveik nenusipelno priekaištų. Jie kaip buvo, taip ir liko mieguistais senamadiškais bankininkais. Faktiškai vieninteliai iš šios profesijos atstovų Europoje neįsigijo JAV antrarūšių būsto paskolų obligacijų, neprisipirko turtų už skolintus pinigus, neišmokėjo patys sau didelių pinigų sumų. Didžiausia bankų problema yra ta, kad jie paskolino šalies vyriausybei apie 30 milijardų dolerių, kurie iš jos pačios buvo išvogti ar iššvaistyti. Graikijoje ne bankai paskandino valstybę, o valstybė bankus.

Atvykęs į Graikiją kitą rytą nuėjau susitikti su jos finansų ministru George'u Papaconstantinou'asu, kurio darbas buvo sutvarkyti visą šį siaubingą jovalą. Atėnai kažkaip sugeba vienu metu atrodyti ir švarūs, balti, ir purvini. Gražiausi ką tik išdažyti neoklasikinio stiliaus namai išbjauroti grafičiais. Žinoma, čia kiekviename žingsnyje buvo pilna senovinių pastatų griuvėsių, bet atrodė, kad jie mažai tesusiję su visais kitais dalykais. Tad šis miestas – tai tarsi Los Andželas su istorija.

Tamsiame ir ankštame įėjime į Finansų ministeriją visus įeinančius tikrino pulkelis apsaugos darbuotojų. Tačiau atrodė, kad jiems mažai terūpi išsiaiškinti, kodėl jūs padėjote į šalį metalo detektorių. Ministro prieškambaryje šešios moterys stovėdamos ruošė jo darbotvarkę. Visos

atrodė paklaikusios, susirūpinusios, persidirbusios, bet ministras vis tiek vėlavo. O patalpos čia tokios, kad susidarė įspūdis, jog ir geresniais laikais jos atrodė ne ką geriau. Baldai aptriušę, grindys dengtos linoleumu. Tačiau labiausiai krito į akis, kad čia buvo labai daug darbuotojų. Ministras Papaconstantinou'as („Galite mane vadinti tiesiog George'u", – leido jis) devintajame dešimtmetyje mokėsi Niujorko universitete ir Londono ekonomikos mokykloje, po to dešimt metų dirbo Paryžiuje Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijoje (OECD). Jis atviras, draugiškas, skaisčiaveidis, švariai nusiskutęs ir, kaip daugelis naujosios Graikijos vyriausybės aukščiausio rango pareigūnų, panašesnis ne į graiką, o į anglą ar netgi beveik į amerikietį.

Kai George'as 2009 m. spalį pradėjo eiti šias pareigas, apytikriais apskaičiavimais, Graikijos vyriausybės biudžeto deficitas siekė 3,7 proc. Po dviejų savaičių šis skaičius buvo pakoreguotas į didėjimo pusę ir pasiekė 12,5 proc., o mano viešnagės metu sudarė jau beveik 14 proc. Papaconstantinou'as tapo tuo žmogumi, kurio darbas buvo išsiaiškinti pačiam ir paaiškinti visam pasauliui, kodėl taip atsitiko. „Jau kitą savo darbo šiose pareigose dieną turėjau surengti posėdį biudžetui peržiūrėti, – prisiminė jis. – Sukviečiau visus žmones iš Apskaitos departamento, ir pradėjome aiškintis." Kiekvieną dieną buvo aptinkama neįtikėtinų spragų. Milijardo dolerių dydžio skola pensininkams kažkokiu būdu kiekvienais metais nepatekdavo į vyriausybės buhalterines knygas, ir visi vaizdavo, kad ji apskritai neegzistuoja, nors vyriausybė ją mokėjo. Skylė pensijų, skirtų laisvų profesijų darbuotojams, plane buvo ne 300 milijonų eurų, kaip manyta, o 1,1 milijardo eurų dydžio, na ir taip toliau. „Kiekvienai dienai baigiantis, klausdavau jų, ar jau viskas. Jie atsakydavo, kad taip. O kitą rytą kas nors kambario gale vėl nedrąsiai pakeldavo ranką ir pranešdavo, kad yra dar viena nuo šimto iki dviejų šimtų milijonų eurų dydžio spraga."

Šitaip jie dirbo visą savaitę. Be kitų dalykų buvo surasta ir daug į buhalterines knygas neįtrauktų darbo vietų kūrimo programų. „Žemės ūkio ministras įkūrė neįtrauktą į buhalterines knygas padalinį, kuriame

buvo įdarbinta 270 žmonių, turėjusių skaitmeninti Graikijos valstybinių žemių nuotraukas, – pasakojo man finansų ministras. – Tik visa bėda, kad nė vienas iš tų 270 žmonių neturėjo jokios skaitmeninės fotografijos patirties. Tie žmonės buvo visai kitokių profesijų, pavyzdžiui, kirpėjai."

Paskutinę nagrinėjimo dieną, po to, kai jau niekas iš posėdžio dalyvių nebepakėlė rankos, paaiškėjo, kad planuotas apie 7 milijardų eurų deficitas padidėjo iki daugiau kaip 30 milijardų. Į klausimą, kaip galėjo taip atsitikti, atsakyti nesunku: iki tol niekas tiesiog net nemėgino suskaičiuoti. „Pas mus nėra tokios Kongreso biudžeto valdybos kaip Amerikoje, – aiškino finansų ministras. – Nėra ir nepriklausomos statistinės tarnybos." Tad valdančioji partija tiesiog naudojo tokius skaičius, kokie geriausiai tiko jos tikslams.

Kai George'as Papaconstantinou'as pagaliau turėjo realius skaičius, jis pradėjo reguliariai važinėti į suplanuotus mėnesinius susitikimus su visų Europos šalių finansų ministrais. Kaip naujam žmogui, jam suteikė žodį. „Kai pasakiau jiems tikruosius skaičius, šie aiktelėjo ir stebėjosi, kaip tokie dalykai galėjo atsitikti. Aš jaučiausi kaip žmogus, privalėjęs suprasti, kad ankstesni skaičiai buvo neteisingi. Tik visa bėda, kad už mano nugaros buvo užrašas GRAIKIJA, o ne NAUJOJI GRAIKIJOS VYRIAUSYBĖ." Po posėdžio prie Papaconstantinou'aso priėjo Nyderlandų finansų ministras ir tarė: „George'ai, žinome, kad tai ne jūsų kaltė, bet ar dėl to neturėtų kai kas sėsti į kalėjimą?"

Baigęs savo pasakojimą, finansų ministras pabrėžė, kad vyriausybei nėra taip paprasta meluoti apie savo išlaidas.

– Taip atsitiko ne tik dėl melagingų pranešimų, – tvirtino jis. – 2009-aisiais mokesčių surinkimas sužlugo, nes tai buvo rinkimų metai.

– Na ir kas?

Jis šypsojosi.

– Svarbiausias dalykas, kurio vyriausybės nedaro rinkimų metais – jos nesiunčia mokesčių inspektorių vykdyti savo pareigų.

– Jūs juokaujate?

Dabar jau jis juokėsi iš manęs ir mano naivumo.

Graikijos vyriausybės išlaikymo išlaidos yra tik viena neišspręstos problemos pusė, nes yra dar ir vyriausybės pajamų klausimas. Vieno didelio Graikijos laikraščio redaktorius užsiminė man, kad jo reporteriai turi patikimų informacijos šaltinių šalies mokesčių valdyboje. Tie šaltiniai jiems reikalingi ne siekiant demaskuoti mokesčių vengimą, kuris taip paplitęs Graikijoje, kad apie tai net neverta rašyti, o norint surasti narkotikų baronus, prekiautojus žmonėmis ir kitokius tamsius vertelgas. Tačiau keli mokesčių inspektoriai buvo labai pasipiktinę jų veiklos srityje įsigalėjusia sisteminga korupcija. Vėliau paaiškėjo, kad du iš jų norėtų susitikti su manimi. Tik visa bėda, kad dėl priežasčių, kurių tie mokesčių inspektoriai nenorėjo aptarinėti, jie negalėjo pakęsti vienas kito. Tai, kaip man ne kartą sakė kiti graikai, šios tautos atstovams labai būdinga.

Tos pačios dienos, kai susitikau su finansų ministru, vakare gėriau kavą su vienu iš tų mokesčių inspektorių viename viešbutyje, po to paėjėjęs gatve žemyn gėriau alų su kitu mokesčių inspektoriumi kitame viešbutyje. Jie abu buvo pažeminti pareigose po to, kai pabandė įskųsti savo kolegas, gavusius didelius kyšius už tai, kad priėmė apgaulingas mokesčių deklaracijas. Jie abu iš prestižinio tiesioginio darbo su mokesčių mokėtojais buvo pervesti į prastesnį darbą kontoroje, kur nebuvo galimybių stebėti daromus mokesčių nusikaltimus. Ir vienas, ir kitas jautėsi truputį nejaukiai, nė vienas nenorėjo, kad kas nors sužinotų, jog kalbėjosi su manimi, nes bijojo netekti darbo mokesčių agentūroje. Todėl pavadinkime juos Pirmuoju mokesčių inspektoriumi ir Antruoju mokesčių inspektoriumi.

Pirmasis mokesčių inspektorius – vyras, dar tik pradėjęs šeštą dešimtį, apsirengęs darbiniu kostiumu, labai įsižeidęs, bet nerodantis susinervinimo – atvyko į susitikimą su užrašų knygele, pilna idėjų, kaip pertvarkyti Graikijos mokesčių rinkimo agentūrą. Jis neabejojo, jog aš žinau, kad Graikijoje mokesčius moka tik tie, kurie negali to išvengti – tie korporacijų darbuotojai, kuriems mokesčiai išskaitomi išrašant

jiems atlyginimų čekius. O visi laisvų profesijų ir besiverčiantys privačia praktika darbuotojai nuo gydytojų iki spaudos kioskų, pardavinėjančių ir *International Herald Tribune* laikraštį, savininkų, apgaudinėja valstybę (beje, tai viena iš svarbių priežasčių, kodėl Graikijoje didžiausias Europoje tokių darbuotojų procentas). „Tai tapo mūsų kultūros bruožu, – sakė Pirmasis mokesčių inspektorius. – Graikai niekada nesimokė mokėti savo mokesčius. Ir niekada nemokėjo, nes dar nė vienas už tai nebuvo nubaustas. Nė vienas niekada. Tai laikoma tik etiketo pažeidimu, maždaug tokiu kaip tada, kai vyras neatidaro durų moteriai."

Mokesčių vengimo mastas Graikijoje toks pat neįtikėtinai didelis, kaip ir jo paplitimas: apytikriais vertinimais, du trečdaliai Graikijos gydytojų deklaruoja, jog jų metinės pajamos ne didesnės nei 12 000 eurų per metus. O juk pajamos, mažesnės už šią sumą, nėra apmokestinamos. Net plastinių operacijų chirurgai, per metus uždirbantys milijonus, visai nemoka mokesčių. Dėl to kalti ne įstatymai – yra įstatymas, pagal kurį žmogus, padaręs valstybei didesnę kaip 150 000 eurų žalą, turi sėsti į kalėjimą – o jų vykdymas. „Jei to įstatymo būtų laikomasi, – teigė mano pašnekovas, – tai kalėjime sėdėtų visi Graikijos gydytojai." Aš nusijuokiau, bet jis nustebęs pažvelgė į mane ir patikslino: „Aš kalbu visai rimtai." Viena iš priežasčių, kodėl niekas dėl to nėra persekiojamas, ta, kad Graikijos teismams reikia iki penkiolikos metų mokesčių bylai išnagrinėti. „Todėl kas nenori mokėti mokesčių ir įkliūna, tiesiog kreipiasi į teismą", – sakė jis. Nuo 30 iki 40 proc. ekonominės veiklos Graikijoje, kurios atstovai galėtų būti įpareigoti mokėti pajamų mokestį, pasak Pirmojo mokesčių inspektoriaus, yra oficialiai neįregistruota, kai tuo tarpu kitų Europos šalių vidurkis yra tik apie 18 proc.

Lengviausias būdas išvengti apmokestinimo – reikalauti mokėti grynaisiais ir neduoti kvito už paslaugas. O lengviausias būdas išplauti grynuosius pinigus – pirkti nekilnojamąjį turtą. Juodajai rinkai labai patogu, kad iš visų Europos šalių tik Graikija neturi valstybinio žemės registro. „Norint pirkėją pričiupti, reikia žinoti adresą, kur jis nusipirko

žemės, – sako manasis mokesčių inspektorius. – Ir net tada sunku iššifruoti, nes viskas rašoma ranka.“

– Bet jei koks nors plastinės chirurgijos specialistas gaus milijoną grynaisiais pinigais, nusipirks žemės sklypą kokioje nors Graikijos saloje ir pasistatys vilą, tai juk liks kiti įrašai, pavyzdžiui, statybos leidimai, – svarsčiau aš.

– Leidimus išduodantys žmonės neprivalo apie tai pranešti Finansų ministerijai, – paaiškino mokesčių inspektorius.

Ne toks jau retas atvejis, kai vengiantis mokėti mokesčius pilietis demaskuojamas. Jis paprasčiausiai gali mokesčių inspektoriui duoti kyšį ir baigtas kriukis. Žinoma, yra įstatymai, nukreipti prieš imančius kyšius mokesčių inspektorius, tačiau, pasak mano pašnekovo, netgi jiems įkliuvus bylos nagrinėjimas gali užtrukti net septynerius ar aštuonerius metus. Todėl praktiškai į tai niekas nekreipia dėmesio.

Dėl sistemingo melavimo apie gaunamas pajamas Graikijos vyriausybė vis labiau pasikliovė tais mokesčiais, kurių sunkiau išvengti, – nekilnojamojo turto ir apyvartos mokesčiais. Nekilnojamasis turtas, siekiant išvengti mokesčių inspektoriaus įtakos, apmokestinamas pagal formulę, kurioje figūruoja vadinamoji objektyvi to turto vertė. Dėl Graikijos ekonomikos bumo pastarojo dešimtmečio metu faktinės nekilnojamojo turto kainos smarkiai pralenkė kompiuteriu apskaičiuotus įvertinimus. Kadangi faktinės pardavimo kainos pakilo, reikėjo didinti ir pagal šią formulę apskaičiuotas kainas. Tipiškas graikų pilietis šią problemą ėmė spręsti savaip – deklaruodamas ne tikrą, o fiktyvią pardavimo kainą, kuri paprastai sutapdavo su žemiausia kaina, apskaičiuota pagal tą formulę. Jei pirkėjas įsigyti namui imdavo paskolą, tai ji būdavo tos objektyvios vertės dydžio, o skirtumas buvo sumokamas grynaisiais pinigais arba imama paskola juodojoje rinkoje. To rezultatas toks, kad vadinamosios objektyvios vertės daug mažesnės už faktines vertes. Stebina tai, kad paplitusi nuomonė, jog visi trys šimtai Graikijos parlamento narių deklaravo, kad tikroji jų namų vertė atitinka kompiuteriu apskaičiuotą objektyvią vertę. Arba, kaip man sakė ir tie abu mokesčių

inspektoriai, ir vietinis nekilnojamojo turto agentas, „visi Graikijos parlamento nariai meluoja, kad išvengtų mokesčių".

Mokesčių inspektorius toliau tęsė sistemos, kuri tam tikra prasme tiesiog žavi, apibūdinimą. Ta sistema mėgdžiojo išsivysčiusių šalių mokesčių rinkimo sistemas, buvo įdarbinta daug mokesčių inspektorių, nors iš tikrųjų ji sukonstruota taip, kad visi visuomenės nariai mokėdami mokesčius galėtų apgaudinėti valstybę. Kai mokesčių inspektorius pakilo išeiti, atkreipė mano dėmesį į tai, kad šio prašmatnaus viešbučio padavėja nedavė mums kvito už gertą kavą. „Tam yra priežastis, – pareiškė jis. – Net ir šis viešbutis nemoka privalomo apyvartos mokesčio."

Paėjėjęs gatve žemyn tolimesnio prašmatnaus turistų viešbučio bare radau manęs belaukiantį kitą mokesčių inspektorių. Jis buvo paprastai apsirengęs, paprastai ir elgėsi, gėrė alų, bet labai bijojo, kad kas nors nesužinotų, jog kalbėjosi su manimi. Šis vyrukas atsinešė pilną aplanką popierių, tik tai buvo realūs vengiančių mokėti mokesčius ne privačių asmenų, o kompanijų pavyzdžiai. Mokesčių inspektorius pradėjo berti tuos pavyzdžius (pasak jo, tik tuos, kuriuos stebėjo asmeniškai). Jis papasakojo apie Atėnų statybos kompaniją, pastačiusią septynis didžiulius gyvenamuosius namus miesto centre ir pardavusią juose beveik tūkstantį kooperatinių butų. Sąžiningai apskaičiavus, ji turėjo sumokėti beveik 15 milijonų eurų mokesčių, tačiau nesumokėjo nieko. Ničnieko. Kad išvengtų mokesčių mokėjimo, ta kompanija padarė keletą dalykų. Pirma, niekada nevadino savęs korporacija. Antra, pasisamdė vieną iš daugelio tų bendrovių, kurios nedaro nieko kito, o tik kurpia fiktyvius kvitus išlaidoms, kurių niekada nebuvo, o jei mokesčių inspektorius tai aptikdavo, tada pasiūlydavo jam kyšį. Mano pašnekovas atskleidė šį sukčiavimą ir pranešė savo viršininkams, bet tada pamatė, jog yra sekamas privataus seklio, o jo telefonų pasiklausoma. Galų gale ši istorija baigėsi tuo, kad ta statybos kompanija sumokėjo 2 000 eurų. „Po to mane nušalino nuo visų mokesčių mokėjimo pažeidimų tyrimų, nes per gerai atlikdavau tą darbą", – guodėsi Antrasis mokesčių inspektorius.

Šis vyrukas grįžo prie savo storojo aplanko, prikimšto bylų. Atvertė vieną lapą. Kiekviename to aplanko lape buvo kokia nors istorija, panaši į ką tik girdėtą, ir jis norėjo man papasakoti jas visas. Tačiau aš sustabdžiau jį, nes supratau, kad jei leisiu tęsti pasakojimą, tai išsėdėsime čia visą naktį. Apgaudinėjimo mastai ir tam išeikvotos energijos kiekiai buvo stulbinantys, užgniaužiantys kvapą. Atėnuose kelis kartus buvo apėmęs man, kaip žurnalistui, naujas, nepažįstamas jausmas – absoliutus nesidomėjimas akivaizdžiai šokiruojančia medžiaga. Susėsdavau su kuo nors, kas gerai žinojo Graikijos vyriausybės darbą iš vidaus – žymiu bankininku, mokesčių inspektoriumi, finansų ministro pavaduotoju, buvusiu parlamento nariu. Išsiimdavau bloknotėlį ir pradėdavau užrašinėti pasakojamas istorijas. Skandalas sekdavo skandalą ir po dvidešimties minučių man tapdavo nebeįdomu. Tiesiog viso to buvo per daug: tos medžiagos būtų pakakę ne vienai knygai, o ištisai bibliotekai.

Graikijos valstybė buvo ne tik sugedusi, korumpuota, bet ir kenkianti kitiems. Pamatę, kaip ji veikia, galėdavote suprasti tą reiškinį, kuris kitokiu atveju atrodytų nesuprantamas: kaip sunku graikams pasakyti ką nors malonaus vienam apie kitą. Kaip individai, tie žmonės tiesiog nuostabūs: linksmi, šilti, sumanūs, išradingi, smagūs kompanijoje. Ėmiau iš jų porą dešimčių interviu ir po kiekvieno sakydavau sau: „Kokie puikūs žmonės!" Tačiau jie nėra tokios nuomonės vieni apie kitus. Sunkiausia Graikijoje yra pasiekti, kad graikas pagirtų kitą graiką šiam už nugaros. Į bet kokią sėkmę žiūrima įtartinai. Jie yra įsitikinę, kad visi vengia mokesčių, papirkinėja politikus ar patys ima kyšius, melagingai nurodo savo turimo turto vertę. Ir tas visuotinis vieno netikėjimas kitu yra tendencija, pagrindžianti pati save. Melavimo, apgaudinėjimo ir vogimo epidemija daro neįmanomą bet kokį pilietinį gyvenimą, o dėl to dar labiau daugėja melo, apgavysčių ir vagysčių. Nepasitikėdami vieni kitais, graikai priversti pasikliauti tik savimi ir savo šeimomis.

Nors Graikijos ekonomikos struktūra yra kolektyvinė, tačiau šalies dvasia priešinga. Joje kiekvienas žmogus rūpinasi tik savimi. Į šią sistemą investuotojai įnešė šimtus milijardų dolerių. Tas kreditų bumas

leido šaliai peržengti bet kokias ribas, atvedė ją prie visiško moralinio žlugimo.

Apie Vatopedžio (*Vatopaidi*) vienuolyną žinodamas tik tiek, kad jis šioje visiškai sugedusioje, korumpuotoje visuomenėje laikomas tikra korupcijos siela, jos įsikūnijimu, susiruošiau vykti į Graikijos šiaurę ieškoti būrelio vienuolių, radusių naujų, geresnių būdų Graikijos ekonomikai veikti. Pirmoji šios kelionės stadija buvo gana lengva: lėktuvu nuskridau į antrąjį pagal dydį Graikijos miestą Salonikus, po to automobiliu siaurais keliais ir nervus tampančiu greičiu naktį kartu su turistų iš Bulgarijos grupe pasiekiau stebėtinai žavingą *Eagles Palace* viešbutį labai atokioje vietoje. Ten vienintelė labai paslaugi viešbučio darbuotoja Olga (paslaugiausia iš visų, kurias kada nors teko sutikti) davė man krūvelę knygų ir ilgesingai priminė, koks aš laimingas, galėdamas apsilankyti šioje vietoje.

Vatopedžio vienuolynas kartu su devyniolika kitų buvo pastatytas dešimtame amžiuje šiaurės rytų Graikijoje esančiame trisdešimt septynių mylių ilgio ir šešių mylių pločio pusiasalyje, vadinamame Ato kalnu (*Mount Athos*). Dabar jis atskirtas nuo likusios sausumos ilga tvora, tad čia galima atvykti tik laivu, ir dėl to šis pusiasalis panašus į salą, į kurią visai neįsileidžiamos moterys (tiesą sakant, ir kiti moteriškos lyties gyvūnai, išskyrus kates). Oficiali to draudimo versija tokia, kad bažnyčia trokšta daugiau garbės skirti Mergelei Marijai, o neoficialiai aiškinama, jog taip norima išvengti vienuolių kabinėjimosi prie lankytojų moterų. Tas draudimas galioja jau tūkstantį metų.

Tai paaiškino tuos spygavimus kitą rytą, kai senutėlis keltas, pilnas vienuolių ir piligrimų, atsišvartavo nuo krantinės. Dešimtys čia susirinkusių moterų šūkavo iš visų jėgų, bet taip, kad nebuvo galima suprasti, apgailestavo ar džiaugėsi dėl to, kad joms neleidžiama vykti kartu su savo vyrais. Olga sakė neabejojanti, kad gabalą kelio į Vatopedį man teks įveikti pėsčiomis, ir kad žmonės, kuriuos ji išlydėjo į šį šventąjį kalną, paprastai ten vyksta be tokio moderniojo sumaterialėjusio pasaulio atributo, kaip lagaminas su ratukais. Todėl ir aš nepasiėmiau į kelionę

nieko, išskyrus *Eagles Palace* viešbučio plastmasinį skalbinių krepšį su apatiniais drabužiais, dantų šepetėliu ir buteliuku migdomųjų vaistų.

Mūsų keltas tris valandas pukšėjo palei uolėtą, miškingą negyvenamą pakrantę, stabtelėdamas tik išlaipinti vienuolių, piligrimų ir svetimšalių darbininkų kituose vienuolynuose. Jau paties pirmojo vienuolyno vaizdas man užėmė kvapą: tai ne pastatas, o nepakartojamas reginys. Atrodė, kad kažkas paėmė Asyžių, Todį ar dar kurį nors iš senųjų centrinės Italijos ant kalvų esančių miestų ir numetė čia jį ant jūros kranto, šioje atokioje vietovėje. Jei nežinote, ko laukti Ato kalne, kurį Rytų stačiatikių Bažnyčia daugiau kaip tūkstantį metų laikė švenčiausia vieta žemėje, didelę to laiko dalį glaudžiai susijusia su Bizantijos imperatoriais, tai šios vietos gali jus tiesiog priblokšti. Kuklumo jose nėra nė kvapo: pastatai dideli, sudėtingi, išpuošti, ir aiškiai matyti, kad jie vienaip ar kitaip tarpusavyje lenktyniauja. Senais laikais piratai reguliariai apiplėšinėjo juos ir buvo aišku, kodėl tai darė: ignoruoti tokį grobį kiekvienam save gerbiančiam piratui būtų tiesiog nedovanotina.

Pasaulyje yra daug vietų, kur galima išsiversti be graikų kalbos. Viena iš jų yra Atėnai, bet į šį pusiasalį plaukiančiame kelte nemokant tos kalbos buvo sudėtinga. Mane išgelbėjo jaunas vyras, kalbantis angliškai. Atrodė, kad jis nesiskiria nuo kitų vienuolių: ilga juoda mantija, ilga juoda susivėlusi barzda, nedraugiškumo aureolė, kuri ją įveikus išnyko. Pamatęs, jog aš naudojausi žemėlapiu su vienuolynų piešinėliais ir bandžiau atspėti, kurgi po galais turėčiau išlipti, ir prisistatė. Jo vardas Cesaris, jis rumunas, jo tėvas Nicolae'as Ceauşescu'as košmariškojo režimo laikais buvo slaptas kontržvalgybos agentas. Kažkokiais būdais jis išsaugojo humoro jausmą, ir tai galima laikyti tikru stebuklu. Cesaris paaiškino, kad jei žinočiau ką nors apie ką nors, tai suprasčiau, kad jis ne vienuolis, o tik atostogaujantis rumunų šventikas. Jis atvyko iš Bukarešto su dviem didžiuliais lagaminais praleisti vasaros atostogų viename iš vienuolynų. Tris mėnesius misti tik duona ir vandeniu, nematyti jokios moters – štai kaip jis įsivaizdavo atostogas. Šitam šventikui atrodė, kad pasauliui, esančiam už Ato kalno ribų, kažko trūko.

Cesaris nupiešė man mažą žemėlapį, kaip pasiekti Vatopedį, ir papasakojo apie bendrą padėtį. Pasak jo, jau vien iš to, kad aš be barzdos, visiems paaiškės, kad nesu baisiai šventas žmogus, jei tik to dar anksčiau nesupras iš mano stilingų *Brooks Brothers* marškinių. „Tačiau jie pripratę prie lankytojų, – ramino jis, – tad dėl to problemų neturėtų kilti." Rumunas minutei nutilo, o po to paklausė:

– O kokios gi jūs religijos?

– Jokios.

– Bet Dievą tai tikite?

– Ne.

Jis susimąstė.

– Tada neabejoju, kad jie negalės jūsų įsileisti.

Jis leido šiai minčiai įsitvirtinti mano galvoje, po to tarė:

– Kita vertus, o ką gi jūs dėl to prarasite? – ir nusijuokė.

Po valandos išlipau iš kelto tik su *Eagles Palace* viešbučio plastmasiniu krepšiu ir Cesario nupieštu žemėlapėliu rankose, o jis tebekartojo savo frazę „O ką gi jūs dėl to prarasite?" – ir kaskart garsiau nusijuokdavo.

Vatopedyje prie vartų sutiktas vienuolis pažvelgė į mano krepšį ir padavė užpildyti blanką. Po valandos, apsimetęs, kad jau įsikūriau savo stebėtinai patogioje celėje, barzdotų vienuolių upės jau buvau nešamas pro bažnyčios duris. Bijodamas, kad manęs neišmestų iš vienuolyno anksčiau, nei spėsiu pajusti jo dvasią, dariau viską, kad tik prisitaikyčiau prie kitų. Kartu su vienuoliais įėjau į bažnyčią, uždegiau žvakes ir įsmeigiau jas į smėliaduobę. Be perstojo žegnojausi, siunčiau oro bučinius ikonoms. Atrodė, kad niekas nekreipia dėmesio į aiškiai ne graikų tautybės tipelį su rausvai violetiniais *Brooks Brothers* marškiniais, nors kaip tik pamaldų metu nutukęs jaunas vienuolis, truputį panašus į komiką Jacką Blacką, spoksojo į mane, tarsi aš nepaisyčiau kažkokios svarbios gautų nurodymų dalies.

O šiaip jau ši patirtis buvo tokia pritrenkianti, kad ją būtų galima rekomenduoti kiekvienam, norinčiam patirti X a. gyvenimo skonį. Po didžiulėmis blizgančiomis auksinėmis žvakidėmis apsupti neseniai nuvalytų ikonų, vienuoliai giedojo, skandavo, išnykdavo už širmų ir iš ten

sklisdavo keisti užkeikimai. Broliai purtė varpelius, tokius, kokiais puošiamos rogės. Jie grakščiai vaikščiojo, siūbuodami smilkytuvus, palikdami paskui save dūmus ir senovinių smilkalų kvapą. Giedama, sakoma, skanduojama buvo bibline graikų kalba (atrodo, kad tai buvo kažkiek susiję su Jėzumi Kristumi), tačiau nors nieko nesupratau, vis tiek visą laiką linkčiojau. Stodavausi, kai jie stodavosi, sėsdavau, kai jie sėsdavosi. Ir šitaip ištisas valandas, kaip su kokiu šokliuku. Viso šio reginio įspūdį dar labiau sustiprino nuostabios natūralios vienuolių barzdos. Net nieko joms nedarant, barzdos auga nevienodai. Jų būna visokių: papurusių ir beviltiškai susivėlusių, kastuvėlio formos, kaip Osamos bin Ladeno ar Asirijos karalių, paukščio lizdo formos, kaip Karlo Markso. Stebėtinai daug vienuolių buvo panašūs į įdomiausią pasaulio žmogų iš *Dos Equis* meksikietiško alaus reklamos. („Vien tik jo barzda yra patyrusi daugiau, nei visas mažesnio žmogaus kūnas.“)

Vatopedžio vienuoliai garsėja tuo, kad žino apie jus daug daugiau nei patys manote, o ko nežino, tą nujaučia. Viena moteris, vadovaujanti didelei graikų laivininkystės firmai, man bepietaujant su ja Atėnuose pasakojo, kad neseniai skrisdama lėktuvu (verslo klase) sėdėjo šalia tėvo Ephraimo, Vatopedžio vienuolyno abato. „Tai buvo labai keista patirtis, – sakė ji. – Nors jis apie mane nežinojo nieko, tačiau numanė viską – mano vedybas, kaip man patinka mano darbas, trumpai tariant, pasirodė, kad jis puikiai mane pažįsta.“ Tačiau būdamas jų bažnyčios viduje aš abejojau, ar jie tokie įžvalgūs, nes didelio, visos šalies masto skandalo įkarštyje leido rašytojui, tai kas, kad oficialiai neprisistačiusiam, atvykti pas juos, apsinakvoti ir neatsiklausus naršyti po vienuolyną.

Tačiau man išeinant iš bažnyčios, pagaliau buvau sučiuptas: apvalokas vienuolis žilstelėjusia barzda ir rudai alyvinės spalvos oda sugavo mane. Jis prisistatė kaip tėvas Arseniosas.

Didžiąją XX a. devintojo ir dešimtojo dešimtmečių dalį palūkanų normos už gautas paskolas Graikijai buvo net 10 proc. didesnės negu Vokietijai, nes buvo manoma, jog tikimybė, kad jie jas grąžins, yra kur

kas mažesnė. Vartotojų kredito Graikijoje nebuvo, graikai neturėjo kredito kortelių. Jie taip pat beveik neimdavo paskolų, įkeisdami nekilnojamąjį turtą. Žinoma, Graikija norėjo, kad finansų rinkos su ja elgtųsi kaip ir su gerai veikiančiomis šiaurinės Europos šalimis. Dešimtojo dešimtmečio pabaigoje graikai pamatė gerą progą atsisakyti savo valiutos ir pereiti prie euro. Tačiau reikėjo, kad jų šalis pasiektų tam tikrus tikslus. Jie turėjo įrodyti, kad sugebės būti geri Europos piliečiai, kad neprisidarys skolų, kurias paskui kitos euro zonos šalys turėtų padengti. Graikai turėjo pasiekti, kad jų biudžeto deficitas neviršytų trijų proc. BVP dydžio, o infliacija būtų maždaug tokia, kaip ir Vokietijoje. 2000 m. po daugybės statistinių manipuliacijų Graikija pasiekė tuos tikslus. Biudžeto deficitui sumažinti šios šalies vyriausybė įvairias išlaidas (pensijas, lėšas gynybai) išbraukė iš buhalterinių knygų. O infliacijai sumažinti griebėsi tokių priemonių kaip elektros, vandens ir kitų valdžios tiekiamų dalykų kainų įšaldymas. Be to, Graikija sumažino ir dujų, alkoholinių gėrimų bei tabako gaminių apmokestinimą. Vyriausybės statistikai netgi tą dieną, kai buvo matuojama infliacija, išbraukė iš vartojimo prekių sąrašo brangius pomidorus. „Mes nuvykome pasižiūrėti žmogaus – visų šių skaičių kūrėjo, – sakė man buvęs Volstrito analitikas, Europos šalių specialistas. – Nepajėgėme ištverti nesijuokę. Jis paaiškino, kaip išbraukė iš sąrašo citrinas ir įrašė apelsinus. Tas sąrašas buvo smarkiai klastojamas."

Reikia pasakyti, kad net tuo metu kai kurie stebėtojai atkreipė dėmesį į tai, jog susidaro įspūdis, kad graikų skaičiai niekada nesutampa. Miranda Xafa yra buvusi Tarptautinio valiutos fondo pareigūnė, vėliau tapo buvusio Graikijos ministro pirmininko Konstantinoso Mitsotakiso patarėja, po to dirbo *Salomon Brothers* investiciniame banke analitike. Ji 1998 m. nurodė, kad sudėjus visus Graikijos biudžeto deficitus per penkiolika pastarųjų metų, jie sudarytų tik pusę valstybės skolos. Tai reiškė, kad Graikijos vyriausybė savo veiklai pasiskolino du kartus daugiau lėšų už deklaruotus stygius. „*Salomon* banke tuometinį Graikijos valstybinės statistikos valdybos vadovą mes vadinome burtininku

dėl jo sugebėjimo pasiekti, kad infliacija, deficitas ir skola kažkokiu stebuklingu būdu išnyktų", – prisiminė Xafa.

2001 m. Graikija įstojo į Europos pinigų sąjungą (*European Monetary Union*), drachmą pakeitė euru ir savo skolai gavo Europos (tiksliau Vokietijos) garantiją. Dabar graikai ilgalaikes paskolas galėjo gauti su maždaug tokiomis pat palūkanomis, kaip ir Vokietija – ne 18, o 5 proc. dydžio. Norėdami išlikti euro zonoje graikai privalėjo, teoriškai, žiūrėti, kad biudžeto deficitas neviršytų 3 proc. BVP. Tačiau praktiškai pakako tik taip vesti buhalterines knygas, kad jose būtų matyti, jog tie reikalavimai tenkinami. Tuo momentu, 2001-aisiais, čia pasirodė *Goldman Sachs* investicinis bankas, kuris sudarė visą seriją iš pažiūros teisėtų, tačiau vis dėlto bjaurių sandorių, turinčių paslėpti tikrąjį Graikijos vyriausybės prasiskolinimo lygį. Už tas operacijas *Goldman Sachs* bankas (kuris faktiškai Graikijos vyriausybei davė vieno milijardo dolerių paskolą) gavo 300 milijonų dolerių honorarų pavidalu. Mechanizmas, leidęs Graikijai skolintis ir leisti tiek pinigų, kiek širdis geidžia, buvo toks pat, kaip ir mechanizmas, sukurtas Amerikos antrarūšių būsto paskolų gavėjų kreditams išplauti. Toks pat buvo ir šio Amerikos investicinio banko vaidmuo. Jo darbuotojai taip pat išmokė Graikijos vyriausybės pareigūnus valstybinės loterijos, kelių rinkliavos, mokesčio už lėktuvų nusileidimą lėšas ir netgi Europos Sąjungos paramos lėšas paversti investicijomis. Bet koks ateities pajamų šaltinis, kurį tik buvo galima identifikuoti, buvo iš anksto parduodamas už grynuosius pinigus, kurie būdavo kaip mat išleidžiami. Bet kam, turinčiam nors kiek smegenų, turėtų būti aišku, kad graikai savo tikrąją finansų būklę taip ilgai slėpti galėjo tik dėl to, kad: a) skolintojai rėmėsi prielaida, jog Graikijai duodamos paskolos ne blogesnės už paskolas, turinčias Europos Sąjungos (tiksliau Vokietijos) garantiją; b) niekas už Graikijos ribų nekreipė į tai didesnio dėmesio. O pačioje Graikijoje demaskuoti tokią situaciją nebuvo poreikio, nes iš esmės tame sukčiavime dalyvavo visi.

Padėtis pasikeitė 2009 m. spalio 4 d., kai krito Graikijos vyriausybė. Kilęs skandalas nuvertė ministro pirmininko Kostaso Karamanliso

vyriausybę ir nuvarė jį nuo valdžios lovio, kuo, beje, nereikėtų labai stebėtis. Stebina tik to skandalo pobūdis. 2008 m. pabaigoje pasklido žinia, kad Vatopedžio vienuolynas kažkokiais būdais įsigijo gana bevertį ežerą ir išmainė jį į daug vertingesnę valstybinę žemę. Kaip vienuoliams pavyko tai padaryti, buvo neaišku, ir žmonės spėliojo, kad kažkas iš vyriausybės pareigūnų gavo didžiulį kyšį, tačiau to buvo neįmanoma išsiaiškinti. Nepaisant to, kilęs triukšmas tapo kitų metų Graikijos politikos varomąja jėga. Šis skandalas kaip niekas kitas giliai įstrigo į Graikijos viešosios nuomonės atmintį. „Viešosios nuomonės tyrimų rezultatuose mes niekada nematėme tokių poslinkių, kaip po šio skandalo pradžios, – sakė man vieno iš didžiausių Graikijos laikraščių redaktorius. – Jei ne tas skandalas, Karamanlisas tebebūtų ministru pirmininku, ir viskas vyktų kaip ir anksčiau.“ Dimitris Contominasas, milijardierius, Graikijos gyvybės draudimo kompanijos įkūrėjas ir televizijos stoties, sukėlusios Vatopedžio skandalą, savininkas, man tai apibūdino aiškiau ir atviriau: „Vatopedžio vienuoliai atvedė į valdžią George'ą Papandreou'ą.“

Po to kai naujoji partija (tariamai socialistinė *Pasok* partija) pakeitė senąją partiją (tariamai konservatyvią Naujosios demokratijos partiją), ji valstybės ižde rado kur kas mažiau pinigų, negu tikėjosi, todėl nusprendė, jog nėra kitos išeities, kaip viską iškloti viešai. Ministras pirmininkas paskelbė, kad Graikijos biudžeto deficitas daug didesnis, nei manyta, ir kad reikės šiek tiek laiko skaičiams patikslinti. Pensijų fondai, pasauliniai obligacijų fondai ir visos kitos institucijos, pirkusios Graikijos obligacijas, pamatė, kaip keli dideli amerikiečių ir britų bankai bankrutavo. O žinodami, kokia silpna daugelio Europos bankų padėtis, ėmė panikuoti. Naujos, žymiai didesnės palūkanų normos, kurias Graikija turėjo mokėti už dideles paskolas, reikalingas vyriausybės veiklai finansuoti, vedė šalį prie bankroto. Atvyko Tarptautinio valiutos fondo atstovai detaliau susipažinti su Graikijos buhalterinėmis knygomis, ir tada dingo net ir dar tebebuvusi menkutė Graikijos patikimumo iliuzija. „Po velnių, na kaip gi euro zonos šalis gali tvirtinti, kad jos

deficitas tik 3 proc. BVP, kai iš tikrųjų jis siekia 15 proc.? – klausė aukštas Tarptautinio valiutos fondo pareigūnas. – Kaip įmanoma padaryti kažką panašaus?"

Kaip tik tuo metu pasaulinę finansų sistemą kamavo klausimas, ar Graikija pajėgs grąžinti savo skolas. Kartais net atrodė, jog tai vienintelis svarbus klausimas, nes jei Graikija negrąžins 400 milijardų eurų skolos, tai tie Europos bankai, kurie jai paskolino pinigų, bankrutuos. Tada taip gali pasielgti ir kitos šalys, esančios ant bankroto slenksčio (Ispanija, Portugalija). Tačiau klausimas, ar Graikija grąžins savo skolas, faktiškai yra klausimas, ar ji pakeis savo struktūrą, o tai įvyks tik jei patys graikai norės keistis. Daug kartų girdėjau sakant, kad graikams labiausiai rūpi teisybė, jų kraują labiausiai kaitina neteisybės jausmas. Žinoma, tuo jie nesiskiria nuo visų kitų mūsų planetos gyventojų, tik nepasakomas vienas labai įdomus dalykas – ką gi graikai laiko neteisybe. Tikrai ne savo politinės sistemos sugedimą. Ne mokesčių vengimą ir ne tai, kad valstybės tarnautojai ima nedidelius kyšius. Ne, jie labiausiai pasipiktina, kai kas nors iš šalies, kas nors aiškiai besiskiriantis nuo jų pačių, turintis ir kitų motyvų, o ne vien tik siaurą ir lengvai suprantamą savanaudiškumą, ateina ir naudojasi jų sistemos sugedimu, korumpuotumu. Pavyzdžiui, ateina vienuoliai.

Vienas iš pirmųjų naujojo finansų ministro žingsnių buvo iškelti bylą Vatopedžio vienuolynui. Jis reikalavo sugrąžinti valstybės nuosavybę ir atlyginti nuostolius. O vienas iš pirmųjų naujojo parlamento darbų buvo pradėti antrąjį Vatopedžio aferos tyrimą ir pagaliau tiksliai nustatyti, kaip vienuoliai prasuko šį pelningą reikalą. Vienas iš pričiuptų valstybės pareigūnų, iš kurio buvo atimtas pasas ir kuris buvo paliktas laisvėje tik už 400 000 eurų dydžio užstatą, buvo ankstesnio ministro pirmininko padėjėjas Giannisas Angelou'as, kaltinamas pagalba tiems vienuoliams.

Visuomenėje, patyrusioje tokį dalyką, kaip visuotinis moralinis žlugimas, kažkokiu keistu būdu vienuoliai tapo vieninteliu visiems priimtinu moralinio pasipiktinimo taikiniu. Kiekvienas sveikai mąstantis

graikų pilietis vis dar tebeniršo ant jų bei ant tų, kurie padėjo jiems, nors nė vienas tiksliai nežino, kas ir kodėl buvo padaryta.

Tėvas Arseniosas panašus į žmogų, bebaigiantį šeštąją dešimtį metų, nors ką gali žinoti: dėl savo barzdų jie visi atrodo dvidešimčia metų vyresni. Jis taip išgarsėjęs, kaip tik vienuoliui įmanoma: Atėnuose visi žinojo, kas jis toks. Arseniosas laikomas šios aferos siela, antruoju pagal svarbą vykdytoju, vyriausiuoju finansininku, tikrosiomis šios operacijos smegenimis. „Jei jie būtų šiam vienuoliui pavedę tvarkyti valstybės nekilnojamojo turto portfelį, tai mūsų šalis būtų tapusi antruoju Dubajumi. Iki šios krizės“, – sakė man įžymus graikų nekilnojamojo turto agentas. Jei jūsų požiūris į tuos brolius teigiamas, tai jūsų akyse tėvas Arseniosas bus patikimas padėjėjas, garantuojantis nuostabų tėvo Ephraimo abatijos klestėjimą. O jei jūsų požiūris kitoks, tai jį turbūt laikysite tėvui Ephraimui tuo, kuo Kennethui Lay'ui buvo Jeffas Skillingas *Enron* kompanijos istorijoje.

Prisipažinau jam, kas esu ir ką čia veikiu, ir pridūriau, kad kelias pastarąsias dienas ėmiau interviu iš įvairių politikų Atėnuose. Jis nuoširdžiai šypsojosi: buvo patenkintas, kad atvykau! „Politikai mėgdavo čia lankytis, – prasitarė jis, – bet dėl šio skandalo jau nebesilanko. Bijo, kad jų neužmatytų kartu su mumis!“

Arseniosas nusivedė mane į valgyklą ir pasodino už stalo, panašaus į piligrimų garbės stalą, esantį šalia kito, skirto aukščiausio rango vienuoliams. To stalo galva buvo tėvas Ephraimas, o Arseniosas sėdėjo netoliese.

Dauguma to, ką vienuoliai valgo, užauginta čia pat, už keliolikos žingsnių nuo valgyklos. Paprasti sidabriniai dubenys prikrauti žalių nesupjaustytų svogūnų, žalių pupų, agurkų, pomidorų ir burokėlių. Kitame dubenyje pačių vienuolių kepta duona iš savų užsiaugintų kviečių. Ant stalo dar stovėjo ąsotis vandens, o desertui – tirštas oranžinės spalvos panašus į šerbetą skystis ir tamsus korys, neseniai išluptas iš avilio. Tik tiek. Jei tai būtų kokiame nors Berklio restorane, žmonės alpėtų iš teisuoliško pasitenkinimo, kad valgo tai, kas netoliese užauginta, bet

čia toks maistas atrodė papraščiausias dalykas. O vienuoliai valgė kaip madų demonstruotojos prieš fotografavimo sesiją: keturias dienas per savaitę po du kartus per dieną, o kitas tris – tik po kartą. Taigi per savaitę tik vienuolika kartų, o maistas visą laiką maždaug toks, kaip ir šiandien. Tad kilo natūralus klausimas, kodėl kai kurie iš jų nutukę. Tiesa, dauguma, gal 100 iš 110 čia gyvenančių, atrodė taip, kaip ir turėtų atrodyti taip maitindamiesi. Tačiau saujelė jų, įskaitant ir abu vyresniuosius, tokie apvalučiai, kad buvo sunku patikėti, jog tokiais galima tapti maitinantis tik vienuolika kartų per savaitę žaliais svogūnais ir agurkais, kad ir kiek po to bežiaumotum korį su medumi.

Po pietų vienuoliai grįžo į bažnyčią, kur toliau giedojo, skandavo, žegnojosi ir degino smilkalus iki pirmos valandos nakties. Tėvas Arseniosas paėmė mane už rankos ir vedė pasivaikščioti. Praėjome pro bizantinio stiliaus koplyčias, lipome bizantiniais laiptais ir atsidūrėme prie durų ilgame, neseniai išdažytame, bet šiaip jau senovinės išvaizdos koridoriuje. Už tų durų buvo jo kabinetas. Ant rašomojo stalo stovėjo du kompiuteriai, už jo naujutėlis fakso aparatas su spausdintuvu, o ant jo gulėjo mobilusis telefonas ir nedidelė tūbelė su vitamino C tabletėmis. Kabineto sienos ir grindys blizgėjo kaip naujos. Knygų spintose ant lentynų išrikiuotos aplankų eilės. Vienintelis ženklas, kad tai nėra tipiškas maždaug 2010 m. darbo kabinetas – ikona virš rašomojo stalo. Jei ne ji, tai tokį kabinetą pastačius šalia Graikijos finansų ministro kabineto ir paklausus, kuris iš jų yra vienuolio, bet kas tikrai parodytų ne šį.

„Šiandien žmonės junta dvasinį troškulį, – sakė Arseniosas, kai paklausiu, kodėl jo vienuolynas pritraukė tiek daug svarbių verslo žmonių ir politinių veikėjų. – Prieš dvidešimt ar trisdešimt metų buvo mokoma, kad mokslas išspręs visas problemas. Materialinių daiktų labai daug, bet jie žmogaus nepatenkina. Žmonėms įgriso materialiniai malonumai ir materialiniai daiktai. Jie supranta, kad juose rasti sėkmę neįmanoma.“ Po tokio paaiškinimo jis paėmė telefoną ir užsakė atnešti gėrimų ir deserto. Po kelių akimirkų buvo atneštas sidabrinis padėklas su pyragaičiais ir stikleliais gėrimo, panašaus į šaltmėtinį likerį.

Taip prasidėjo pokalbis, tapęs trijų valandų susitikimu. Jį pradėjau nuo paprasčiausių klausimų – kodėl, po galais, žmonės tampa vienuoliais? Kaip išsiversti be moterų? Kaip žmonės, po dešimt valandų per dieną praleidžiantys bažnyčioje, randa laiko kurti nekilnojamojo turto imperijas? Iš kur jie gavo šaltmėtinio likerio? Jis atsakinėjo dvidešimties minučių trukmės alegorijomis, kuriose kažkur turėjo būti paprastas atsakymas. (Pavyzdžiui: „Manau, kad yra daug puikesnių dalykų už seksą.") Pasakodamas savo istorijas, jis pašokdavo, mojuodavo rankomis, šypsodavosi ir juokdavosi. Trumpai tariant, jei tėvas Arseniosas ir jautėsi kaltas dėl ko nors, tai nepaprastai talentingai mokėjo tai paslėpti. Kaip ir dauguma čia atvykstančių žmonių, aš pats gerai nežinojau, ko ieškojau. Norėjau pasižiūrėti, ar ši vieta atrodo kaip kokios komercinės imperijos priešakinės pozicijos (ji neatrodė), ir ar vienuoliai atrodo nenuoširdūs (lyg ir ne). Tačiau kartu stebėjausi ir tuo, kaip saujelė šių keistos išvaizdos žmonių, pasitraukusių iš sumaterialėjusio pasaulio, taip sugebėjo rasti kelią į jį. Kaip, po galais, vienuoliai, nušluostė nosį visiems kitiems ir tapo geriausiu pavyzdžiu, nagrinėjamu Harvardo verslo mokyklos paskaitose?

Po maždaug dviejų valandų sukaupęs drąsą uždaviau Arseniosui svarbiausią klausimą. Mano nuostabai, jis jį priėmė labai rimtai. Vienuolis parodė man užrašą, priklijuotą ant vienos iš knygų spintų, ir išvertė iš graikų kalbos: „Protingas žmogus priima, kvailas spyriojasi."

Pasak jo, šią sentenciją parsivežė iš vienos komandiruotės į Turizmo ministeriją. „Tai garantuos sėkmę bet kurioje pasaulio vietoje, ne tik vienuolynuose", – teigė Arseniosas ir pradėjo apibūdinti vos ne pažodžiui svarbiausią improvizacinės komedijos, o šiuo atveju, bet kokio sėkmingo bendradarbiavimo, taisyklę. Reikia imti tai, kas duodama, ir tuo remiantis veikti toliau. „Taip... ir" yra geriau nei „Ne... bet." „Kvailys yra prisirišęs prie savo išdidumo, – samprotavo jis. – Visada turi būti taip, kaip jis nori. Tą patį galima pasakyti ir apie norintį apgauti ar ne taip darantį žmogų: jis visada bando pasiteisinti. Protingas žmogus savo dvasinio gyvenimo atžvilgiu yra kuklus. Jis priima tai, ką jam sako kiti – jų kritiką, idėjas – ir jas panaudoja."

Dabar pastebėjau, kad Arsenioso kabineto langai išeina į balkoną, nuo kurio atsiveria Egėjo jūros vaizdas. Maudytis joje vienuoliams draudžiama. Neklausiau kodėl. Jiems tai būdinga: pasistatyti namus prie jūros ir tada uždrausti eiti į paplūdimį. Taip pat pastebėjau, kad aš vienas valgiau pyragaičius ir gėriau šaltmėtinį likerį. Man toptelėjo į galvą mintis, jog tai galėjo būti mano gebėjimo atsispirti pagundoms išbandymas, kurio neišlaikiau.

„Vyriausybė teigia, kad visi jos nariai pyksta ant mūsų, – pasakojo vienuolis, – bet juk mes nieko neturime. Tiesiog dirbame kitiems. Graikų laikraščiai vadina mus korporacija. Bet pasakykite, Michaeli, kokia gi korporacija išsilaikė tūkstantį metų?“

Tuo metu nežinia iš kur atsirado tėvas Ephraimas. Apvalutis, rožiniais skruostais ir balta barzda, jis atrodė kaip tikras Kalėdų senelis. Net ir jo akyse mačiau atitinkamas kibirkštėles. Prieš kelias savaites jis turėjo duoti parodymus Graikijos parlamentui. Vienas iš jį apklausinėjusių parlamento narių sakė, kad Graikijos vyriausybė veikė neįprastai efektyviai, kai Vatopedžio ežerą išmainė į Žemės ūkio ministerijos komercinę nuosavybę. Jis paklausė tėvo Ephraimo, kaip jam pavyko tai padaryti.

– Jūs netikite stebuklais? – paklausė jo vienuolis.

– Jau pradedu tikėti, – atsakė tas parlamento narys.

Kai mes buvome supažindinti, Ephraimas suėmė mano ranką ir labai ilgai ją laikė. Man šovė į galvą mintis, ar tik jis nesiruošia paklausti manęs, ko norėčiau Kalėdoms. Tačiau pasiteiravo kitko:

– Kokio jūs tikėjimo?

– Esu episkopalinės bažnyčios narys, – išstenėjau jam. Vienuolis linktelėjo galvą ir buvo matyti, kad svarstė: galėtų būti ir blogiau, ko gero, ir yra blogiau.

– Jūs vedęs? – tęsė jis.

– Taip.

– Turite vaikų?

Linktelėjau galvą. Jaučiau, kad mintyse jis vertino: „Apie tai galima būtų pasikalbėti.“ Paklausė, kokie jų vardai...

Antrasis Vatopedžio aferos tyrimas parlamente dar tik įsibėgėjo ir niekas nežinojo, kuo jis gali baigtis. Dėl svarbiausių šios bylos faktų nebesiginčijama. Pagrindinis klausimas, dar tebelaukiantis atsakymo, buvo vienuolių ir jiems padėjusių valstybės tarnautojų motyvai. Devintojo dešimtmečio pabaigoje Vatopedžio vienuolynas buvo visiški griuvėsiai – akmenų krūva, po kurią šmižinėjo žiurkės. Freskos buvo pajuodusios, ikonos neprižiūrėtos. Po senąją vienuolyno teritoriją klaidžiojo dešimtys vienuolių, bet jie buvo savarankiški ir neorganizuoti. Jie Dievą garbino individualiai. Tai reiškia, kad dvasinio pasitenkinimo ieškojo kiekvienas atskirai. Niekas už nieką neatsakė, neturėjo jokio kolektyvinio tikslo. Kitaip sakant, jų santykis su savo vienuolynu buvo labai panašus į Graikijos piliečių santykį su savo valstybe.

Padėtis pasikeitė dešimtojo dešimtmečio pradžioje, kai grupė jaunų energingų Kipro graikų vienuolių iš kitos Ato kalno dalies, vadovaujamų tėvo Ephraimo, pamatė atkūrimo galimybę – fantastinę gamtos vertybę, kuri buvo baisiai užleista. Ephraimas ėmė ieškoti lėšų Vatopedžio vienuolyno buvusiai šlovei atkurti. Jis įkyriai reikalavo pinigų iš Europos Sąjungos kultūros fondų. Bendravo su turtingais graikų verslininkais, meldžiančiais nuodėmių atleidimo. Jis susidraugavo su svarbiais graikų politikais. Visa tai šis vienuolis darė labai akiplėšiškai. Pavyzdžiui, kai atvykęs į Graikiją garsus ispanų dainininkas susidomėjo Vatopedžio vienuolynu, Ephraimas nepraleido progos išsakyti jam savo norą susitikti su Ispanijos vyriausybės pareigūnais. Jiems papasakojo apie baisią istorinę skriaudą: XIV a. Katalonijos samdomų karių gauja, pralaimėjusi Bizantijos imperatoriui, apiplėšė Vatopedžio vienuolyną, padarė jam daug žalos. Šitaip vienuolynas iš tų pareigūnų gavo 240 000 dolerių paramą.

Aišku, kad vienas iš tėvo Ephraimo strategijos tikslų buvo sugrąžinti Vatopedžio vienuolynui tą vaidmenį, kurį jis vaidino didžiąją Bizantijos imperijos egzistavimo dalį – būti globalinės reikšmės vienuolynu. Ir tuo išsiskyrė iš šalies, kurioje jam buvo lemta būti. Nepaisant įstojimo į Europos Sąjungą, Graikijos ekonomika liko uždara. Neįmanoma trum-

pai išvardyti visų šalies bėdų, bet viena iš jų yra izoliuotumas. Viską, ką daug efektyviau galėtų padaryti kiti, graikai daro patys. Su kitomis šalimis nevyksta joks bendradarbiavimas, kuris šiai valstybei galėtų būti pelningas. Tokiame bendrame fone Vatopedžio vienuolynas išsiskyrė kaip stulbinanti išimtis, nes jis palaikė santykius su išoriniu pasauliu. Labiausiai išgarsėjo tuo, kad iki minėto skandalo jame tris vasaras iš eilės lankėsi princas Charlesas ir kas kartą čia praleisdavo po savaitę.

Ryšiai su turtingais ir garsiais žmonėmis suvaidino svarbų vaidmenį vienuolynui siekiant ne tik vyriausybės dotacijų ir praeityje patirtų apiplėšimų žalos atlyginimo, bet ir jo valdymo strategijos trečiojo tikslo – nekilnojamojo turto. Pats sumaniausias dalykas, kurį tėvas Ephraimas padarė, buvo tai, kad išnaršė seną vienuolyno bokštą, kuriame buvo laikomi Bizantijos laikų rankraščiai, neliesti jau daug dešimtmečių. Per ilgus šimtmečius Bizantijos imperatoriai ir kiti valdovai buvo dovanoję vienuolynui įvairių žemės plotų, kurių didžioji dalis buvo šių dienų Graikijos ir Turkijos teritorijose. Iki Ephraimo atvykimo čia Graikijos vyriausybės daugelį tų žemės sklypų susigrąžino, tačiau vienuolynas išsaugojo nuosavybės teisės į ežerą šiaurinėje Graikijoje dokumentą, išduotą XIV a. imperatoriaus Jono V Paleologo.

Tuo metu, kai Ephraimas vienuolyno rūsiuose rado šį dokumentą, Graikijos vyriausybė tam ežerui jau buvo suteikusi gamtos draustinio statusą. Tik štai netikėtai 1998 m. šis vandens telkinys to statuso neteko: kažkas pasirūpino, kad jį suteikęs potvarkis netektų galios. Netrukus po to vienuoliai įgijo visišką nuosavybės teisę į ežerą.

Grįžęs į Atėnus, susiradau Peterį Doucasą, Finansų ministerijoje dirbantį pareigūną, į kurį pirmiausia kreipėsi Vatopedžio vienuoliai. Jis sukosi pačiame abiejų parlamento tyrimų centre, tačiau keista, kad buvo vienintelis iš vyriausybės atstovų, atvirai pasakojantis apie tai, kaip viskas vyko. (Doucasas gimęs ne Atėnuose, o Spartoje, bet tai jau kita istorija.) Ne taip, kaip dauguma kitų Graikijos vyriausybėje, jis savo turtą susikrovė privačiame sektoriuje savo tėvynėje ir už jos ribų, o vėliau, 2004 m., finansų ministro prašymu, pradėjo eiti svarbias pareigas Fi-

nansų ministerijoje. Tada Doucasas buvo penkiasdešimt dvejų metų ir didžiąją savo karjeros dalį dirbo *Citigroup* banke Niujorke. Šis aukštas, garsiai kalbantis, tiesus, šiurkštokas ir linksmas blondinas atsakingas už Graikijos ilgalaikės valstybinės skolos atsiradimą. Kai skolinimosi palūkanos buvo žemos ir niekas nemanė, kad skolinti pinigus Graikijos vyriausybei yra rizikinga, jis prikalbėjo savo viršininkus išleisti 40 ir 50 metų trukmės obligacijas. Po to Graikijos spaudoje pasirodė straipsniai su antraštėmis, kur buvo užsipuolamas Doucasas (pavyzdžiui, „Doucasas įkeičia mūsų vaikų ateitį!"), bet iš tikrųjų tai labai puiki idėja. Buvo išleista ilgalaikių obligacijų už 18 milijardų dolerių. Dabar tos obligacijos parduodamos už pusę jų vertės, ir Graikijos vyriausybė gali jas atpirkti atviroje rinkoje. „Aš jiems užtikrinau devynių milijardų dolerių pelną, – juokėsi Doucasas. – Jie turėtų skirti man premiją!"

Netrukus po to, kai šis vyrukas pradėjo eiti savo naująsias pareigas, į jo kabinetą Finansų ministerijoje be išankstinio perspėjimo užėjo du vienuoliai. Vienas iš jų buvo tėvas Ephraimas, apie kurį Doucasas buvo girdėjęs; o antrasis, kurio jis nepažinojo, bet kuris akivaizdžiai buvo šios operacijos siela, tėvas Arseniosas. Jie pareiškė esą to ežero savininkai ir norėjo, kad už šį vandens telkinį Finansų ministerija sumokėtų grynaisiais. „Kažkas jiems suteikė nuosavybės teisę į tą ežerą, ir dabar norėjo jį parduoti. Taigi atėjo pas mane ir paklausė, ar galėtų jį išpirkti." Doucasas jautė, kad prieš čia atvykdami jie atliko daug namų darbų. „Prieš ateidami, jie labai daug sužino apie jus – apie žmoną, tėvus, religinius įsitikinimus, – pasakojo Finansų ministerijos pareigūnas. – Pirmiausia vienuoliai paklausė, ar norėčiau, kad jie išklausytų mano išpažintį." Doucasas nusprendė, kad būtų neprotinga papasakoti vienuoliams savo paslaptis. Vietoj to jis pareiškė, kad už tą ežerą pinigų jiems neduos, nes dar nesuprato, kaip iš tikrųjų broliai tapo savininkais. „Atrodo, kad jie manė, jog galiu leisti pinigų kiek tik užsimanysiu, – sakė Doukasas. – Atsakiau jiems, kad Finansų ministerija pinigų neturi, nors žmonės mano kitaip." Tada vienuoliai jam tarė: „Gerai, jei negalite ežero nupirkti, tai gal galėtumėte už jį duoti kažkiek savo žemės?"

Paaiškėjo, kad ši strategija užtikrino sėkmę: iškeisti ežerą, už kurį negaunama jokia renta, į valdišką žemę, už kurią ją galima gauti. Kažkokiu būdu tie vienuoliai įtikino vyriausybės pareigūnus, kad žemė aplink ežerą yra verta kur kas daugiau, nei 55 milijonų eurų (taip vėliau įvertino nepriklausomas vertintojas), ir tada remdamiesi aukščiausiu įvertinimu paprašė už ją valdiškos žemės, kurios vertė būtų vienas milijardas dolerių. Doucasas atsisakė vienuoliams duoti bent kiek žemės, kurios Finansų ministerija turėjo už maždaug 250 milijardų dolerių. („Špygą gausite iš manęs, o ne žemę", – taip, pasak jo, tada atkirto broliams.) Tada tie vienuoliai nuėjo pas kitą vertingos žemės savininką – Žemės ūkio ministeriją, valdančią didelius dirbamos žemės ir miškų plotus. Doukasas prisiminė, kaip jam paskambino žemės ūkio ministras ir pareiškė: „Mes mainome su jais visą savo žemę, bet jos nepakanka. Ar galėtumėte ir jūs pridėti šiek tiek savosios?" Kai šis vyrukas atsisakė, tada sulaukė dar vieno skambučio – šį kartą iš Ministro pirmininko kanceliarijos. Tačiau jis ir vėl nesutiko. Tada Doucasas gavo popierių, kuriame buvo parašyta, jog jis perleidžia tiems vienuoliams valstybinę žemę, ir jam reikėjo tik pasirašyti. „Aš atkirtau, kad jie eitų po velnių, nes nepasirašysiu ir tiek."

Ir nepasirašė – bent jau tą kartą. Tačiau Ministro pirmininko kanceliarija ir toliau vertė jį. Doucasui atrodė, kad tie vienuoliai turėjo kažkokios įtakos minėtos įstaigos vedėjui. Pastarasis, Giannisas Angelou'as, su jais susipažino prieš kelerius metus, tuoj po to, kai susirgo mirtina liga. Vienuoliai meldėsi už ligonį ir jis nemirė, o stebuklingu būdu pagijo. Tačiau Giannisas atliko jiems išpažintį.

Dabar Doucasas tuos vienuolius laikė ne paprastais apgavikais, o sumaniausiais verslininkais iš visų, su kuriais jam kada nors teko susidurti. „Pasakiau jiems, kad turėtų vadovauti Finansų ministerijai, ir jie tam neprieštaravo." Galų gale, spiriamas savo viršininkų, Doucasas pasirašė du dokumentus. Pirmajame buvo patvirtinta, kad Finansų ministerija neturi pretenzijų į ežerą, kaip į tų vienuolių nuosavybę, o antrajame buvo leista vandens telkinį išmainyti į žemę. Jis broliams nesuteikė tei-

sių į jokias Finansų ministerijos žemes, bet sutikdamas priimti jų ežerą į Finansų ministerijos nekilnojamojo turto portfelį, Doucasas sudarė galimybę vienuolynui sudaryti sandorį su Žemės ūkio ministerija. Mainais už savo ežerą vienuoliai gavo 73 įvairius valstybinius nekilnojamojo turto objektus. Tarp jų buvo ir 2004 m. Olimpinėms žaidynėms pastatytas gimnastikos centras. Jis, kaip ir daugelis kitų objektų, kuriuos Graikijos vyriausybė pastatė Olimpinėms žaidynėms, dabar buvo tuščias ir visų užmirštas. Anot Doucaso, štai ir viskas. „Jums atrodo, kad jie šventi žmonės, – sakė mano pašnekovas. – Gal ir iš tikrųjų broliai nori ten įrengti našlaičių prieglaudą.“

Tačiau paaiškėjo, kad vienuoliai norėjo tik sukurti komercinę nekilnojamojo turto imperiją. Jie pradėjo įtikinėti Graikijos vyriausybę padaryti tai, ką ji retai kada tedarydavo: daug nekomercinės paskirties žemių pervesti į komercinės paskirties žemių kategoriją. Be žemių, gautų pagal tuos mainus (vėliau Graikijos parlamentas nustatė, kad jų vertė siekia milijardą eurų), vienuoliai gavo 100 proc. finansavimą komercinės paskirties pastatams Atėnuose įsigyti ir statyboms įsigytose žemėse vykdyti. Olimpinėms žaidynėms pastatytame gimnastikos centre buvo pradėta kurti madinga privati ligoninė (atrodo, kad su šiuo objektu vienuolius siejo tam tikri sinerginiai ryšiai). Po to, padedant kai kuriems Graikijos bankams, broliai pradėjo kurti planus to, kas turėjo tapti Vatopedžio nekilnojamojo turto fondu. Jo investuotojai faktiškai išpirktų iš vienuolių nekilnojamąjį turtą, gautą iš valstybės, o jie už gautus pinigus atkurtų buvusią savo vienuolyno šlovę.

Iš seno dokumento, kuriuo bevertis ežeras buvo padovanotas vienuolynui, du jo nariai sukūrė turtą, kurio vertė, įvairių laikraščių vertinimais, siekia nuo dešimčių milijonų iki kelių milijardų dolerių. Tačiau iš tiesų niekas nežino viso brolių finansinio turto dydžio. Tiesą sakant, pirmojo parlamentinio tyrimo vykdytojai buvo kaltinami tuo, kad nesugebėjo įvertinti visos vienuolių nuosavybės. Teoriškai, jei norite žinoti, kiek turto iš tikrųjų turi turtingi žmonės, geriausia to paklausti kitų turtingų žmonių (o ne, pavyzdžiui, žurnalistų). Todėl aš pasiteiravau

kelių atsitiktinių turtingų graikų, pralobusių nekilnojamojo turto ar finansų srityse. Jų nuomone, tų brolių nekilnojamojo turto ir finansinių lėšų vertė mažesnė už du milijardus, bet didesnė už vieną milijardą dolerių. Tiek vienuolyno vadovai uždirbo pradėję nuo nulio. O juk pradėdami savo verslą jie neturėjo parduoti nieko, išskyrus nuodėmių atleidimą.

Vienuoliai baigė pamaldas tik pirmą valandą nakties. Pasak tėvo Arsenioso, paprastai jie keliasi ketvirtą valandą ir vėl eina į bažnyčią. Tik sekmadieniais pasilepina miegodami iki šeštos valandos ryto. Pridėkite prie to dar aštuonias valandas darbo darže, virtuvėje, plaunant lėkštes ar gaminant šaltmėtinį likerį ir pamatysite, kaip vieno žmogaus dangaus idėja gali tapti kito žmogaus pragaru. Šios veiklos vadovai to siaubingo režimo išvengia apie penkias dienas per mėnesį. Likusį laiką ir jie gyvena tokį gyvenimą. „Daugelis žmonių Graikijoje mano, kad mūsų abatas yra apsukrus vertelga, – atvirumo minutę sakė man kitas vienuolis tėvas Matthew iš Viskonsino. – Visi yra įsitikinę, kad abatas ir tėvas Arseniosas turi slaptų sąskaitų banke. Visiška nesąmonė taip manyti. Ką su jomis darytų? Jie juk neima atostogų ir nevyksta pailsėti į Karibus. Mūsų abatas gyvena celėje. Tai daili celė. Tačiau jis vis tiek lieka vienuolis. Ir abatas nemėgsta išvykti iš mūsų vienuolyno."

Žinojimas, kad šeštą valandą ryto ir vėl turėčiau būti bažnyčioje, ne padėjo, o trukdė miegoti, ir penktą valandą išsiritau iš lovos. Toks retas dalykas visiška tyla, kai negirdėti jokio garso, kad man prisireikė šiek tiek laiko tuo įsitikinti. Pilko dangaus fone buvo matyti kupolai, kaminai, bokštai, graikiški kryžiai. Matyti ir pora neveikiančių kranų: įšaldžius vienuolių aktyvus, sustojo ir vienuolyno atstatymo darbai. 5 val. 15 min. bažnyčios viduje pasigirdo pirmieji garsai. Atrodė, kad kažkas vaikšto aplink ikonas dengiančias širmas. Vyko pasiruošimas artėjančiam spektakliui. 5 val. 30 min. vienas vienuolis stvėrė virvę ir pradėjo skambinti bažnyčios varpu. Vėl įsivyravo tyla, bet po kelių akimirkų pasigirdo elektrinių žadintuvų garsai. Dar po dvidešimties minučių vienuoliai po vieną ir poromis išėjo iš miegamųjų kambarių ir akmenimis

grįstu keliuku traukė į savo bažnyčią. Vaizdas buvo panašus į darbo fabrike pradžią kokiame nors pramonės mieste. Skirtumas tik toks, kad čia einantieji nesinešė priešpiečių.

Po trijų valandų, kai automobiliu važiavau į Atėnus, suskambo mano mobilusis telefonas. Skambino tėvas Matthew. „Oi, – pamaniau, – broliai sužinojo, ko buvau atvykęs, ir jis skambina norėdamas perduoti man įvairiausius apribojimus ir draudimus dėl to, ką parašysiu apie juos.“ Kažką jie iš tikrųjų sužinojo, bet jis skambino ne dėl to. Matthew norėjo paprašyti manęs vienos paslaugos. Finansų ministras primygtinai prašė, kad leisčiau patikrinti jo žodžius, o vienuoliai leido man pasprukti su visa surinkta medžiaga. Gana keista, turint galvoje, kokio masto bylinėjimasis jų laukė. Bet šis vienuolis teiravosi kito dalyko. „Skaitėme amerikiečio fondų biržos konsultanto straipsnį, – sakė jis. – Jo vardas Robertas Chapmanas...“ (Niekada nieko negirdėjau apie šį žmogų. Paaiškėjo, kad jis rašinėja vienam laikraščiui apie pasaulinės finansų sistemos būklę.) Tėvas Matthew sakė, kad jo kolegos vienuoliai norėtų sužinoti, ką aš manau apie tą Chapmaną. Ar verta jo klausytis.

Dieną prieš mano išvykimą iš Graikijos šalies parlamentas po debatų nubalsavo už įstatymo projektą, kuriuo pailginamas išėjimo į pensiją amžius, sumažinamos valstybinės pensijos ir kitokiais būdais mažinamas valstybinio sektoriaus gyvenimo finansavimas. („Aš esu už valstybinio sektoriaus tarnautojų skaičiaus mažinimą, – sakė man Tarptautinio valiutos fondo tyrėjas. – Bet kaip tai padaryti nežinant, kiek jų yra?“) Šį įstatymo projektą pateikė pats ministras pirmininkas Papandreou'as. Nuo to momento, kai jis aptiko spragų buhalterinėse knygose, pristatinėjo ir visus kitus įstatymų projektus, tik ne kaip savo paties kūrinius, o kaip nediskutuotinus Tarptautinio valiutos fondo reikalavimus. Pagrindinė mintis, atrodo, buvo ta, kad nors graikai niekada neklausys jokių iš šalies vidaus sklindančių kvietimų aukotis, jie galbūt įsiklausys į tokius kvietimus iš išorės. Kitaip sakant, gal jie jau nebenori patys save valdyti.

Tūkstančiai vyriausybės institucijų tarnautojų ėjo į gatves protestuoti prieš šį įstatymo projektą. Tai Arbatėlės (*Tea Party*) judėjimo graikiškasis variantas: protestavo paperkami, savanaudiški mokesčių inspektoriai, valstybinių mokyklų mokytojai, nieko neišmokantys vaikų, gerai apmokami valstybinio geležinkelio, kurio traukiniai niekada neatvyksta laiku, darbininkai, valstybinių ligoninių, už kyšius įsigyjančių per brangiai įkainotas medžiagas, darbuotojai. Todėl ir turime, ką turime: šalį, kurios gyventojai verčia kaltę kam tik nori, tik ne sau. Graikijos valstybinio sektoriaus darbuotojai telkėsi į būrius, panašius į armijos dalinius. Kiekvieno tokio būrio viduje buvo dvi ar trys eilės jaunų vaikinų su vėzdais, kurie neva tik vėliavų stiebai. Ant jų diržų tabalavo slidinėjimo kaukės ir dujokaukės, kad jie galėtų tęsti kovą ir policijai panaudojus ašarines dujas. „Ministro pirmininko pavaduotojas sakė mums, kad jie nori bent vieno žuvusio, – aiškino man vienas žymus buvęs ministras. – Jiems reikia kraujo." Prieš porą mėnesių, gegužės 5 d., per pirmąjį iš tų protesto žygių, minia parodė, ko iš jos galima laukti. Matydami, kad žmonės *Marfin Bank* banko filiale tebedirbo, jauni vyrai įmetė į vidų butelius su Molotovo kokteiliu, į liepsną dar šliūkštelėjo ir benzino, o išėjimą užbarikadavo. Dauguma banko darbuotojų pabėgo pro stogą, bet ugnyje žuvo trys žmonės, tarp jų ir jauna moteris, jau ketvirtą mėnesį nėščia. Kai jie žuvo, graikai gatvėse rėkavo, kad jiems taip ir reikia už tai, kad išdrįso dirbti. Visa tai kuo aiškiausiai matė graikų policininkai, bet nieko neareštavo.

Kitomis dienomis protestuotojai efektyviai atkirto šalį nuo viso pasaulio. Aviacijos dispečeriai irgi paskelbė streiką ir uždarė oro uostus. Pirėjo uoste minia neleido kruizinio laivo keleiviams išlipti į krantą ir apsipirkti. Taigi pačiame turistinio sezono įkarštyje turistų doleriai, kurių šaliai verkiant reikėjo, buvo efektyviai blokuojami. Bet kuriam privataus sektoriaus darbuotojui, nepalaikiusiam streikuojančių ir nemetusiam darbo, grėsė pavojus. Visos parduotuvės ir restoranai Atėnuose buvo uždaryti, uždarytas net Akropolis.

Pagrindinė protestuotojų grupė rinkosi plataus bulvaro viduryje, vos už kelių metrų nuo sudeginto ir apiplėšto banko filialo. Tiesiog sunku

patikėti, kad tai jie jį ir sudegino. Jei pasaulyje būtų teisybė, tai graikų bankininkai surengtų protesto žygį prieš paprastų Graikijos piliečių moralę. *Marfin Bank* banko marmurinis prieangis buvo paverstas gedulinga atminimo vieta: čia buvo sunešta daugybė gyvulėlių iškamšų negimusiam kūdikiui atminti, kabėjo keli vienuolių atvaizdai ir senovės Graikijos oratoriaus Isokrato citata: „Demokratija naikina save, nes ji piktnaudžiauja teise į laisvę ir lygybę ir moko piliečius drąsą laikyti teise, įstatymų nepaisymą – laisve, įžūlias kalbas – lygybe, o anarchiją – pažanga." Kitame gatvės gale stovėjo riaušių malšinimo policijos padalinys. Policininkai stovėjo suglaudę skydus, kaip senovės Spartos kariai. Už jų nugarų stūksojo Parlamento rūmai. Jų viduje greičiausiai vyko karšti ginčai, tik kas ten buvo kalbama ir daroma, liko nežinoma, nes streikavo ir graikų žurnalistai. Minia pradėjo dainuoti ir žygiavo link policininkų, kurių buvo kur kas mažiau. Pareigūnai įsitempė. Tai buvo vienas iš tų momentų, kai jauti, jog gali atsitikti bet kas. Neaišku, kokį kelią žmonės pasirinks.

Tokios pat nuotaikos vyravo ir finansų rinkose. Visi laukė atsakymo į klausimą, ar Graikija paskelbs, jog yra nemoki. Buvo sakančių, kad kito pasirinkimo ji neturi, nes net tos priemonės, kurių vyriausybė griebsis išlaidoms mažinti ir pajamoms didinti, privers ir tą produktyvios ekonomikos dalį, kuri dar liko šalyje, bėgti iš jos. Juk Bulgarijoje mokesčiai mažesni, o Rumunijoje darbo jėga sukalbamesnė. Be to, buvo ir kitas, dar įdomesnis klausimas: net jei techniškai ir būtų įmanoma tiems žmonėms grąžinti savo skolas, gyventi pagal kišenę ir susigrąžinti geras pozicijas Europos Sąjungoje, ar jie turi vidinių išteklių tai padaryti? O gal graikai jau taip prarado sugebėjimą jausti ryšį su bet kuo, kas yra už jų mažo pasaulėlio ribų, kad mieliau atsikratys bet kokių savo įsipareigojimų? Tokiu atveju nemokumo paskelbimas ir savo skolų atsisakymas atrodytų beprotiškas žingsnis: visi Graikijos bankai akimirksniu bankrutuotų, šalis nesugebėtų susimokėti už daugelį būtiniausių importuojamų dalykų (pavyzdžiui, už naftą). Vyriausybė būtų nubausta daugeliui metų į priekį – priversta mokėti daug didesnes palūkanas už

paskolas, jei jai apskritai būtų leista vėl skolintis. Tačiau ši šalis elgėsi ne kaip kolektyvas. Ji stokojo minėtų vienuolių nuojautos. Elgėsi veikiau kaip atomizuotų dalelių aibė, kurioje kiekviena yra įpratusi paisyti tik savo interesų visų gerovės sąskaita. Neabejotina, kad vyriausybė pasiryžusi bent jau pabandyti atkurti Graikijos pilietinį gyvenimą. Klausimas tik, ar kartą jį praradus įmanoma atkurti vėl?

III skyrius

Gimtoji Airijos nuodėmė

Kai 2010 m. lapkričio pradžioje skridau į Dubliną, Airijos vyriausybė stengėsi padėti šalies gyventojams susitaikyti su savo likimu. Jau buvo praėję pora metų nuo to momento, kai saujelė šios šalies politikų ir verslininkų nusprendė suteikti garantijas visoms didžiausių Airijos bankų skoloms, tačiau žmonės tik dabar pradėjo suprasti, ką tai reiškia. Skaičiai buvo tiesiog užimantys kvapą. Vien tik *Anglo Irish* bankas, kuris, kaip prieš porą metų paskelbė Airijos vyriausybė, turėjo likvidumo problemų, dabar prisipažino turintis 34 milijardus eurų nuostolių. Norint suprasti, kaip ši suma skamba airio ausiai, viską doleriais vertinantis amerikietis turėtų ją padauginti maždaug iš 100. Taip išeitų 3,4 trilijono dolerių. Ir tai tik vieno banko nuostoliai! Kadangi *Anglo Irish* banko suteiktų paskolų (daugiausia airių statybų vykdytojams) bendra suma sudarė tik 72 milijardus eurų, tai tas bankas neteko beveik pusės investuotų lėšų.

Du kiti dideli panašaus likimo Airijos bankai – *Bank of Ireland*, o ypač *Allied Irish Banks* (*AIB*) – kol kas dar nebuvo viešai pagarsinti.

Jie abu buvo senesni už pačią Airiją (*Bank of Ireland* įkurtas 1783 m., *Allied Irish* bankas atsirado apie 1800 m., susijungus trims bankams), o dabar jie abu buvo aiškiai bankrutavę. Didžioji tų dviejų bankų kapitalo dalis priklausė Airijos vyriausybei, tačiau apie juos ji atskleidė mažiau informacijos, negu apie *Anglo Irish* banką. Kadangi jie skolino dideles sumas ne tik šios šalies statybų vykdytojams, bet ir namų pirkėjams Airijoje, tai suprantama, kad nuostoliai buvo dideli ir panašaus pobūdžio kaip *Anglo Irish* banko. Net šiais laikais, kai kapitalistai iš visų jėgų stengiasi sugriauti kapitalizmą, Airijos bankininkai šioje srityje yra tikri rekordininkai. Theo Phanosas, kurio rizikos draudimo fondas turi interesų šioje valstybėje, sakė: „*Anglo Irish* bankas buvo bene blogiausias pasaulyje. Blogesnis net už Islandijos bankus."

Airijos ir Islandijos finansinė krizė turėjo bendrų bruožų. Ją sukėlė tokie žmonės, kurie, pavyzdžiui, nepaiso savo žmonų patarimų važiuojant stabtelėti ir pasiklausti kelio. Islandijos vyrai užsienio pinigus panaudojo nekilnojamajam turtui užsienyje, pavyzdžiui, trofėjų kompanijoms Britanijoje ar žemės sklypams Skandinavijoje įsigyti, o Airijos vyrai užsienio pinigais stengėsi užkariauti savo šalį. Palikti vieni tamsiame kambaryje su krūva pinigų jie nusprendė, kad labiausiai norėtų nusipirkti Airiją vienas iš kito. Šios šalies ekonomistas Morganas Kelly'is, kurio Airijos bankų nuostolių išankstiniai įvertinimai buvo tiksliausi, atliko nesudėtingus skaičiavimus, pagal kuriuos su nekilnojamuoju turtu susiję visų Airijos bankų nuostoliai sudarė apie 106 milijardus eurų (tai tolygu 10,6 trilijono dolerių nuostoliams). Turint galvoje pinigų tekėjimo į Airijos iždą greitį, vien tik šiems bankų nuostoliams padengti reikėtų ateinančius ketverius metus tam skirti visus šalyje surenkamus mokesčius iki paskutinio cento.

Dėl šių įspūdingų nuostolių sužlugo beveik visa Airijos ekonomika. Kai skrendate į Dubliną, tai pirmą kartą per pastaruosius penkiolika metų keliaujate prieš srovę. Airiai ir vėl palieka savo šalį kartu su pulkais imigrantų darbininkų. 2005 m. pabaigoje nedarbo lygis šalyje buvo tik

truputį didesnis nei 4 proc., o dabar jis jau pasiekė 14 proc. ir kyla prie tokių dydžių, kurių šalis nepatyrė nuo devintojo dešimtmečio pabaigos. Vos prieš kelerius metus Airija galėjo pasiskolinti pinigų pigiau už Vokietiją. Dabar, jei tik jai apskritai pavyks pasiskolinti, turės mokėti 6 procentiniais punktais didesnes palūkanas, negu Vokietija. Tai dar vienas tolimos praeities atgarsis. Airijos biudžeto deficitas (2007 m. ši šalis turėjo biudžeto perteklių) šiuo metu pasiekė 32 proc. jos BVP, taigi yra didžiausias per visą euro zonos istoriją. Profesionalios kreditų analizavimo firmos šiuo metu pasaulyje Airiją laiko trečia šalimi, kurios tikimybė tapti nemokia yra didžiausia. Globaliniams investuotojams ji dar gal ir nėra tokia rizikinga, kaip Venesuela, bet jau rizikingesnė už Iraką. Bet kokiu atveju, ją jau drąsiai galima priskirti prie trečiojo pasaulio šalių.

Tačiau kai atvykau į Airiją, jos politika atrodė tokia pati, kaip ir anksčiau. Islandijoje palanki verslui konservatorių partija buvo greitai nušalinta nuo valdžios, moterys visus tuos šauniuosius vyrus išspyrė ir iš bankų bei valdžios įstaigų. Graikijoje korumpuota, palanki verslui ir graikų individualizmą palaikanti konservatorių partija irgi buvo nuvaryta nuo valdžios lovio, ir ten naujoji vyriausybė stengėsi sukurti kolektyvinio tikslo pojūtį ar bent jau įtikinti šalies piliečius nevengti mokesčių. (Naujasis Graikijos ministras pirmininkas yra ne tik garbingas žmogus, bet ir nelabai graikas.) Airijoje pirmoje iš Europos šalių žlugo visa bankų sistema, tačiau jos verslui palanki konservatorių partija *Fianna Fáil* išliko valdžioje iki 2011 m. vasario. Šalyje nebuvo nei amerikietiškojo Arbatėlės judėjimo (*Tea Party Movement*), nei Glenno Becko, nei bet kokių rimtesnių protestų. Vienintelė akivaizdi šalies politikos permaina susijusi su užsieniečių vaidmeniu. Naujasis banko reguliuotojas buvo anglas, atvykęs iš Bermudų. Airijos vyriausybėje ir šalies bankuose pilna investicinių bankininkų iš Amerikos, valdymo konsultantų iš Australijos ir beveidžių pareigūnų iš Europos. Juos Finansų ministerijoje visi vadina tiesiog vokiečiais. Vakare vaikščiodami gatvėmis pro restoranų langus matysite solidžios išvaizdos kostiumuotus vyrus, kurie vakarieniauja po vieną ir varto kažkokius svarbius popierius. Dublinas šiandien

keistai panašus į okupuotą miestą, savotišką 1950 m. Hanojų. „Airijos problema ta, kad jau nebeleidžiama dirbti su šios šalies žmonėmis“, – sakė man vienas airių statybos vykdytojas. Jis matė, kad sunku pabėgti nuo šimtų milijonų eurų dydžio skolos, kurios šalis niekada nepajėgs grąžinti.

Airijos nuosmukis ypač privertė sunerimti dėl to, kad jis sukėlė daug klausimų apie ankstesnę didelę šalies pažangą: net dabar niekas gerai nežinojo, kodėl visai neseniai airiai taip gerai tvarkėsi patys. 1845–1852 m. šalis patyrė didžiausią gyventojų skaičiaus mažėjimą pasaulio istorijoje: iš 8 milijonų piliečių ją paliko 1,5 milijono. Dar milijonas airių mirė iš bado ar nuo badavimo pasekmių. Per dešimtmetį ši šalis iš vienos tankiausiai apgyventų Europoje tapo viena iš rečiausiai apgyventų. Airijos valstybės įkūrimas 1922 m. galėjo suteikti kai kurių ekonomikos pagerėjimo vilčių (šalis dabar turėjo savo centrinį banką ir savą ekonominę politiką). Tačiau iki pat devintojo dešimtmečio Airija nesugebėjo pasiekti to, ko ekonomistai iš jos tikėjosi – kaimyninių šalių gyvenimo lygio. Dar 1980 m. vienas milijonas airių šalyje, turinčioje tik 3,2 milijono gyventojų, gyveno žemiau skurdo ribos.

Tai, kas atsitiko Airijoje nuo to laiko, neturi precedento ekonomikos istorijoje. Naujojo tūkstantmečio pradžioje žemiau skurdo ribos gyvenančių žmonių Airijoje sumažėjo iki mažiau kaip 6 proc. ir, pasak Airijos banko, ši šalis tapo antrąja pagal turtingumą pasaulyje. Kaip tai atsitiko? Gabus jaunas airis, dešimtojo dešimtmečio pabaigoje įsidarbinęs *Bear Stearns* investiciniame banke ir penkeriems metams išvykęs į Niujorką ar Londoną, sugrįžęs pasijuto esąs neturtingas. Didžiąją praėjusio dešimtmečio dalį greičiau buvo galima praturtėti Airijos nekilnojamojo turto rinkoje, negu Amerikos investicinėje bankininkystėje. Kaip tai galėjo atsitikti? Pirmą kartą istorijoje žmonės ir pinigai veržėsi į Airiją, o ne iš jos. Ryškiausias to pavyzdys buvo lenkai: Lenkijos vyriausybė nevedė oficialios savo darbo jėgos judėjimo statistikos, tačiau jos Užsienio reikalų ministerijos apytikriais vertinimais, nuo Lenkijos įstojimo į Europos Sąjungą iš jos kitur dirbti išvyko milijonas piliečių. 2006 m.,

kai išvykusiųjų skaičius pasiekė maksimumą, ketvirtis milijono buvo Airijoje. Kad JAV pasiektų proporcingo dydžio demografinį efektą, jos turėtų suteikti žaliąsias kortas 17,5 milijono meksikiečių.

Kaip tai galėjo atsitikti? Yra daug hipotezių: kad tą paskatino prekybos barjerų panaikinimas, sprendimas įvesti nemokamą valstybinį aukštąjį mokslą, devintajame dešimtmetyje įvestas žemas korporacijų apmokestinimas, pavertęs Airiją mažų mokesčių šalimi užsienio korporacijoms. Tačiau bene įdomiausią paaiškinimą pateikė du Harvardo universiteto demografai – Davidas Bloomas ir Davidas Canningas – 2003 m. paskelbtame straipsnyje *Contraception and the Celtic Tiger* („Kontracepcija ir keltų tigras"). Jie įrodinėjo, kad svarbiausia Airijos pakilimo priežastis buvo smarkus darbingo ir nedarbingo amžiaus airių santykio padidėjimas, kilęs dėl ryškaus gimstamumo mažėjimo. O pastarasis savo ruožtu daugiausia kilo dėl 1979 m. priimto Airijos sprendimo legalizuoti gimdymų reguliavimą. Kitaip sakant, buvo atvirkščia koreliacija tarp šalies ištikimybės Vatikano ediktams ir jos sugebėjimo išbristi iš skurdo: lėta Airijos katalikų bažnyčios mirtis pagimdė ekonominį stebuklą.

Tie Harvardo demografai pripažino, kad jų hipotezė paaiškina tik dalį to, kas įvyko Airijoje. Pačioje airių sėkmės esmėje ligi šiol tebeslypi kažkokia paslaptis. „Ta sėkmė pasirodė kaip koks stebuklingas žvėris miško laukymėje, – rašė įžymus airių istorikas R. F. Fosteris, – ir ekonomistai vis dar nėra visiškai tikri kodėl." Kad airiai nežino, kodėl jiems taip staigiai pasisekė, galbūt būtų galima paaiškinti tuo, kad tiksliai nežino, kokie sėkmingi turėjo būti. Jie nuo nenormaliai neturtingų tapo nenormaliai turtingais, tad taip ir nepatyrė normalios būsenos. Kai trečio tūkstantmečio pradžioje finansų rinkos pradėjo teikti praktiškai neribotus kreditus visiems besikreipiantiems – kai šalys buvo įleistos į tamsų kambarį, kuriame gulėjo krūva pinigų, ir jų buvo klausiama, ką norėtų su jais daryti – airiai buvo jau labai psichologiškai pažeidžiami ir didžiąją to dešimtmečio dalį praleido būdami tarsi apžavėti.

Praslinkus keliems mėnesiams nuo momento, kai apžavai išnyko, trumpalaikio automobilių stovėjimo aikštelių prižiūrėtojai Dublino oro uoste pastebėjo, kad jų kasdienės pajamos sumažėjo. Kadangi aikštelės tebebuvo pilnos, jie negalėjo suprasti, kas gi atsitiko. Tik po kiek laiko prižiūrėtojai pastebėjo, kad kai kurie automobiliai niekada nesikeičia. Tada paskambino Dublino policijai, kuri atsekė, kad tos transporto priemonės priklauso statybose dirbantiems lenkams. Jie automobilius įsigijo už iš didžiųjų Airijos bankų pasiskolintus pinigus. Tie darbininkai išvyko namo ir paliko savo transporto priemones likimo valiai. Po kelių mėnesių Airijos bankas pasiuntė tris savo darbuotojus į Lenkiją išsiaiškinti, kiek iš paskolintų pinigų būtų galima susigrąžinti, bet kelionė buvo nesėkminga. Surasti tų lenkų nepavyko, ir jei ne automobiliai aikštelėse, būtų galima pamanyti, kad tie žmonės apskritai niekada nebuvo atvykę į Airiją.

Morganas Kelly'is yra Dublino universiteto ekonomikos profesorius, tačiau jis dar visai neseniai manė, kad ne jo reikalas daug galvoti apie ekonominius procesus, vykstančius panosėje. Šis vyrukas parašė keletą labai vertinamų mokslinių straipsnių temomis, kurios buvo laikomos neaiškiomis net akademinėse sferose (pavyzdžiui, *The Economic Impact of the Little Ice Age* („Mažojo ledynmečio ekonominis poveikis"). „Apie šią katastrofą sužinojau visai atsitiktinai, – tvirtino jis, – nes Airijos ekonomika niekada nesidomėjau. Ji juk maža ir nuobodi." Kelly'is pastebėjo, kad namų kainos kilo pašėlusiu greičiu, o jauni žmonės, kuriems jis dar neseniai dėstė ekonomiką, bando aiškinti, kodėl tas bumas Airijos ekonomikoje nekelia jiems nerimo. Tai privertė profesorių sunerimti. „Apie 2006 m. vidurį visi tie buvę mūsų studentai, dabar dirbantys bankuose, pradėjo rodytis per televiziją! – pasakojo jis. – Dabar jie jau buvo bankų ekonomistai, šaunūs vyrai ir t. t. Ir visi kaip susitarę kartojo tą patį, kad jų laukia švelnus nusileidimas."

Toks tvirtinimas Kelly'iui atrodė absurdiškas: nekilnojamojo turto burbulai niekada nesibaigia švelniais nusileidimais. Burbulus sukelia

ne kas kita, o žmonių lūkesčiai. Kai tik jie nustoja tikėti, kad namų kainos didės visą laiką, pastebi, kokia bloga ilgalaike investicija tapo nekilnojamasis turtas, ir ima bėgti iš rinkos. Štai tada rinką ir ištinka katastrofa. Tokia jau nekilnojamojo turto pakilimų, bumų prigimtis, kad jie baigiasi katastrofomis. Atrodo, jog Morgano Kelly'io prigimtis buvo tokia, kad jis padarė prielaidą, jog jei jau jo buvę studentai pradėjo Airijos televizijoje vaizduoti finansų ekspertus, tai kažkas negerai. „Tada aš pradėjau *Google* rinkti duomenis", – pasakojo jis.

Tie duomenys parodė, kad daugiau kaip penktadalis Airijos darbo jėgos dirba namų statybos sektoriuje. Šios šalies statybos pramonė taip išsipūtė, kad jai teko beveik ketvirtadalis šalies BVP, kai tuo tarpu normalioje ekonomikoje tenka mažiau kaip 10 proc. Airijoje per metus buvo pastatoma tik dvigubai mažiau namų negu Jungtinėje Karalystėje, nors gyventojų joje 15 kartų mažiau. Kelly'is sužinojo, kad nuo 1994 m. vidutinė būsto kaina Dubline padidėjo daugiau kaip 500 proc. Kai kuriuose šio miesto rajonuose nuomos kaina nukrito iki mažiau kaip vieno procento jo pirkimo kainos. Tai reiškė, kad milijono dolerių vertės būstą buvo galima išsinuomoti už mažiau kaip 833 dolerius per mėnesį. Pelnas iš kapitalo, investuoto į Airijos žemę, buvo juokingai mažas, todėl jam nebeliko prasmės tekėti į šios šalies statybų sektorių. Airijos būsto kainos suponavo tokius ekonominio augimo tempus, kad per dvidešimt penkerius metus ji turėjo tapti tris kartus turtingesnė už JAV. („Kainos ir pelno santykis buvo didesnis nei *Google* kompanijos", – teigė Kelly'is.) Bet iš kur gi toks didelis augimas? Nuo 2000 m. Airijos eksportas nedidėjo, o ekonomika apsiribojo gyvenamųjų ir administracinių namų bei viešbučių statymu. Anot Kelly'io, „į konkurencingumą niekas nebekreipė dėmesio. Nuo šiol mes ketinome praturtėti statydami namus vienas kitam".

Nesibaigiantis pigių užsienio pinigų srautas išryškino naują airių bruožą. „Šiaip jau mes esame rūstūs pesimistiški žmonės, – sakė Kelly'is. – Mes neieškome reiškiniuose šviesių pusių." Tačiau nuo 2000 m. daugelis žmonių pradėjo elgtis taip, tarsi kiekviena nauja diena turėtų būti šviesesnė už ankstesniąją. Airiai surado optimizmo.

Airijos nekilnojamojo turto bumas buvo panašus į sutuoktinių tarpusavio ištikimybę: ji tvari tol, kol ja neabejojama, o ja neabejojama tol, kol ji atrodo tvari. Galų gale kai šios šalies nekilnojamojo turto vertė buvo atsieta nuo nuomos mokesčio, tapo įmanoma pateisinti bet kokią jos vertę. Kai airių verslininkas Denisas O'Brienas sumokėjo 35 milijonus eurų už įspūdingą namą Dublino Šrevsberi Roud (*Shrewsbury Road*) gatvėje, atrodė, jog tai daug. Bet tik iki tol, kol statybų vykdytojo Seano Dunne'o žmona sumokėjo 58 milijonų eurų už 370 kvadratinių metrų ploto remontuotiną namą kiek toliau toje pačioje gatvėje. Tačiau kai tik kas nors pradėdavo tą kainų kilimą lyginti su nekilnojamojo turto bumais kitur ar kitu laiku, pokalbis imdavo strigti, sklandus pasakojimas baigdavosi. Morganui Kelly'iui pirmiausia kilo mintis tai, kas vyko Airijoje, palyginti su būsto burbulais Nyderlanduose aštuntajame dešimtmetyje (kai Olandijoje buvo rasta gamtinių dujų) ir Suomijoje devintajame dešimtmetyje (po to, kai prie jos krantų buvo rasta naftos). Tačiau buvo mažai svarbu, kokius pavyzdžius jis pasirinko, nes paniką kėlė jau vien pati mintis, kad Airija nėra ypatinga, išsiskirianti iš kitų. Kelly'is rašė: „Kalbant apie namų kainas, egzistuoja geležinė taisyklė: kuo daugiau jos pakyla pajamų ir nuomos kainų atžvilgiu, tuo daugiau vėliau nukris."

Kai Kelly'iui atėjo į galvą tokios mintys, iškilo problema, ką gi su jomis daryti toliau. „Tai juk nebuvo mano įprastinis darbas – aš darbavausi viduramžių gyventojų teorijos srityje." Tuo metu, kai atvykau pas šį profesorių, jis jau buvo užsitraukęs visų įtakingų Airijos verslo ir politikos sluoksnių pyktį bei nemalonę, bet pats nei pyko ant ko nors, nei šalinosi žmonių ir netgi nebuvo labai išgarsėjęs. Jis nėra mokyto žinovo tipo žmogus. Darbuojasi kabinete, įrengtame dar tais laikais, kai Airijos aukštosios mokyklos tenkinosi linoleumo grindimis, metalinėmis knygų lentynomis, liuminescenciniu apšvietimu ir buvo labiau panašios į gamybos įmones, negu į specialistų nekilnojamojo turto ir finansų rinkoms ruošėjas. Bet Kelly'iui tai patiko. Jis yra šelmiškas, mėgstantis veikti be išankstinio pasiruošimo, ekspromtu ir vadovaudamasis sveiku

protu, nors Airijoje šio žodžio reikėtų vengti. Gal ir negalima sakyti, kad profesorius visai abejingas kitų nuomonei apie jį, tačiau aiškiai matyti, kad jam kur kas smagiau kalbėti ir galvoti ne apie save, o apie kitus dalykus. Jis kelerius metus mokėsi doktorantūroje ir Jeilio universitete gavo daktaro laipsnį, tačiau išsaugojo vaikišką smalsumą. Kelly'is sakė: „Atsidūriau tokioje padėtyje, kaip laivo keleivis, pamatęs artėjantį didelį ledkalnį, bėga kapitono klausti, ar tai iš tikrųjų ledkalnis."

Kelly'io perspėjimas savo laivo kapitonui virto pirmuoju jo gyvenime straipsniu laikraštyje. Straipsnio esmė buvo ta, jog nėra neįtikėtina, kad Airijos nekilnojamojo turto kainos pajamų atžvilgiu galėtų nukristi 40–50 proc. Kainų kritimui pasiekus maksimumą, jos galėtų nukristi net 66 proc. Savo pirmąjį straipsnį Kelly'is nusiuntė į mažo tiražo laikraštėlį *Irish Times*. „Tai buvo tiesiog užgaida. Dabar netgi nesu tikras, ar aš pats tada tikėjau tuo, ką rašiau. Visada maniau, kad neįmanoma atspėti ateities." Tačiau paaiškėjo, kad ateitį jis atspėjo, ir netgi nepaprastai tiksliai. Bet norint patikėti tuo, ką tada sakė, reikėjo pripažinti tai, kad Airija nebuvo kažkokia keista žmonijos finansų istorijos išimtis. „Tas straipsnis nepadarė jokio poveikio, – tvirtino Kelly'is. – Visi priėmė jį kaip kažkokį kuriozą ir galvojo, ko dar galima sulaukti iš tų kvanktelėjusių teoretikų?"

O tas kvanktelėjęs teoretikas tada nurodė akivaizdų Airijos nekilnojamojo turto kainų ryšį su šios šalies bankais. Juk šiaip ar taip būtent jie finansavo daugumą statybų. Jei nekilnojamojo turto rinką ištiktų krizė, tie bankai irgi neišvengtų atsakomybės už patirtus nuostolius. „Aš pagaliau supratau, kas gi vyksta, – pasakojo Kelly'is. – Vidutinė vertė ir naujų hipotekinių paskolų skaičius pasiekė maksimumą 2006 m. vasarą. Tačiau skolinimo standartai aiškiai atsiliko." Bankai ir toliau teikė blogas paskolas, tačiau žmonės, besiskolinantys pinigus namams pirkti, tapo atsargesni. „Daugelis pradėjo tiesiog bijoti", – tvirtino profesorius. Neišvengiamo rinkos nuotaikų pasikeitimo pasekmės Airijos bankams (ir visai šalies ekonomikai) galėtų būti katastrofiškos. Bankų patirti

nuostoliai priverstų juos skolinti tik iš tikrųjų naudingiems verslams. Prasiskolinę savo bankams Airijos piliečiai nustotų leisti pinigus. O bene blogiausia būtų tai, kad sustotų naujos statybos, nuo kurių dabar priklausė visos šalies ekonomika.

Kelly'is parašė laikraščiui antrą straipsnį, kuriame daugiau ar mažiau aiškiai prognozavo Airijos bankų krachą. Jis nurodė, kad per pastarąjį dešimtmetį šios šalies bankai ir visa ekonomika pasikeitė iš esmės. 1997 m. Airijos bankai buvo finansuojami vien tik iš pačių airių indėlių, o 2005-aisiais jie didžiąją dalį savo pinigų gaudavo iš užsienio. Smulkieji vokiečių indėlininkai aprūpindavo Airijos bankus indėliais. Vienu kompiuterio pelės klavišo bakstelėjimu jie galėjo atsiimti savo pinigus. Nuo 2000 m. paskolos statyboms ir nekilnojamajam turtui padidėjo nuo 8 proc. visų Airijos bankų paskolų (toks yra ir Europos vidurkis) iki 28 proc. Komerciniai Airijos statybų vykdytojai gavo 100 milijardų eurų, taigi iš esmės sumą, prilygstančią visuose šios šalies bankuose laikomų indėlių sumai. 2007 m. Airijos bankai vien tik statybų vykdytojams paskolino 40 proc. daugiau, nei prieš septynerius metus buvo paskolinę visiems šios šalies gyventojams. Kelly'is rašė: „Jūs tikriausiai manote, jog tai, kad Airijos bankai davė 100 milijardų eurų spekuliantams lošti, žinodami, kad daugumą nuostolių padengs mokesčių mokėtojai, yra gera dingstis susirūpinti Airijos centriniam bankui. Tačiau taip manydami labai klystate."

Šį kartą profesorius savo straipsnį pasiuntė į laikraštį, leidžiamą didesniu tiražu, – *Irish Independant*, – ir iš jo redaktoriaus gavo atsakymą, kad straipsnis jam pasirodė esąs užgaulus, todėl nespausdins. Kelly'is tada kreipėsi į *Sunday Business Post* laikraštį, bet jo redaktorius tiesiog padėjo straipsnį į stalčių. Žurnalistai sekė bankininkų pavyzdžiu ir rašė apie teigiamas nekilnojamojo turto kainų perspektyvas, meilę ir atsidavimą savo šaliai. (Vienas įžymus *Irish* banko analitikas Dubline sakė, kad jie visi kartojo vieną ir tą patį: „Jei jūs ne už mus, tai prieš mus.") Taigi Kelly'is galų gale grįžo į *Irish Times* laikraštį, kuris tą jo straipsnį paskelbė 2007 m. rugsėjį.

Kilo trumpa ir, Kelly'io nuomone, beprasmiška polemika. Dublino universiteto Ryšių su visuomene skyriaus darbuotojas paskambino Ekonomikos fakulteto dekanui ir paprašė surasti žmogų, galintį moksliškai atremti Kelly'io teiginius. Dekanas atsisakė. Aukštas *Anglo Irish* banko pareigūnas Mattas Moranas paskambino profesoriui ir pradėjo šaukti. „Jis kalbėjo apie tai, kad statybų vykdytojai, besiskolinantys iš mūsų, yra tokie turtingi, kad taip elgiasi tik norėdami padaryti mums paslaugą. Moranas ketino ginčytis, bet viskas baigėsi tuo, kad kartu papietavome. Galų gale juk abu gyvename ne kažkur kitur, o Airijoje." Kelly'is taip pat gavo daug žinučių iš susirūpinusių Londono finansininkų, bet į juos numojo ranka. „Susidariau įspūdį, jog finansų rinkose yra pulkelis analitikų, kurie visą laiką elektroniniu paštu vienas kitam siuntinėja bauginančias žinutes", – pareiškė Kelly'is. Jis niekada taip ir nesužinojo, kiek tas straipsnis mažame laikraštyje paveikė svarbių žmonių mąstyseną.

Tik beveik po metų, 2008-ųjų rugsėjo 29 d., Morganas Kelly'is tapo nustebusiu visuotinio susidomėjimo taikiniu. Trijų pagrindinių Airijos bankų – *Anglo Irish, AIB* ir *Bank of Ireland* – akcijų vertė per vieną prekybos sesiją nukrito nuo penktadalio iki pusės, ir buvo pradėta masiškai atsiimti indėlius iš Airijos bankų. Vyriausybė rengėsi garantuoti visus šešių didžiausių šios šalies bankų įsipareigojimus. Labiausiai tikėtinas viso to paaiškinimas buvo Kelly'io teiginys, kad Airijos ekonomika tapo didžiule finansų piramide, ir kad šalis faktiškai patyrė bankrotą. Tačiau jis taip nesiderino su tuo pasakojimu, kurį platino valdžios pareigūnai ir aukšti bankų darbuotojai (kad bankai susidūrė tik su likvidumo problema, ir kad *Anglo Irish* bankas yra „iš esmės sveikas"). Vyriausybė tada kartu su JAV finansų valdymo ir konsultavimo kompanija *Merrill Lynch* paskelbė bendrą pranešimą, kuriame tvirtino, kad „visi Airijos bankai yra pelningi ir turi gerą kapitalą". Skirtumas tarp oficialios versijos ir Kelly'io aiškinimo buvo per didelis, kad jį būtų galima užglaistyti. Reikėjo tikėti arba vienu, arba kitu. Kas būtų galėjęs iki 2008 m. rugsėjo patikėti tuo tipeliu, lindinčiu savo kabinete ir tuščiai eikvojančiu laiką

rašymui straipsnių apie Mažojo ledynmečio poveikį Anglijos gyventojų skaičiui? „Aš pasisakiau per televiziją, – prisiminė Kelly'is. – Niekada daugiau to nebedarysiu."

Kelly'io kolegos Londono universiteto Ekonomikos fakultete stebėjo, kaip jis iš rimto mokslininko virsta juokingu pakvaišėliu, keliančiu nerimą visažiniu ir suinteresuotu guru. Vienas iš jų buvo Colmas McCarthy'is. Jis Airijos recesijos devintajame dešimtmetyje metu suvaidino svarbų vaidmenį mažinant vyriausybės išlaidas, taigi turėjo finansų ir viešosios nuomonės susikirtimo patirties. McCarthy'io nuomone, dominuojantis pasakojimas vidutinio Airijos piliečio galvoje (taigi ir jo gebėjimas priimti Kelly'io pasakojimą) pasikeitė 2008 m. spalio 2 d. apie dešimtą valandą vakaro. Tuo metu Airijos banko reguliuotojas, visą gyvenimą praleidęs Centriniame banke, šeštą dešimtį einantis biurokratas Patrickas Neary'is nacionalinėje televizijoje davė interviu. Žurnalistas jam uždavinėjo tokius klausimus, tarsi būtų ką tik perskaitęs visus Morgano Kelly'io straipsnius. O tas Airijos banko reguliuotojas savo ruožtu atrodė taip, tarsi jį čia būtų atitempę iš ramaus kampelio, į kurį jis labai norėjo kuo greičiau sugrįžti. Tas vyrukas buvo su mažais ūseliais, mikčiodamas kartojo atmintinai išmoktus atsakymus į klausimus, kurių jam niekas neuždavė, ir ignoravo tuos, kurie buvo pateikti.

Bankų sistema remiasi žmonių pasitikėjimu: ji išsilaiko tik iki tol, kol žmonės tiki, kad ji išsilaikys. Prieš dvi savaites įvykęs *Lehman Brothers* banko žlugimas pasėjo abejonių visais bankais. Airijos bankai buvo valdomi ne taip, kad jie pajėgtų atsispirti kilusioms abejonėms, o remiantis aklu tikėjimu jais. Dabar airiai pagaliau suprato, koks žmogus užsiima jų saugumu: kvaištelėjęs dėdulė, tarsi išlindęs iš šeimos rūsio. Tai štai jis televizorių ekranuose primygtinai tvirtino, kad Airijos bankų problemos neturi nieko bendro su jų paimtomis paskolomis, kai tuo tarpu kiekvienas, turintis akis, aplink juos esančiuose tuščiuose dangoraižiuose ir gyvenamųjų namų kvartaluose galėjo matyti bankų suteiktų paskolų, kurios buvo ne tik blogos, bet ir neprotingos, įrodymus. „At-

sitiko štai kas: visi Airijoje tikėjo, kad kažkur joje yra mažas išmintingas žmogelis, atsakingas už jų pinigus, ir dabar pirmą kartą jį pamatė“, – sakė McCarthy'is. O kai pamatė, tai tarė sau: „Ką, šitas šiknius? Šitoks perdyla atsako už mano pinigus?“ Štai tada visus ir apėmė panika.

Tą rytą, kai Airijos vyriausybė planavo paskelbti naują brutalų biudžetą, užsiėmiau savo vietą šios šalies parlamento lankytojų galerijoje. Šalia manęs sėdėjo Joanos Burton padėjėjas. Ji, būdama leiboristų partijos atstovė spaudai finansų klausimais, tuo metu turėjo gerų šansų tapti nauja Airijos finansų ministre – nenatūralia siaubingo jovalo paveldėtoja. Po mumis esančioje parlamento posėdžių salėje dauguma vietų buvo tuščios, tik saujelė politikų, tarp kurių buvo ir Burton, aptarinėjo tai, ką jie be perstojo svarstė pastaruosius pora metų – šalies finansinę krizę.

Stebint Airijos parlamento darbą pirmiausia krito į akis tai, kad politikai viską sako du kartus: vieną kartą anglų, o kitą kartą gėlų kalba. Kadangi Airijoje nėra žmogaus, nekalbančio angliškai, o didžioji dauguma gyventojų gėliškai nesupranta, tai atrodė kaip priverstinis gestas, tuščias laiko švaistymas. Paklausiau kelių Airijos politikų, ar jie kalba gėlų kalba. Visi kiek sutrikę pažvelgė į mane, ir aš susilaukiau diplomatiško atsakymo: „Pakankamai, kad galėčiau susikalbėti.“ Taigi galima sakyti, kad politikai Airijoje gėliškai kalba taip, kaip realybės šou The Real Housewives of Orange County veikėjos namų šeimininkės Kalifornijoje kalba prancūziškai. Tačiau paklausti, o kam gi tada gėlų kalba kalbėti iš viso, reikštų prašauti pro šalį. Airijoje aklai mėgdžiojama tai, kas angliška, o kartu ir desperatiškai trokštama skirtis nuo anglų. Šiems žmonėms būdinga pabrėžti savo airiškumą, didžiuotis tuo, kad jie labiau atsidavę savo šaliai, negu tipiški bet kokios kitos pasaulio šalies piliečiai. Tai apima visus valstybės gyventojų sluoksnius nuo viršaus iki apačios ir turi savotiško pasigyrimo atspalvį. Yra daug labai turtingų airių, sakančių triukšmingas patriotines kalbas, bet oficialiai gyvenančių už šalies ribų, kad nereikėtų čia mokėti mokesčių. O žemesniuosiuose

sluoksniuose matome ištisas emigracijos bangas, nulėmusias Airijos istoriją. Šios šalies žmonių santykiai su savo valstybe yra kaip tų meilužių, kurių aistrą tik padidina įtarinėjimai, jog jų meilė greičiausiai baigsis tuo, kad paliks vienas kitą. Taigi tas garsiai reiškiamas patriotizmas yra tarsi krovininis laivas abejonėms gabenti.

Tą dieną *Dáilas*, kaip airiai vadina savo Bendruomenių rūmus, ne tik laukė nutarimo biudžeto klausimu, bet ir turėjo dar vieną prieštaringai vertinamą dienotvarkės klausimą: reikėjo balsuoti, ar surengti rinkimus keturioms laisvoms parlamento vietoms užpildyti. Valdančioji *Fianna Fáil* partija turėjo tik dviejų vietų daugumą, o kadangi visi šalies gyventojai manė, jog finansinė katastrofa kilo dėl jos kaltės, tai ją palaikė tik 15 proc. rinkėjų. Jei rinkimai būtų surengti tučtuojau, ši partija būtų nustumta nuo valdžios. Tai būtų radikalus žingsnis, nes ji daugiau ar mažiau valdė Airiją visą laiką nuo tapimo nepriklausoma šalimi 1922 m. Tačiau *Fianna Fáil* sėkmingai priešinosi kvietimui užpildyti tuščias vietas iki pat tada, kai buvo nustumta nuo valdžios 2011-ųjų vasarį.

Suskambo varpelis, pranešantis balsavimo pradžią, ir airių politikai patraukė į salę. Kelias minutes prieš balsavimą salės durys uždaromos ir saugomos, todėl pavėlavęs politikas balsuoti negali. Lankytojų galeriją nuo posėdžių salės skyrė stiklinė pertvara. Paklausiau apie ją ekskursijos vadovės. „Ji čia ne tam, kad žmonės negalėtų kuo nors apmėtyti savo vyriausybės“, – atsakė moteris ir pradėjo aiškinti. Prieš kelerius metus vienas airių politikas pasivėlino ir rado duris jau užrakintas. Tada nubėgo į lankytojų galeriją, nuo jos nušoko žemyn į spaudos atstovų galeriją, esančią trimis metrais žemiau, o iš ten palei sieną nuėjo į salę. Jam buvo leista balsuoti, bet po to buvo įrengta stiklinė pertvara. Parlamentarai nepritarė tokiai įstatymo spragai, bet pripažino sugebėjusio ja pasinaudoti kolegos išradingumą. Pasak ekskursijos vadovės, tai būdinga airiams.

Pirmasis savo vietą užėmė Bertie'is Ahernas, nuo 1997 m. birželio iki 2008 m. gegužės ėjęs ministro pirmininko pareigas ir laikomas

didžiausiu politiniu nusikaltėliu. Jis garsėjo ne tik įgimtu įžvalgumu, bet ir tuo, kad dažnai pasakydavo akivaizdžiai kvailus dalykus, kuriuos kitiems smagu cituoti. Tony'is Blairas pavadino jį genijumi už tarpininkavimą taikos deryboms Šiaurės Airijoje. Kita vertus, norėdamas paaiškinti finansinę krizę, jis pareiškė: „*Lehman* yra pasaulinis investicinis bankas. Jis turi pautų visur." Ahernas savo paskutinėmis buvimo ministru pirmininku dienomis neigė ėmęs kyšius iš statybų vykdytojų. Jis taip elgėsi bent jau iš dalies dėl to, kad daug kas iš to, ką darė eidamas savo pareigas, atrodė paaiškinama tik tuo, kad už tokius darbus statybų vykdytojai jam būtų dosniai atsilyginę. Tačiau buvo akivaizdu, kad ir Ahernas tikėjo Airijos nekilnojamojo turto stebuklu. Pavyzdžiui, po to, kai Morganas Kelly'is paskelbė savo straipsnį, kuriame prognozavo Airijos bankų žlugimą. Ahernas išgarsėjo tokiu atsakymu į klausimą apie susidariusią padėtį: „Sėdėti nuošalyje rašinėjant tokius dalykus ir verkšlenti reiškia tiesiog neišnaudoti progų. Nesuprantu, kaip tuo užsiimantys žmonės nenusižudo."

Dabar Ahernas buvo tik eilinis Airijos parlamento narys. Sudribusi laikysena, veidas išmargintas sutrūkinėjusių kapiliarų. Laisvam laikui užpildyti jis ėmėsi papildomo darbo: tvarkė sporto skiltį Ruperto Murdocho sekmadieniniame bulvariniame laikraštyje *News of the World* (2011 m. liepos 10 d. po telefonų pasiklausymo skandalo šis laikraštis buvo uždarytas.). Tas jo darbas galėtų pretenduoti į mažiausiai gerbtiną užsiėmimą viso pasaulio žurnalistikoje. Taigi Aherno žvaigždė nusileido. Kai Airijos žemės sklypų bumas iš stebuklo virto katastrofa, kartu pasikeitė ne tik daugelio svarbių žmonių statusas bet, ko gero, ir jų savivoka, nuomonė apie save. Vienas Airijos akcijų makleris sakė man, kad daugelis buvusių bankininkų (kai kuriuos iš jų laiko savo klientais) „dabar ir fiziškai atrodo kitaip". Jis matė *Allied Irish* banko buvusį vadovą Eugene'ą Sheehy'į restorane, kur jį šūkaudami užkabinėjo kiti lankytojai. Sheehy'is kadaise buvo ramus, susitvardantis žmogus, kurio autoritetas niekam nekėlė abejonių. „Jei jį pamatytumėte dabar, tai nupirktumėte puodelį arbatos", – teigė makleris.

Airijos nekilnojamojo turto burbulas skyrėsi nuo amerikietiškojo keliais aspektais. Visų pirma, jis iš pat pradžių nebuvo maskuojamas. Jam perprasti nereikėjo sudėtingų finansinių procedūrų, nesuprantamų paprastiems mirtingiesiems. Tas burbulas taip pat nebuvo toks ciniškas. Tik nedaugelis Airijos finansininkų ar prekiautojų nekilnojamuoju turtu nesužlugdė savo ateities. Amerikoje bankai žlugo, bet stambūs veikėjai juose vis tiek praturtėjo. Airijoje tokie žmonės patyrė krachą kartu su bankais. Svarbiausiu šios šalies nelaimės architektu daugelis laiko Seaną Fitzpatricką, bankininką, kilusį iš darbininkų ir sukūrusį *Anglo Irish* banką vos ne nuo nulio. Šiandien jis ne tik bankrutavęs, bet ir negali viešai pasirodyti. Pakanka paminėti jo pavardę ir net visai nesidomintys bankininkyste žmonės neslėpdami pasibjaurėjimo papasakos, kaip jis paslėpė milijonus eurų, kuriuos pasiskolino iš savo banko. Tik jie nepasakė, ką gi šis bankininkas padarė su tais pinigais – investavo į *Anglo Irish* obligacijas! Kai šis bankas bankrutavo, Fitzpatrickas buvo paminėtas tarp jo kreditorių. Jis (2008 m. balandį!) nusipirko *Anglo Irish* vekselių pagal svyruojantį kursą už penkis milijonus eurų.

Visų trijų didžiųjų bankų aukščiausio rango pareigūnai veikė panašiai: jie pirko savo pačių kompanijų akcijas iki pat žlugimo momento ir toliau mokėjo dividendus, tarsi norėtų kuo greičiau išeikvoti kapitalą. Praktiškai visi didieji Airijos statybų vykdytojai, kurie elgėsi taip nutrūktgalviškai, išdavė asmenines garantijas už paimtas paskolas. Plačiai paplitusi nuomonė, kad jie kažkur turėtų laikyti dideles pinigų sumas, tačiau turimi faktiniai įrodymai bylojo priešingai. Profesionalų organizacija Airijos nuosavybės taryba (*Irish Property Council*) nuo kracho pradžios jau buvo užregistravusi dvidešimt devynių statybų vykdytojų savižudybes – šalyje, kur apie tokius įvykius dažnai nepranešama, jos lieka neįtrauktos į apskaitą. „Visada sakiau jiems, kad nepaliktų pinigų ant stalo. Bet tik nedaugelis juos pasiėmė“, – pasakojo Dermontas Desmondas, airių milijardierius, susikrovęs turtus iš programinės įrangos dešimtojo dešimtmečio pradžioje, todėl priskiriamas prie senųjų turtuolių.

Naujieji turčiai gal ir kūrė finansinę piramidę, bet tai buvo tokia piramidė, kuria tikėjo ir patys. Tikėjo ir daug paprastų Airijos piliečių, pirkusių namus už fantastiškas sumas. Airijoje nuosavus būstus turi 87 proc. gyventojų, ir šiuo atžvilgiu šalis pirmauja pasaulyje. Šioje valstybėje nėra tokio dalyko kaip neregresinis įkeitimas: jei kas nors už savo namą sumokėjo per daug, tai negali tiesiog jo raktų atiduoti bankui ir šitaip atsikratyti atsakomybės. Skolininko asmeninė atsakomybė už iš banko gautus pinigus vis tiek išliks. Visoje Airijoje žmonės nesugeba atsikratyti savo namų ar bankų paskolų. Kiekvienas airis jums tai pasakys, nes dėl liūdnos patirties, kai nieko neturėjo, įsigyti nuosavą namą čia reiškė ne tik būdą išvengti nuomos mokėjimo, bet ir laisvės požymį. Taigi siekdami laisvės, airiai patys pasistatė sau kalėjimus, o jų lyderiai padėjo tai padaryti.

Prieš pat skambutį, skelbiantį, kad posėdžių salės durys bus užrakintos, įėjo du žmonės, įpiršę airiams mintį, kad jie patys atsakingi ne tik už savo pačių, bet ir už bankų priimtus pražūtingus finansinius sprendimus – ministras pirmininkas Brianas Cowenas ir finansų ministras Brianas Lenihanas. Kartu su opozicijos lyderiu ir trečiuoju pagal rangą savo partijos vadovu jie abu yra politikų, kurie mirė eidami savo pareigas, vaikai. Airijoje politika – šeimos reikalas. Beje, Cowenas ėjo finansų ministro pareigas nuo 2004 iki 2008 m. vidurio, kai ir atsitiko dauguma visų tų blogų dalykų. Jis akivaizdžiai nepanašus į pavyzdinį lyderį, nes yra dramblotas, paniuręs, veidas papurtęs, o jo išraiška beveik visą laiką sutrikusi. Prieš kelias savaites vieną rytą Cowenas kalbėjo per valstybės radiją būdamas girtas (nuo gerai išlavintos airių klausos to nepaslėpsi). Mano menkiau įgudusiai ausiai jis atrodė tik nusilpęs, tarsi po ligos, bet šalies piliečiai net nesiruošė į tai atsižvelgti. (Keturi airiai sakė man iš patikimų šaltinių žinantys, kad Cowenas faksą, jog Airijos valstybė garantuoja 440 milijardų eurų dydžio bankų skolos grąžinimą, išsiuntė iš alinės.) Tenka pripažinti, jog norint pasiekti, kad žmonės apie ką nors galvotų kaip apie per daug mėgstantį išgerti, geriausias būdas

tam pasiekti ir būtų Airijos ministro pirmininko elgesys. Iš paskos einantis Lenihanas, palyginti su juo atrodė kaip puikios sportinės formos dešimtkovininkas.

Tą dieną parlamentas nusprendė nebalsuoti dėl to, kas užims tris iš keturių laisvų vietų šioje valstybės institucijoje. Tuo sunku patikėti, nors ir buvo galima numatyti. Po to buvo daroma pertrauka, ir aš visą valandą praleidau su Joana Burton. Iš didžiausių Airijos partijų leiboristai labiausiai nepritarė ir griežčiausiai kritikavo Airijos kapitalizmą. Būdama viena iš aštuoniolikos Bendruomenių rūmų narių, balsavusių prieš garantijų suteikimą bankų skoloms, Burton išsaugojo didelį žmonių pasitikėjimą. Ir per tą valandą mums apie šį bei tą besikalbant susidariau nuomonę, kad ji yra tiesi, protinga ir iš esmės optimistė. Tačiau šios moters vaidmuo Airiją ištikusioje dramoje ne mažiau aiškus, kaip ir Morgano Kelly'io. Burton yra kaip ta mėgstanti įsakinėti motina, kurios niekas neklauso. Ji šūkalioja ir kalba tuo zirziančiu, verkšlenančiu balsu, kuris taip nervina visus airius, kad net yra parodijuojamas per valstybinį radiją. Burton sutriko, kai paklausiau, ką darytų kitaip, nei darė Airijos vyriausybė. Kaip ir visi kiti Airijos politikai, ji priklausoma nuo pačiai nepavaldžių jėgų. Airijos bankų skola jau tapo vyriausybės skola, ir bet kokia užuomina apie nemokumą tik padidintų palūkanas už skolinamus užsienio pinigus, be kurių šalis nebegalėjo išsiversti. „Ar žinote, kad airiai jau tapo tikrais obligacijų žinovais? – klausė Burton. – Jau sako ne „šimtas procentų“, o „šimtas bazinių taškų“! Jie susikūrė naują žodyną!“

Kai Airijos nuostolių mastas tapo aiškesnis, privatūs investuotojai vis mažiau buvo linkę šios šalies bankuose palikti net trumpalaikius indėlius ir visiškai nesidomėjo ilgalaikėmis jų obligacijomis. Tą vakuumą pamažu užpildė Europos centrinis bankas: vienas iš atidžiausiai stebimų dalykų Europoje buvo tai, kiek jis skolino didiesiems Airijos bankams. 2007 m. pabaigoje, kai rinkos dar delsė rodyti savo nepasitikėjimą, tie bankai pasiskolino 6,5 milijardo eurų. Iki 2009 m. gruodžio ši suma išaugo iki 45 milijardų eurų. Burton sakė man, kad tas skaičius didė-

ja: pastaruoju metu jis išaugo nuo maždaug 86 milijardų iki naujausio maksimumo – 97 milijardų. Tai reiškia, kad nuo 2007 m. lapkričio iki 2010 m. spalio Airijos bankai iš Europos centrinio banko gavo 97 milijardus eurų įsiskolinimui privatiems kreditoriams padengti. 2010 m. rugsėjį atėjo laikas Airijos bankams sumokėti jų obligacijų turėtojams paskutinę didelę pinigų sumą – 26 milijardus eurų. Ją sumokėjus, šios šalies vyriausybės galimybių langas užsidarė. Nuo dabar tų bankų nesugebėjimas vykdyti savo finansinius įsipareigojimus reikštų ne jų nevykdymą privatiems investuotojams, o ieškinys būtų pateiktas tiesiogiai Europos šalių vyriausybėms. Beje, kaip tik dėl to pastaruoju metu Dubline vakarais restoranuose buvo matyti tiek daug solidžiai atrodančių užsieniečių, vakarieniaujančių po vieną. Jie čia atvyko užtikrinti, kad kažkas atgaus savo pinigus.

Kad airiai absoliučiai negali įsivaizduoti, kaip galėtų užgauti savo finansinius valdovus iš užsienio, parodė ir tai, kaip greitai Burton atsisakė net svarstyti galimybę nevykdyti finansinių įsipareigojimų. Ji neprisiėmė jokios atsakomybės už privačias bankų skolas, tačiau kai tik priartėjome prie galimybės tiesiog atsiriboti nuo jų, moteris pasuko į šalį. Tiesą sakant, Burton tiesiog atsistojo ir išėjo. „Oi, turiu eiti, – tarė ji. – Turiu susitikti su finansų ministru ir pranešti jam blogą naujieną." Lenihanas surengė privatų susitikimą su opozicija, kad jos vadovai pirmieji išgirstų apie naują drakonišką šalies biudžetą. Tas susitikimas vyko ne parlamento patalpose, kur žurnalistų galima neįsileisti, o gretimame pastate, kur jiems leidžiama rinktis. „Mes norėjome, kad tas susitikimas vyktų čia, bet Lenihanas perkėlė jį už parlamento sienų, – sakė Burton. – Jis nori blogas naujienas pirmiausia pasakyti mums, kad kai išeisime iš susitikimo salės, pirmieji praneštume jas žiniasklaidai. Štai šitaip gudrauti jis tikrai moka."

Brianas Lenihanas buvo paskutinis iš Airijos politikų, esančių šalia valdžios viršūnių, kurio pasirodymas Dublino gatvėse nesukelia žmonių paniekos ar juoko. Jis pradėjo eiti finansų ministro pareigas likus vos ke-

lioms savaitėms iki krizės, todėl išvengė kaltės dėl jos kilimo. Lenihanas buvo advokatas, o ne finansininkas ar nekilnojamojo turto sektoriaus darbuotojas, ir įrodė savo sugebėjimą užsidirbti pragyvenimui ir be kyšių, gaunamų iš statybų vykdytojų. Jis kilęs iš tokių politikų šeimos, kurie, žmonių nuomone, tarnavo garbingai ar bent jau nenaudojo politikos asmeniniam praturtėjimui. 2009 m. gruodį jam buvo diagnozuotas kasos vėžys. Kiekvienas, kam teko susidurti su airių katalikų šeima, žino, kad tas jų artimasis, kuris visai neseniai patyrė kokią nors nelaimę, įgyja ypatingą statusą – teisę daryti vos ne ką nori, o kiti šeimos nariai jam patyliukais paklūsta. Lenihano kančias smarkiai sumažino tai, kad naujiena apie ligą pasklido labai greitai, vos po kelių dienų nuo to momento, kai apie ją sužinojo pats ir, atrodo, dar net nebuvo spėjęs apie diagnozę pranešti savo vaikams. Viešosios nuomonės tyrimai rodė, kad airiai apie savo finansų ministrą yra geresnės nuomonės negu apie kitus jo partijos politikus. Tam turėjo įtakos ir žodžiais nedeklaruojamas jo vyriškumo pripažinimas. (Po septynių mėnesių nuo šio interviu, 2011 m. birželį, Lenihanas mirė.)

Taigi, kaip sakė Joana Burton, Brianas Lenihanas moka gudrauti. Susitikau su juo Finansų ministerijos posėdžių salėje aštuntą valandą vakaro. Didžiąją dienos dalį Brianas stengėsi apginti pačius didžiausius Airijos istorijoje išlaidų apkarpymus ir mokesčių didinimus nuo kitų politikų kritikos, nepateikdamas detalių apie tai, kas gi padengs bankų nuostolius. (Jis laukė, kada įvyks papildomi rinkimai į vienintelę laisvą vietą parlamente. Jiems surengti parlamentas davė sutikimą.) Lenihanas šypsojosi.

– Ir kodėl visi taip susidomėjo Airija? – vos ne apsimesdamas naiviu klausė jis. – Šiuo metu mumis domimasi tikrai per daug.

– Todėl, kad jūs įdomūs? – spėjau aš.

– Oi, ne, – rimtai atsakė. – Tikrai ne.

Lenihanas kalbėjo, stengdamasis taip pavaizduoti Airijos ekonomikos žlugimą, kad atrodytų kuo neįdomesnis. Ši kebli socialinė atsakomybė – būtinybė nenormalius dalykus vaizduoti kaip normalius – da-

bar yra svarbi Airijos finansų ministro pareigų sudėtinė dalis. Kaip tik po to, kai pakvaišęs dėdė išlindo iš rūsio, o girta teta įsvirduliavo pro priekines duris ir visos šeimos bei daugelio svarbių svečių akivaizdoje medžiokliniais peiliais supjaustė vienas kitą į gabalus, tėtis dabar turi visus mačiusius įtikinti, kad visa tai jiems tik pasivaideno.

Tačiau įrodymai, kad Airijoje įvyko kažkas baisiai keisto, tebebuvo labai akivaizdūs. Už mylios nuo konferencijų stalo, prie kurio sėdėjome, vis dar buvo galima pamatyti Mėnulio peizažą su didžiuliais dvejų metų senumo krateriais, kurių vietoje turėjo iškilti administraciniai pastatai. Visiškai užbaigti dangoraižiai stovėjo tušti, ant jų vestibiulių grindų telkšojo vandens balutės. Buvo matyti aukšto bokšto karkasas su iš abiejų pusių stirksančiais statybiniais kranais, tarsi jį įrėminančiomis kabutėmis. Jame turėjo įsikurti *Anglo Irish* bankas. Yra ir naujas tuščias konferencijų centras, kainavęs 75 milijonus eurų, kurio taip ir nespėta prijungti prie Dublino vandentiekio ir kanalizacijos sistemų. Yra ir miesto sąvartynas, už kurį statybų vykdytojas 2006 m. sumokėjo 412 milijonų eurų, ir kuris dabar, įtraukus ir valymo išlaidas, vertinamas 30 milijonų eurų – neigiamų eurų. „Airija yra labai neįprasta šalis, – sakė Williamas Newsomas, dirbantis Londono kompanijoje *Savills* komercinės paskirties nekilnojamojo turto vertintoju ir turintis keturiasdešimties metų darbo šioje srityje patirtį. – Joje yra ištisi plotai žemės sklypų su leidimais juose statyti pastatus, o kai kuriuose jau pradėti paruošiamieji darbai, bet jie šiuo metu praktiškai neturi jokios vertės.“ Taigi airių pamišimo kulminacinis momentas buvo užšaldytas, kad visi galėtų jį matyti. Stovi net tuščias *Starbucks* kompanijos pastatas, kurio viduje turėjo įsikurti pasaulinis finansų centras, varžovas Londonui. Čia dabar šalia sidabrinio ąsočio su espreso kava stovi kartoninė pakuotė su apgižusiu nugriebtu pienu. Tad Airijos finansų ministras lygiai taip pat sėkmingai, stovėdamas prie Pompėjos griuvėsių, galėtų sakyti, kad apie ugnikalnį neverta nė kalbėti. Juk tai tokie niekai – „truputėlis lavos ir viskas“!

„Tai ne Islandija, – sakė Newsomas. – Mes ne kažkoks rizikos draudimo fondas su 300 000 valstiečių ir žvejų. Airija negrįš nei į devintąjį,

nei į dešimtąjį dešimtmetį. Mastai kur kas mažesni." Po to jis perėjo prie monologo, kurio esmė tokia: Airijos problemas išspręsti įmanoma, situacija valdoma.

Tačiau 2008 m. rugsėjį buvo įrodymų, kad ji nevaldoma. Rugsėjo 17 d. finansų rinkose kilo sumaištis. Prieš porą dienų bankrutavo *Lehman Brothers*, Airijos bankų akcijų kursas staigiai krito žemyn ir didžiosios korporacijos atsiiminėjo iš jų savo indėlius. Vėlai vakare Lenihanas paskambino Davidui McWilliamsui, buvusiam tarptautinės finansinių paslaugų kompanijos *UBS* analitikui Ciuriche ir Londone, kuris sugrįžo namo į Dubliną ir čia tapo rašytoju bei žurnalistu. McWilliamsas atvirai reiškė skeptišką nuomonę apie Airijos nekilnojamojo turto bumą. Prieš porą savaičių taip nutiko, kad jis kartu su Lenihanu dalyvavo toje pačioje televizijos laidoje. Šiam vyrukui tada atrodė, kad Lenihano visiškai nejaudina sumaištis finansų rinkose. Dabar jis norėjo nuvažiuoti pas McWilliamsą pasiklausti patarimo, ką daryti su Airijos bankais.

Štai kaip McWilliamsas savo žaviai netaktiškoje knygoje *Follow the Money* („Sekite paskui pinigus") aprašė šią keistą sceną. Lenihanas atvažiuoja į McWilliamso namus, esančius už keturiasdešimt penkių minučių kelio nuo Dublino, įeiną į virtuvę ir išsitraukia iš švarko kišenės ryšulėlį česnakų. „Jis pradėjo pokalbį pareikšdamas, kad jei jo darbuotojai sužinotų, jog jis mano namuose, tai kiltų tikras karas", – rašo knygos autorius. Finansų ministras, lupdamas žalio česnako skilteles ir jas valgydamas, išbuvo pas McWilliamsą iki antros valandos nakties. McWilliamsui susidarė įspūdis, jog ministras ne visai pasitiki patarimais, gaunamais iš jį supančių žmonių, ir kad jis ne tik susirūpinęs, bet ir sutrikęs. Sakė jutęs, jog finansų ministro galvoje „visiška sumaištis".

Po savaitės Airijos finansų ministerija pasisamdė konsultantus – *Merrill Lynch* kompanijos bankininkystės specialistus. Kai kas galėtų pasakyti, kad jei prašėte tos kompanijos finansinių patarimų, tai jau buvote keblioje padėtyje, bet tai būtų ne visai teisinga. Šiame banke dirbo analitikas, geriausiai nusimanantis apie Airijos bankų ateitį ir galintis apie juos pasakyti daugiausia įdomių dalykų – Philipas Ingramas. Dar

tik artėdamas prie trisdešimties metų ir būdamas keistokas (Kembridžo universitete ruošėsi zoologo karjerai), atliko kai ką originalaus ir naudingo. Jis pateikė naujos informacijos apie tai, kaip Airijos bankai teikė paskolas už įkeistą komercinės paskirties nekilnojamąjį turtą.

Komercinės paskirties nekilnojamojo turto paskolų rinka mažiau skaidri, negu būsto paskolų rinka. Bankininkų sandoriai su statybų vykdytojais yra vienkartiniai, unikalūs, jų sąlygas žino tik keli saviškiai. Tų sandorių sudarytojai sako, kad taip yra atsargiau, ir analitikui nelieka nieko kito, kaip tik patikėti jų žodžiais. Tačiau Ingramas buvo skeptiškos nuomonės apie Airijos bankus. Jis perskaitė Morgano Kelly'io straipsnius laikraščiuose ir netgi apsilankė pas jį kabinete universitete. Ingramo nuomone, buvo didelis skirtumas tarp to, ką Airijos bankai sakė ir ką jie darė. Norėdamas išsiaiškinti, kaip yra iš tikrųjų, jis nekreipė dėmesio į tai, ką bankai kalbėjo, bet toliau ieškojo tikrąją padėtį žinančių žmonių, kurie dirba komercinės paskirties nekilnojamojo turto rinkoje. Ingramas kaip tikras žurnalistas ėmė iš jų interviu. 2008 m. kovo 13 d., likus pusei metų iki Airijos nekilnojamojo turto finansinės piramidės žlugimo, jis paskelbė ataskaitą, kurioje tiesiog žodis žodin pacitavo, ką toje rinkoje dirbantys žmonės sakė apie įvairių bankų paskolas, išduotas komercinės paskirties nekilnojamojo turto statybų vykdytojams. Airijos bankai savo šalyje teikė daug rizikingesnes paskolas negu Britanijoje, nors, kaip atskleidė ta ataskaita, net ir Britanijoje jie buvo patys neprotingiausi skolintojai. Šiuo atžvilgiu Airijos bankai išsidėstė tokia tvarka: *Anglo Irish, Bank of Ireland, AIB.*

Kelias valandas toji *Merrill Lynch* ataskaita buvo skaitomiausias dalykas Londono finansų rinkose, kol *Merrill Lynch* jos neatšaukė. Mat ši kompanija buvo svarbiausia *Anglo Irish* banko obligacijų garantuotoja ir *AIB* banko maklerė. Ji uždirbdavo labai daug pinigų iš Airijos bankininkystės augimo. Kai tik Ingramas savo ataskaitą paskelbė internete, tie bankai paskambino *Merrill Lynch* kompanijos bankininkams ir pagrasino, kad nutrauks su ja verslo santykius. Tas pats *Anglo Irish*

banko pareigūnas, kuris telefonu aprėkė Morganą Kelly'į, paskambino ir *Merrill Lynch* kompanijos analitikui, kad aprėktų ir jį. („Mano nuomone, jūsų ataskaita yra visiškas mėšlas!") Ingramo viršininkai *Merrill Lynch* kompanijoje suvedė jį su savo teisininkais, kurie iš naujo perrašė ataskaitą taip, kad joje neliko aštraus, kritiško tono ir rinkoje dirbančius žmones smerkiančių citatų, kuriose dažnai buvo minimi ir Airijos bankai. Ingramo tiesioginis viršininkas Tyrimų departamente Edas Allchinas buvo priverstas asmeniškai atsiprašyti *Merrill Lynch* investicinių bankininkų už jiems sukeltus nepatogumus. Nuo to momento viskas, ką tik Ingramas parašė apie Airijos bankus, *Merrill Lynch* teisininkų buvo perrašyta, o nepageidautini dalykai išbraukti. O 2008 m. pabaigoje toji kompanija Ingramą atleido iš darbo.

Merrill Lynch investiciniai bankininkai tam tikru mastu negalėjo nežinoti, kad neapgalvotoje, neatsargioje rinkoje Airijos bankai to neatsargumo dar pridėjo ir nuo savęs. Tačiau savo šešių puslapių memorandume Brianui Lenihanui (už kurį Airijos mokesčių mokėtojai sumokėjo *Merrill Lynch* kompanijai septynis milijonus eurų) jie apie jokius įtarimus, kurių galėjo turėti, net neužsiminė. „Visi Airijos bankai yra pelningi ir gerai kapitalizuoti", – rašė šios kompanijos patarėjai ir piršo mintį, kad tų bankų problemos atsirado ne dėl prisiimtų blogų paskolų, o dėl panikos rinkoje. Tame *Merrill Lynch* memorandume buvo išvardyti galimi Airijos vyriausybės reagavimo būdai į galimus masinius indėlių atsiėmimus iš Airijos bankų. Susilaikyta nuo aiškių rekomendacijų, kokį iš tų būdų pasirinkti, tačiau šios problemos analizė piršo mintį, kad protingiausias dalykas būtų suteikti bankams garantijas. Galų gale juk tie bankai, pasak jų, buvo „iš esmės patikimi, mokūs". Pakanka pažadėti padengti visus nuostolius, ir rinkos greitai vėl nurims, o tie Airijos bankai ir vėl sugrįš į visiškai gerą būklę. Kadangi nuostolių nebus, tai vyriausybei nereiks vykdyti savo pažado.

Stebina, kad šiokia tokia paslaptimi išlieka tai, kas tiksliai buvo pasakyta posėdyje 2008 m. rugsėjo 29 d. vakare. Vyriausybė atsisakė

tenkinti Informacijos laisvės įstatymo reikalavimą paviešinti jo dalyvių užrašus. Be ministro pirmininko ir bankų reguliuotojų už konferencijų stalo Finansų ministerijoje buvo tik dviejų didžiųjų Airijos bankų, kuriems netrukus buvo lemta užsitraukti gėdą, – *AIB* ir *Bank of Ireland* – vadovai. Jie, matyt, arba melavo Brianui Lenihanui apie savo nuostolių mastą, arba patys jo nežinojo. (Dar galėjo būti ir viena, ir kita.) „Tuo metu jie visi tvirtino tą patį – kad neturi jokių antrarūšių būsto paskolų“, – sakė man vienas Airijos banko analitikas. Tuo jie norėjo parodyti, kad išvengė skolinimo Amerikos antrarūšių būsto paskolų gavėjams, tačiau užmiršo paminėti, kad visuotinio susijaudinimo aplinkoje visa Airija tapo antrarūše būsto paskola. Šiaip jau mokūs šios šalies paskolų gavėjai tapo nemokūs dėl to, kad ėmė labai dideles paskolas labai pabrangusiam Airijos nekilnojamajam turtui įsigyti. Tai ir buvo keisčiausia šios valstybės nekilnojamojo turto burbulo pasekmė: šalį, kuri pagaliau išsiveržė iš šimtus metų trukusios finansinės vergovės, jie ir vėl nubloškė į tokią pat vergovę.

Merrill Lynch kompanijos ataskaita, kurioje tvirtinama, kad tie Airijos bankai buvo „iš esmės patikimi, mokūs“, parėmė bet kokias istorijas, kurias bankai pasakojo finansų ministrui. Bankų reguliuotojas Airijos vyriausybėje Patrickas Neary'is atkartojo šį *Merrill Lynch* kompanijos vertinimą. Morganas Kelly'is vis dar buvo laikomas tik paiku teoretiku, ar bent jau iš šio posėdžio dalyvių niekas rimtai nežiūrėjo į jo teiginius. Tą dieną *Anglo Irish* banko akcijų vertė nukrito 46 proc., o *AIB* banko – 15 proc. Buvo didelė tikimybė, kad kai kitą dieną fondų birža atsidarys vėl, vienas iš jų, o gal ir abu, iškris iš žaidimo. Kilus visuotinei panikai ir vyriausybei neįsikišant, kartu su *Anglo Irish* banku būtų bankrutavę ir kiti bankai. Lenihanas susidūrė su dilema, kuo tikėti – šalia jo esančiais žmonėmis ar finansų rinkomis? Kitaip tariant – šeima ar ekspertais? Jis pasirinko šeimą. Airija garantavo už savo bankus, ir ta garantija pražudė šalį.

Net ir tuo metu toks sprendimas atrodė truputį keistas. Airijos bankai, kaip ir didieji Amerikos bankai, sugebėjo įtikinti daug žmonių,

jog yra taip susiję su šalies ekonomika, kad jų bankrotas sukeltų daug kitų nemalonių padarinių. Tačiau iš tikrųjų jie nebuvo taip susisaistę, ar bent jau ne visi iš jų. *Anglo Irish* bankas turėjo tik šešis filialus, neturėjo bankomatų ir nebuvo organiškai susijęs su Airijos verslu, išskyrus statybų vykdytojus. Jis skolino pinigus žmonėms, norintiems pirkti žemės ir statyti – štai ir viskas. O tai *Anglo Irish* darė su pinigais, pasiskolintais iš užsieniečių. Jo nuostoliai iš esmės nebuvo sisteminiai. Jie tokie tapo tik tada, kai buvo pripažinti visų Airijos piliečių nuostoliais.

Kaip ten bebūtų, jei airiai norėjo išgelbėti savo bankus, tai kodėl nebandė garantuoti tik indėlių? Yra didelis skirtumas tarp indėlininkų ir obligacijų turėtojų. Indėlininkai gali pabėgti. Tiesioginis pavojus tiems bankams buvo tas, kad žmonės, laikantys juose savo santaupas, galėjo jas atsiimti, ir bankai tada būtų likę be lėšų. Tuo tarpu investuotojai, turėję Airijos bankų obligacijų už maždaug 80 milijardų eurų, buvo įklimpę. Jie investuotų pinigų atsiimti negalėjo. O tie 80 milijardų eurų beveik tiksliai ir buvo galimų Airijos bankų nuostolių suma. Privatūs obligacijų savininkai neturėjo jokios teisės pretenduoti į Airijos vyriausybės garantijas, kad nenukentės. Jie net ir nesitikėjo, kad taip įvyks. Neseniai man teko kalbėtis su buvusiu *Merrill Lynch* kompanijos vyresniuoju obligacijų prekiautoju, kuris 2008 m. rugsėjo 29 d. turėjo vieno Airijos banko obligacijų. Jis jau bandė jas parduoti tam bankui po 50 centų už dolerį, kitaip sakant, prisiimti didžiulius nuostolius, kad tik atsikratytų jų. O nubudęs kitą rytą, rugsėjo 30-ąją, pamatė, kad jo obligacijų vertė vėl pakilo iki 100 centų už dolerį, nes Airijos vyriausybė suteikė joms garantiją! Tas vyrukas tiesiog negalėjo patikėti savo laime.

Finansų rinkose šis epizodas kartojosi daug kartų. Žmonėms, kurie asmeniškai rizikavo ir prašovė, ir kurie nesitikėjo, kad visi jų pinigai bus sugrąžinti, visgi buvo grąžinti, paėmus juos iš Airijos mokesčių mokėtojų.

Žvelgiant iš laiko perspektyvos, dabar, kai žinoma, jog Airijos bankų nuostoliai pasaulio istorijos mastu buvo didžiuliai, sprendimas juos

padengti atrodo ne tik keistas, bet ir savižudiškas. Saujelė Airijos bankininkų prisidarė maždaug 100 milijardų eurų skolų, kurių niekada negalėjo sugrąžinti. Gal ir patys gerai nesuprato, ką daro, bet vis tiek darė ir tiek. Tos skolos buvo privačios, jie buvo skolingi investuotojams visame pasaulyje, ir nepaisydami to Airijos gyventojai apsiėmė sumokėti jas, tarsi tai būtų valstybės įsipareigojimai. Dvejus metus airiai sunkiai plušo prislėgti tos nepakeliamos skolų naštos beveik net necyptelėdami, nemėgindami protestuoti. Negana to, visi politiniai sprendimai, padaryti po 2008 m. rugsėjo 29 d., tik dar labiau įtvirtino Airijos gyventojų burnose tą skolų kabliuką, ant kurio užkibo. 2009 m. sausį Airijos vyriausybė nacionalizavo *Anglo Irish* banką ir jo 34 milijardų eurų dydžio (bei toliau didėjančius) nuostolius. 2009-ųjų pabaigoje vyriausybė įkūrė Nacionalinę turto valdymo agentūrą (*National Asset Management Agency*) – Amerikos Pagalbos sutrikusiam turtui programos (*Troubled Asset Relief Program – TARP*) airiškąjį variantą, bet, ne taip kaip JAV vyriausybė, ji iš tikrųjų tesėjo savo pažadus ir išpirko iš Airijos bankų blogus 80 milijardų eurų vertės aktyvus.

Vienas vienintelis sprendimas pražudė Airiją, bet kai paklausiau Lenihano apie tai, jis ėmė nekantrauti, tarsi tokia tema būtų netinkama pokalbiui. Pasak jo, vargu ar tai būtų galima vadinti sprendimu, nes kito pasirinkimo nebuvo. Airijos finansų rinkos taisyklės sukurtos pagal Anglijos teisės modelį, o pagal anglų įstatymus obligacijų turėtojų statusas toks pat, kaip ir paprastų indėlininkų. Tai reiškia, kad įstatymai draudžia ginti smulkiuosius bankų indėlininkus, kartu negelbstint ir didžiųjų investuotojų – Airijos bankų obligacijų savininkų.

Tai kai ką primena. Kai JAV finansų ministras Hankas Paulsonas suprato, jog leidimas *Lehman Brothers* bankui bankrutuoti laikomas ne drąsiu ir principingu poelgiu, o katastrofa, tai ir jis pareiškė, jog padarė tai, ką padarė, tik dėl to, kad įstatymai nesuteikė kito pasirinkimo. Krizės įkarštyje Paulsonas nepaminėjo to įstatymo, kaip Lenihanas nepaminėjo, koks gi įstatymas vertė sumokėti privatiems bankų skolinto-

jams. Tai jis padarė tik praėjus daug laiko nuo šios operacijos. Abiem atvejais vadovautasi įstatymo raide, taigi siaurąja prasme elgtasi teisingai, o plačiąja – neteisingai. Airijos vyriausybė niekada nestokojo gālių nuostolius užkrauti ant stambiųjų obligacijų turėtojų pečių, jei tik ji būtų panorėjusi tai padaryti. „Žmonės tiesiog pamiršo, kad vyriausybė turi tam tikrų gālių, – sakė Morganas Kelly'is. – Galima imti žmones į kariuomenę, galima siųsti juos į tikrą mirtį. Galima pakeisti įstatymą."

2008 m. rugsėjo 30 d., kulminaciniu momentu, Lenihanas bankų skolų garantavimą pagrindė tuo pačiu argumentu, kaip ir *Merrill Lynch* kompanija: siekimu išvengti „užkrėtimo". Atseit pakanka pasakyti finansų rinkoms, kad paskola kokiam nors Airijos bankui buvo paskola Airijos vyriausybei, ir investuotojai nurims. Juk kas gi suabejos šios šalies vyriausybės patikimumu? Po kelių mėnesių, kai kilo įtarimų, jog bankų nuostoliai buvo tokie dideli, kad dėl jų gali bankrutuoti ir Airijos vyriausybė, Lenihanas pateikė naują argumentą, kodėl pastaroji davė tokią didelę dovaną privatiems investuotojams. Jis sakė, kad tos obligacijos priklausė Airijos taupomiesiems bankams. Ligi tol vyriausybė vaizdavo to nežinanti. Dabar ji tvirtino, kad jei Airijos valdžia nepadengs susidariusių nuostolių, tai juos bus priversti apmokėti Airijos žmonės, laikantys savo santaupas bankuose. Kitaip sakant, airiai tiesiog gelbėjo vieni kitus. Iš tiesų buvo ne taip, todėl Airijos taupomieji bankai pasipiktinę ėmė šaukti, kad tos obligacijos priklausė ne jiems, kad jie nepritarė didžiulei vyriausybės dovanai, duotai tikriesiems obligacijų savininkams. Finansinių tyrimų tinklaraštis *Guido Fawkes* kažkokiais būdais gavo užsienyje esančių obligacijų turėtojų sąrašą, kuriame buvo Vokietijos ir Prancūzijos bankai, Vokietijos investiciniai fondai, *Goldman Sachs* investicinės bankininkystės firma. (Taip, net ir airiai prisidėjo prie *Goldman Sachs* veiklos.)

Visoje Europoje kaip tik tuo metu asmenys, ėję finansų ministrų pareigas, suprato, kad tikrasis jų darbas yra pardavinėti savo vyriausybių obligacijas. Airijos bankų nuostoliai akivaizdžiai sužlugdė Airiją, bet jos finansų ministras nenorėjo apie tai kalbėti. Vietoj to jis man kelis kartus

užsiminė, kad Airija iki kitos vasaros yra „visiškai apsirūpinusi lėšomis". Tai reiškia, kad šios šalies vyriausybė iki kitų metų liepos turi banke pakankamai grynųjų pinigų savo sąskaitoms apmokėti.

Tik eidamas prie durų supratau, koks banalus toks tvirtinimas. Nepagražinta tiesa yra faktas, kad nuo 2008 m. rugsėjo Airija kiekvieną dieną buvo priklausoma nuo savo kreditorių malonės. Kad išsilaikytų, Airijos bankai, kurie dabar priklausė vyriausybei, paėmė iš Europos centrinio banko 85 milijardus eurų trumpalaikių paskolų. Per savaitę Lenihanas buvo priverstas Europos Sąjungos reikalavimu pasikviesti į šalį Tarptautinį valiutos fondą, atsisakyti Airijos finansų kontrolės ir priimti finansinės pagalbos paketą. Visuomenė to dar nežinojo, bet kaip tik tuo momentu, kai aš ir Airijos finansų ministras sėdėjome už jo posėdžių stalo, Europos centriniam bankui nusibodo skolinti šios šalies bankams. Netrukus Brianui Lenihanui reikės atsistojus priešais Airijos parlamentą pateikti ketvirtą paaiškinimą, kodėl privatiems Airijos bankų investuotojams negalima leisti prisiimti nuostolių. „Tiesiog neįmanoma, kad ši šalis, kurios bankai taip priklausomi nuo tarptautinių investuotojų, galėtų vienašališkai išsižadėti savo garantijų, duotų didiesiems obligacijų turėtojams, nepaisydama Europos centrinio banko pageidavimų", – pareikš jis.

Tačiau juk buvo laikas, kai Airija ne taip smarkiai paisė Europos centrinio banko pageidavimų. Taip buvo iki to momento, kai šios šalies vyriausybė pradėjo naudoti Europos centrinio banko pinigus mokėti užsieniečiams kompensacijas už jų turimas Airijos bankų obligacijas.

Kartą per dešimtmetį darau eksperimentą – važiuoju automobiliu ne ta kelio puse, ir tai baigiasi tuo, kad sulaužau dešimtis kairėje kelio pusėje stovinčių automobilių veidrodėlių. Kai pradėjau ieškoti kokio nors airio, galinčio mane pavėžinti po savo šalį, pasirinkau žmogų, kurį toliau vadinsiu Ianu McRory'iu. Jis buvo ir airis, ir vairuotojas, bet tai ne viskas, nes domėjosi ir daugeliu kitų dalykų. Pavyzdžiui, šis vyrukas turėjo kariškių reikalavimus atitinkančią navigacinę sistemą ir stebėtinai daug žinojo apie įvairius sunkiai suprantamus ir slaptus dalykus.

„Šiek tiek užsiimu ir žmonių apsauga bei panašiais dalykais“, – atsakė, kai paklausiu, ką dar jis veikia be turistų, besidominčių finansinės krizės padariniais, vežiojimo po Airiją, bet plačiau nepaaiškino. Vėliau, kai paminėjau vieno anksčiau buvusio turtingo jo tėvynainio statybų vykdytojo pavardę, vairuotojas lyg tarp kitko, tarsi tai būtų jo kasdienybė, užsiminė, kad buvo įsibrovęs į to asmens vasarnamį ir padarė nuotraukų „vienam pažįstamam, ketinančiam tą būstą įsigyti“.

Paaiškėjo, kad Ianas gerai jautė, kas mane ar bet ką kitą galėtų sudominti Airijos kaimo vietovėse. Pavyzdžiui, jis sakė: „Štai ten yra gana tipiškas užburtas ratas.“ Po to paaiškino įdomų dalyką, kad tokie akmenų ar grybų ratai, kurie iš pažiūros natūraliai atsiranda Airijos laukuose, vietinių žmonių nuomone, yra mitinių būtybių buveinės. „Tai airiai iš tikrųjų tiki pasakomis?“ – klausiau jo, nesėkmingai stengdamasis įžvelgti tipišką užburtą ratą, kurį Ianas man ką tik parodė. „Na, jei prieitumėte prie kokio nors žmogaus ir akis į akį paklaustumėte, ar jis tiki pasakomis, tai dauguma žmonių atsakytų, kad ne, – teigė Ianas. – Bet jei paprašytumėte iškasti tokį užburtą ratą, esantį jo žemėje, tai jis to nepadarytų. Man atrodo, kad tai reikėtų laikyti tikėjimu.“ Taip, tai tikėjimas. Jis padiktuotas taktinių sumetimų, to, kad netikėjimo tuo nauda per maža, tokia maža, kaip ir ankstesnio airių tikėjimo, kad žemės kainos didėjimas Airijoje turėtų niekada nesibaigti.

Greitkelis iš Dublino ėjo pro likimo valiai paliktas statybos aikšteles ir apylinkes, kuriose visai nebebuvo žmonių. „Pakeliui galime sustoti apleistose sodybose, – sakė Ianas mums išvažiuojant iš Dublino priemiesčių. – Tik jei sustosime kiekvienoje iš jų, tai niekada iš čia neišsikapstysime.“ Važiavome pro drėgnus žaliuojančius laukus, kuriuos bulvių augintojai suskaldė į mažus plotelius, retkarčiais pasitaikydavo koks nors mažas kaimelis, tačiau net ir apgyventos vietovės atrodė apleistos. Iš Airijos kaimų žmonės ir toliau tebebėgo. Vienas iš trūkumų, žiūrint pašalinio akimis, yra blogas oras. „Čia visą laiką arba lyja, arba ruošiasi lyti, – sakė Ianas. – Sykį vežiojau po šias vietoves žmogų iš Afrikos. Visą

laiką lijo. Tai jis ir tarė man, kad nesupranta, kodėl žmonės čia iš viso gyvena. Juk tai tas pats, kaip gyventi po drambliu."

Šlapios gyvatvorės išilgai greitkelio pasodintos tam, kad paslėptų šlapią kelią nuo šlapių namų, dabar slėpė šlapius namus nuo šlapio kelio. „ATEITIES KAIMO VAIZDAS" – buvo užrašyta ant šlapio stendo, vaizduojančio kaimą, kuris niekada nebebus pastatytas. Atsitiktinai pasirinkome tokį, kuris atrodė daugiau ar mažiau užbaigtas statyti, ir išsukome iš greitkelio. Buvo matyti užrašas su jo pavadinimu: „GLEANN RIADA". Tai kelios dešimtys vienas su kitu susijusių namų. Kaimelis baigėsi betono plokštėmis, kurios buvo apaugusios piktžolėmis. Čia aiškiai matyti tas momentas, kai iš Airijos bankų liovėsi tekėti pinigai, statybų vykdytojai susirinko savo daiktus, o lenkų darbininkai išvyko namo. „Tie, kas paklojo šias plokštes, ir patys netikėjo, kad šios statybos bus užbaigtos", – paaiškino Ianas. Betono plokštė, kaip ir užbaigti statiniai, sutrūkinėjusi. Tokius plyšius namuose galima matyti po didelio žemės drebėjimo, tačiau čia jie atsirado dėl nepriežiūros. Būstų viduje grindis dengė statybinės šiukšlės ir nuolaužos, virtuvėje visa įranga išplėšta, sienos jau apipelijusios. Paskutinį kartą tokį namų vidų mačiau Naujajame Orleane po uragano *Catherine*.

Airijos aplinkos apsaugos departamentas pirmojo šalies naujų būstų audito duomenis paskelbė 2009 m., apžiūrėjęs 2 846 statinius (daugelis iš jų buvo negyvenami). Vyriausybė išdavė 180 000 statybos leidimų, 100 000 iš pastatytų objektų – negyvenami. O kai kurie iš gyvenamų tebebuvo neužbaigti. Faktiškai sustojo bet kokie statybos darbai. Airijoje nėra ir niekada nebuvo pakankamai žmonių naujiems namams apgyvendinti. Paklauskite šios šalies statybų vykdytojų, kas turėjo gyventi Airijos kaimo vietovėse. Jie susidrovėję tik nusijuoks ir pateiks jums tą patį potencialių klientų sąrašą: lenkai ar kiti užsieniečiai, norintys įsigyti antruosius namus, ištisi Airijos valdžios įstaigų departamentai, kurie pagal plataus masto jų persikėlimo į provinciją planus, niekada taip ir neįgyvendintus, turėjo atsidurti čia. Na ir septyniolikos milijonų airių diaspora, išlaikiusi giminystės ryšius su Airija. Tik visa bėda,

kad statybų bumo įkarštyje niekas nekreipė daug dėmesio į tai, jog už šalies ribų gyvenantys žmonės, net ir išsaugoję giminystės ryšius su ja, visiškai neketino čia įsigyti būstų. „Tai nėra tarptautinė nekilnojamojo turto rinka, – sakė *Savills* nekilnojamojo turto kompanijos filialo Dubline agentas Ronanas O'Driscollas. – Čia nėra jokių užsienio pirkėjų." Dublinas niekada nebuvo Londonu. Ir Airijos kaimo vietovės niekada netaps gražiuoju Anglijos Kotsvoldo rajonu.

Kokį kelią šalys pasirinko, kai galėjo lengvai prieiti prie didelių pinigų, daug pasako apie jas: apie troškimus, jų apribojimus, slaptą savęs suvokimą. Ne mažiau gerai jas apibūdina ir tai, kaip reagavo, kai pinigai buvo atimti. Graikijoje pinigus skolinosi valstybė, ir jos skolos yra Graikijos žmonių skolos, tik jie to nenori pripažinti. Graikai jau buvo išėję į gatves, smurtavo ir kaip mat surado žmonių, kuriuos būtų galima apkaltinti dėl savo problemų: tai vienuoliai, turkai, užsienio bankininkai. Graikų anarchistai paštu siuntė sprogmenis Vokietijos politikams ir apmėtė Molotovo kokteiliais savo pačių policiją. Airijoje pinigus pasiskolino keli bankai, tačiau atrodo, kad žmonės ne tik yra pasirengę juos grąžinti, bet ir tai daro per daug nedejuodami. Prisiminkime 2008 m. rudenį. Po to, kai vyriausybė pagrasino atlikti medicininės priežiūros reikalingumo peržiūrėjimą, seni žmonės surengė protesto eiseną Dublino gatvėmis. Praėjus kelioms dienoms po mano atvykimo tuo pavyzdžiu pasekė ir moksleiviai, bet jų protestas buvo ne tiek viešo pasipiktinimo proveržis, kiek spektaklis, o gal ir tiesiog dingstis praleisti pamokas. („BAIKITE TOKIUS DALYKUS!" – skelbė vienas iš jų šūkių.) Sustabdžiau porą moksleivių, grįžtančių iš tokio renginio, ir paklausiau, kam jie savo veidus išsidažė geltonais ruožais. Jiedu sumišę susižvalgė. „Nežinau!" – pagaliau atsakė vienas ir ėmė juoktis.

Na, o šiaip jau šalyje viešpatavo tyla. Praėjo jau daugiau kaip treji metai nuo to momento, kai Airijos vyriausybė šios šalies bankų nuostolius užkrovė ant savo piliečių pečių, ir per tą laiką valstybėje buvo tik du akivaizdūs socialinių neramumų atvejai. 2009 m. pradžioje,

per pirmąjį *AIB* banko akcininkų susirinkimą po šio banko bankroto, vienas senas žmogus banko vadovus apmėtė supuvusiais kiaušiniais. O 2010 m. rugsėjį vieną vėlyvą vakarą statybų vykdytojas iš Galvėjaus Joe'us McNamara išmargino savo betonmaišę antibankiniais šūkiais ir nuvykęs į Dubliną pastatė prie parlamento vartų, užblokavo stabdžius, kad nebūtų galima ja iš ten išvažiuoti. Apie senąjį kiaušinių mėtytoją mažai kas beprisiminė, bet epizodas su McNamara vis dar tebemirgėjo tarp kitų naujienų, tuo labiau, kad jis atsisakė duoti interviu. „Joe'us yra privatus asmuo, – paaiškino man jo advokatas. – Jis padarė tai, ką buvo nusprendęs, ir nenori jokio žiniasklaidos dėmesio.“

Iki kol pastatė savo betonmaišę prie parlamento vartų, McNamara buvo smulkus statybininkas. Savo veiklą jis pradėjo nuo pamatų liejimo. Kaip ir dauguma provincijos verslininkų, paėmė paskolą iš *Anglo Irish* banko. Taip prasidėjo jo, kaip statybų vykdytojo, veikla. Vyrukas persikėlė į Galvėjų, negražią naują statybvietę šalia golfo trasos, tačiau jo finansinės nesėkmės šaltiniu tapo vietovė, esanti maždaug už valandos kelio nuo miesto, – viešbutis poilsiautojams, kurį McNamara pasišovė pastatyti mažame Kylio kaimelyje, kuriame užaugo ir kuris buvo atokioje Achilo saloje.

– Achilas, – pakartojo Ianas, kai pasakiau jam, kur norėčiau drauge nuvažiuoti, ir trumpam nutilo, tarsi duodamas man laiko persigalvoti. – Tokiu metų laiku ten turėtų būti gana nyku. – Pagalvojęs dar minutę, pridūrė: – Beje, gana nyku ten gali būti ir vasarą.

Jau temo, kai mes nedideliu tilteliu įvažiavome į salą. Iš abiejų vingiuoto siauro kelio pusių, kiek tik akys užmatė, driekėsi pelkės, durpynai. Trumpai tariant, šios vietos panašesnės į pasaulio kraštą, o ne į turistų atrakciją. („Kita stotelė būtų Niufaundlendas“, – tarė Ianas.) *Achill Head* viešbutis – pirmasis Joe'aus statinys, kurį vis dar tebeeksploatavo buvusi žmona, buvo uždarytas ir tamsus. Tačiau kaip tik ten, pačiame gimtojo Kylio kaimelio viduryje, tebebuvo visų McNamaros finansinių bėdų šaltinis – didžiulė juoda duobė, apsupta buldozerių ir statybinių medžiagų. Jis 2005 m. pasišovė pastatyti čia kuklų vieno

aukšto dvylikos vietų viešbutėlį. 2006-ųjų balandį, staigiai suklestėjus Airijos nekilnojamojo turto rinkai, McNamara padidino savo ambicijas ir paprašė leidimo statyti čia daugiaaukštį prabangų viešbutį. Kaip tik tuo momentu rinkoje įvyko lūžis.

– Išvykome iš čia 2006 m. birželį, – sakė man Ronanas O'Driscollas, *Savills* nekilnojamojo turto kompanijos makleris. – Grįžome rugsėjį, kai viskas ką tik buvo sustoję. Ir kaip visi staiga nusprendė, kad laikas sustoti, kad tai tapo beprotybe?

Pastaruosius ketverius metus ši viešbučio statybvietė gąsdino kaimelio gyventojus. Tačiau tik 2010 m. gegužę *Anglo Irish* bankas, paskolinęs McNamarai pinigų šioms statyboms, pagrasino, kad privers paskelbti bankrotą, ir jo turtą perims administratorius. Airijos bankroto įstatymai neskirti įspūdingoms, efektingoms žlugimo procedūroms kurti turbūt dėl to, kad juos rašę žmonės niekada neįsivaizdavo ir įspūdingos, efektingos sėkmės. Kai koks nors bankas verčia Airijos pilietį skelbti bankrotą, jis kartu išsiuntinėja laiškus jo artimiausiems giminėms, pranešdamas apie to asmens nemokumą ir gėdą. Pranešimas apie bankrotą skelbiamas viename visos šalies ir viename vietiniame laikraštyje. Bankrutavusiam Airijoje dvylika metų neleidžiama imti didesnės kaip 650 eurų paskolos, turėti daugiau kaip 3 100 eurų lėšų arba keliauti į užsienį be vyriausybės leidimo. Dvylika metų dalis to, ką jis uždirba, gali tiesiogiai atitekti kreditoriams. „Čia ne taip, kaip JAV, kur bankrutavimas yra beveik kaip garbės, pasižymėjimo ženklas, – sakė Patrickas White'as iš Airijos nuosavybės tarybos. – Čia bankrutavęs žmogus efektyviai atskiriamas nuo verslo veiklos."

Yra sena finansinio gyvenimo taisyklė, kad jei esate skolingas bankui penkis milijonus dolerių, tai tampate to banko nuosavybe, bet jei bankui paskolinate penkis milijonus dolerių, tai tas bankas tampa jūsų nuosavybe. Tokia taisyklė pastaruoju metu taikoma ir Airijai. Šios šalies didžiųjų statybų vykdytojų (tokiais laikomi tie, kurie yra skolingi bankui daugiau kaip 20 milijonų eurų) skolos dabar svarstomos už uždarų durų. Mainais už pagalbą vyriausybei tvarkyti ar likviduoti jų nekilno-

jamojo turto portfelius, didžiausi bankrutavę statybų vykdytojai nebuvo paskelbti bankrutavusiais. Mažesnių statybos vykdytojų, tokių kaip McNamara, padėtis daug sunkesnė. Nors atrodo, kad niekas nežino, kiek tokių žmonių yra, aišku, kad jų daug. Airijos Nacionalinė turto valdymo agentūra valdo apie 80 milijardų dolerių vertės nekilnojamojo turto paskolų. Airijos nekilnojamojo turto ekspertas Peteris Baconas, buvęs patarėju tos agentūros kūrimo metu, neseniai atskleidė, jog kai jis susumavo mažesniąsias Airijos su nekilnojamuoju turtu susijusias paskolas (tas, kurios mažesnės už 20 milijonų eurų), tai jų suma sudarė dar 80 milijardų eurų. Airijoje labai daug buvusių verslininkų buvo lygiai tokioje pat padėtyje, kaip ir McNamara. Be to, labai panašioje padėtyje yra ir labai daug namų savininkų.

Skirtumas tarp McNamaros ir visų kitų tik toks, kad jis viešai išreiškė nepasitenkinimą esama padėtimi. Tačiau atrodo, kad po to persigalvojo. Suradau jo buvusios žmonos telefono numerį ir paskambinau, bet moteris tik nusijuokė ir paprašė palikti ją ramybėje. Pagaliau suradau ir patį McNamarą, prisiskambinau jam į mobilųjį telefoną. Tačiau vyriškis tik sumurmėjo, kad nenori daugiau atkreipti dėmesio į save ir išjungė aparatą. Tik po to, kai nusiunčiau žinutę, jog važiuoju į jo gimtąjį kaimelį, pakankamai susijaudino, kad pradėtų kalbėti. „Ką jūs veikiate Kylyje? – daugiau nei kartą pakartojo jis savo žinutėse. – Pasakykite man, ko vykstate į Kylį?" Po to ir vėl nutilo. „Airių problema ta, – aiškino Ianas mums važiuojant nuo tos juodos duobės, McNamaros bankroto kaltininkės, – kad juos galima spausti, spausti, spausti. Bet kai jie nebeatlaiko, tai visai išprotėja." (Po mėnesio, kiek laiko patylėjęs, McNamara pasirodė vėl. Šį kartą jis šaukė nuo statybinio krano viršaus. Tą kraną atbogino iš savo statybvietės ir vėl pastatė priešais parlamento rūmus.)

Pasak mano draugų airių, kiekvieną atvykusį į Ameriką jų tėvynainį nustebina du dalykai: tos šalies dydis ir iš pažiūros begalinis jos žmonių troškimas kalbėti apie savo asmenines problemas. O amerikietį, atvy-

kusį į Airiją, stebina irgi du dalykai: šalies mažumas ir jos gyventojų nekalbumas. Turintis asmeninių problemų airis jas laiko savo viduje, kaip voverė riešutus savo drevėje artėjant žiemai. Jis kankina save, o kartais ir savo artimuosius, bet niekada nedaro vieno dalyko: patyręs kokią nors nesėkmę, nepuola skelbti apie tai visam pasauliui. Pagarsėjęs airių šnekumas yra tik būdas pridengti tai, ko jie nepasakoja kitiems.

Kiek man pavyko pastebėti iki 2010 m. lapkričio 10 d., Airijos piliečių noras viešai skųstis tuo, kas jiems atsitiko, apsiribojo vieno žmogaus – minėto kiaušinių mėtytojo – poelgiu. Kitą dieną mūsų automobilis sustojo priešais jo kuklų, seną, neišsiskiriantį iš kitų namą Dublino priemiestyje. Mums atidarė duris žvalus seniokas dailiu tamsiai raudonos spalvos megztiniu ir gerai išlygintomis ilgomis laisvomis kelnėmis. Be kitų savybių jis pasižymėjo ir itin geromis manieromis. Vyrukas sugebėjo vaizduoti, jog yra patenkintas, net kai du visiškai nepažįstami žmonės paskambino prie durų, ir sudaryti jiems įspūdį, kad yra laukiami. Ant jo – Gary'io Keogho – mažo ir tvarkingo valgomojo stalo gulėjo vaikaičio parašyta ir 2009 m. gegužę išleista knyga tokiu pavadinimu: *Granddad's Eggcellent Adventure* („Puikusis senelio nuotykis su kiaušiniu“).

Po to, kai Brianas Lenihanas suteikė pagalbą bankams, Keoghas pirmą kartą gyvenime pradėjo domėtis Airijos bankininkų elgesiu. Jo turimų *AIB* banko akcijų, kurias anksčiau laikė ne mažiau patikimomis už grynuosius pinigus ar auksą, vertė sparčiai mažėjo, bet vadovaujantys banko darbuotojai nerodė nė menkiausių sąžinės graužimo ar gėdos požymių. Didžiausią nerimą jam kėlė *AIB* banko valdybos pirmininko Dermoto Gleesono ir jo vadovo Eugene'o Sheehy'io elgesys. „Jiedu dažnai atsistodavo ir sakydavo, kad jų bankas šimtu procentų patikimas, – aiškino Keoghas, – tarsi ničnieko nebūtų atsitikę!“ Jis nusprendė daugiau išsiaiškinti apie tuos žmones, kuriais visada aklai pasitikėjo. Tai, ką sužinojo (dideli atlyginimai, švaistūniškumas), dar labiau padidino senolio pasipiktinimą. „Valdybos pirmininkas išmokėjo sau 475 000 tik už tai, kad pirmininkavo dvylikai posėdžių!“ – šaukdamas aiškino jis.

Tai, ką Keoghas sužinojo, ligi šiol tebėra jį labiausiai pribloškęs ir kartu geriausiai pažįstamas šios Airijos katastrofos aspektas – kaip lengvai senosios finansų institucijos atsisakė savo tradicijų ir principų. Naujas *Anglo Irish* bankas įsibrovė į jų rinką ir pareiškė suradęs naują, geresnį būdą užsiimti bankininkyste. Tas bankas sprendimus priiminėjo nepaprastai greitai: pakako kokiam nors Airijos statybų vykdytojui darbo dienos pabaigoje užeiti į kurį nors šio banko skyrių su nauja idėja ir dar tą pačią dieną išeiti iš jo su šimtais milijonų eurų. *Anglo Irish* išduoti pinigus taip greitai galėjo dėl to, kad bankininkystę pavertė šeimyniniu verslu: jei paskolos prašytojas patiko, tai net nemėgino įvertinti jo projekto.

Užuot demaskavę tokio paskolų išdavimo būdo beprotiškumą, kiti du senieji Airijos bankai irgi pradėjo jį naudoti. Vienas airių verslininkas Denisas O'Brienas 2005 m. buvo Airijos banko valdybos narys, kai susidūrė su stebėtinai greitu *Anglo Irish* banko augimu (vos per porą metų padidėjo beveik dvigubai). „Prisimenu, kaip to banko vadovas atėjo ir pareiškė, kad planuoja augti po 30 proc. per metus, – sakė man O'Brienas. – Paklausiau jo, kaip, po velnių, jie ketina tai padaryti – juk bankai pačiu geriausiu atveju per metus paauga tik 5–7 proc.?“

Bankai tai padarė elgdamiesi taip pat, kaip ir *Anglo Irish*: jie išrašydavo čekius Airijos statybų vykdytojams, kad šie galėtų įsigyti žemės bet kokia kaina. *AIB* bankas, kuris savo paskolas išduodantiems darbuotojams atlyginimų dydį nustatinėjo pagal tai, kiek jie išduodavo paskolų, įsteigė padalinį, gavusį *ABA* (*Anybody but „Anglo Irish“* – bet kas, tik ne „*Anglo Irish*“) pravardę. Jo tikslas buvo prisivilioti didžiausius *Anglo Irish* klientus – statybų vykdytojus. Taigi kaip tik tuos žmones, kuriems buvo lemta tapti pačiais ryškiausiais bankrutavusiais asmenimis Airijos istorijoje. 2008-ųjų spalį *Irish Times* laikraštis paskelbė penkių didžiausių nekilnojamojo turto sandorių per pastaruosius trejus metus sąrašą. *Allied Irish* paskolino pinigų tik dešimčiai iš penkiolikos, o *Anglo Irish* bankas – tik vienam. Kalbėdamas per Airijos nacionalinį radiją, nemokus statybų vykdytojas Simonas Kelly'is prisipažino, kad per visą

karjerą bankininkas tik kartą nusivylė juo – tada, kai jis grąžino skolą *Anglo Irish* bankui pinigais, pasiskolintais iš *Allied Irish*. Šis vyrukas asmeniškai skolingas įvairiems Airijos bankams 200 milijonų eurų ir dar priklauso bendrovei, skolingai dar du milijardus eurų. Buvę *Allied Irish* pareigūnai, iš kurių ėmiau interviu (jų pavardžių neminėsiu, nes visi slapstosi) apie savo vyresnius ir respektabilesnius mėgdžiotojus kalbėjo su savotiška nuostaba. „Taip, mes buvome nekontroliuojami, – sakė jie, tik kitais žodžiais, – bet tie vyrukai tikrai buvo visai pakvaišę."

Gary'is Keoghas galvojo apie tai, kaip Airija pasikeitė nuo jo jaunystės laikų, kai šalis buvo baisiai skurdi. „Aš tada rinkdavau butelių dangtelius, – dalijosi jis prisiminimais, – o dabar sveikatos apsaugos darbuotojai net tingi surinkti ramentus iš pacientų, kuriems jų nebereikia. Esame tikrai per daug turtingi." Ne taip, kaip dauguma jo pažįstamų, Keoghas neturi skolų. „Aš neturėjau ko prarasti, – teigė jis. – Niekam nebuvau skolingas pinigų. Štai kodėl galėjau leisti sau taip pasielgti!" Jis taip pat ką tik išsigydė rimtą ligą ir jautėsi taip, tarsi eikvotų šeimos pinigus. „Ką tik gavau naują inkstą ir esu tuo labai patenkintas. Tik man atrodo, kad tai geriau būtų buvęs Che Gueveros inkstas." Keoghas savo sudėtingą operaciją apibūdino taip, kaip koks nors žudikas galėtų nupasakoti savo tobulai suplanuotą nusikaltimą. „Turėjau tik du supuvusius kiaušinius, bet jau tie tai tikrai buvo supuvę – juk net šešias savaites laikiau juos garaže!"

AIB banko akcininkų susirinkimas 2009 m. kovą buvo pirmas, kuriame Keoghas apskritai dalyvavo. Jis prisipažino, jog truputį nerimavo, kad kas nors gali nepavykti. Bijodamas, kad gali būti sunku rasti vietą automobiliui pastatyti, jis atvažiavo autobusu. Nerimaudamas, kad kiaušiniai nesudužtų, pasidarė dėtuvę jiems apsaugoti. Baimindamasis, kad gali nežinoti, kaip ta salė atrodo, Keoghas paliko laiko apžiūrėti susirinkimo vietą. „Anksti atėjau prie salės durų ir atlikau nedidelę žvalgybą – pasmalsavau, kas čia netrukus įvyks", – pasakojo vyrukas. Jo kiaušinių dėtuvė buvo per didelė, kad galėtų prasmukti nepastebėtas, tad teko ją išmesti. „Įsidėjau po kiaušinį į abi švarko kišenes." Bijodamas,

kad tie kiaušiniai nebūtų per daug slidūs juos sugriebiant ir metant, apvyniojo juos celofanu. „Įsitaisiau ketvirtoje eilėje ir ketvirtoje vietoje nuo krašto – ne per daug arti, bet ir ne per daug toli“, – prisiminė jis. O tada Keoghas ėmė laukti patogaus momento.

Toks momentas atėjo labai greitai. Kai tik pareigūnai susėdo į savo vietas, vienas akcininkas neprašytas atsistojo kažko paklausti. *AIB* banko valdybos pirmininkas šiurkščiai tarė: „Sėskitės!“

„Jis manė čia esąs diktatorius! – sakė Keoghas, kuriam to pakako. Jis atsistojo, sušuko: „Prisiklausiau jūsų nesąmonių, pakaks! Ak, tu velnio išpera!“ Ir pradėjo svaidyti kiaušinius.

„Valdybos pirmininkas pamanė, kad į jį buvo šauta, – truputį šypsodamasis pasakojo senolis, – nes pirmas kiaušinis užkliudė mikrofoną ir sprogo.“ Jis aptėškė Gleesono švarko petį. Antrasis kiaušinis nepataikė į banko vadovą, bet sudužo atsitrenkęs į *AIB* emblemą už jo.

O tada jau apsaugos darbuotojai „supakavo“ Keoghą. „Man buvo sakoma, kad būsiu areštuotas, kad man bus pateikti kaltinimai, bet to neatsitiko“, – pasakojo vyrukas. Ir suprantama: juk iš esmės tai buvo šeimyninis ginčas. Apsaugos darbuotojai norėjo išvesti jį iš salės, bet faktiškai Keoghas išėjo pats ir kitu autobusu parvažiavo namo. „Visa tai įvyko rytą, dešimt minučių po dešimtos, o be dešimt vienuoliktą jau buvau namie. Po dvidešimties minučių suskambo telefonas, ir netrukus visą valandą išbuvau radijo stotyje.“ Po to trumpam įsivyravo kažkokia beprotybė. „Mano namus užgriuvo spaudos atstovai, jie nenorėjo išeiti“, – pasakojo Keoghas. Tiesą sakant, jam tai nebuvo labai svarbu, nes nesislapstė. Gary'is padarė tiksliai tai, ką ir buvo suplanavęs, ir nematė reikalo triukšmauti toliau. Todėl kitą rytą šeštą valandą išskrido iš Dublino oro uosto į seniai suplanuotą kruizinę kelionę po Viduržemio jūrą.

IV skyrius

SLAPTASIS VOKIEČIŲ GYVENIMAS

Į Hamburgą atvykau 2011 m. vasarą. Tada atrodė, kad finansų visatos likimas priklausys nuo to, kokį kelią pasirinks vokiečiai. *Moody's* reitingų agentūra buvo pasirengusi Portugalijos vyriausybės skolų reitingą sumažinti iki žemiausio lygio, o *Standard* & *Poor's* reitingų agentūra neaiškiai užsiminė, kad po to gali ateiti ir Italijos eilė. Taip pat buvo rengiamasi iki žemiausio lygio sumažinti ir Airijos skolų reitingą. Labai reali buvo galimybė, kad Ispanijoje neseniai išrinktos vietinės savivaldybės gali pasinaudoti palankiu momentu ir paskelbti, kad ankstesnės vietinės savivaldybės beskaičiuodamos apsiriko ir iš tikrųjų yra skolingos užsieniečiams kur kas daugiau pinigų, negu manyta. O kur dar Graikija! Tarp 126 šalių, kurių skolos buvo reitinguotos, ji užėmė paskutinę vietą. Tai reiškė, kad oficialiai buvo laikoma, jog iš visų mūsų planetos gyventojų mažiausiai tikėtina, kad graikai išmokės savo skolas. Kadangi vokiečiai buvo ne tik didžiausi įvairių veltėdžiaujančių Europos šalių kreditoriai, bet ir vienintelė rimta viltis gauti lėšų ir ateityje, tai jiems atiteko teisė vaidinti moralinio arbitro vaidmenį ir nuspręsti, kokį fi-

nansinį elgesį toleruoti galima, o kokio ne. Vienas aukštas Vokietijos federalinio banko pareigūnas man aiškino taip: „Jei mes pasakysime „ne“, tai ir reikš „ne“. Be Vokietijos nieko nebus. Tik čia galima tikėtis nuostolių kompensavimo.“ Vos prieš metus šios šalies veikėjai pavadino graikus apgavikais, o vokiečių žurnaluose sumirgėjo tokios antraštės: „Ei jūs, bankrutavę graikai, kodėl neparduodate savo salų?“ Paprasti graikai tai suprato kaip siaubingą įžeidimą. 2011 m. birželį Graikijos vyriausybė pradėjo pardavinėti salas ar bent jau sudarė tūkstančių pigiai išparduodamų nekilnojamojo turto objektų – golfo trasų, paplūdimių, oro uostų, dirbamos žemės plotų, kelių – sąrašus. Juos tikėjosi parduoti aukcionuose ir grąžinti savo skolas. Galima neabejojant pasakyti, kad mintis tai padaryti kilo tikrai ne patiems graikams.

Niekas, išskyrus vokiečius, negalėtų pagalvoti, kad geriausia vieta praleisti atostogas yra Hamburgas, bet pataikiau čia atvykti vokiečių poilsio dieną, ir miestas buvo pilnas šios tautybės turistų. Kai viešbučio durininko paklausiau, kur vertėtų apsilankyti mieste, jis kelias sekundes pagalvojo ir tik tada atsakė: „Dauguma žmonių tiesiog eina į Rėperbaną.“ Rėperbanas yra Hamburgo raudonųjų žibintų rajonas. Pasak vieno turistams skirto informacinio leidinio, tai didžiausias pasaulyje tokio pobūdžio rajonas, nors įdomu, kaip ir kas jį išmatavo. Ir taip jau išėjo, kad kaip tik dėl to Rėperbano aš ir atvykau.

Ko gero, dėl ypatingo vokiečių gebėjimo kurti sunkumus bendraujant su kitų tautybių žmonėmis, jie tapo daugelio mokslininkų mėginimų suprasti kolektyvinį elgesį objektu. Tarp daugybės tokių bandymų, kurių skaičius toliau didėja, virš daugybės kitų didesnių ir solidesnių veikalų iškyla maža knygelė nerimtu pavadinimu. Šioje žymaus amerikiečių antropologo Alano Dundeso XX a. devintojo dešimtmečio pradžioje išleistoje knygoje *Life Is Like a Chicken Coop Ladder* („Gyvenimas panašus į vištidės laktą“) aprašomas vokiečių charakteris pasitelkiant istorijas, kurias paprasti šios tautos atstovai mėgsta pasakoti vieni kitiems. Dundesas yra folkloro specialistas ir jis teigia, kad „vokiečių folklore yra nepaprastai daug tekstų, susijusių su purvu, mėšlu, užpakaliu...“

Šis vyrukas pateikė liaudies dainų, pasakų, patarlių, mįslių, liaudiškų posakių, kurie patvirtino jo teoriją. Vokiečių tautosakoje populiarus personažas *Dukatenscheisser* (Besituštinantis dukatais). Paprastai pasakose aprašoma, kaip jam iš užpakalio byra monetos – dukatai. Pirmasis pasaulyje muziejus, skirtas tik tualetams, buvo atidarytas Miunchene. (Antrasis atsirado Naujajame Delyje.) Vokiečių kalboje žodis, reiškiantis išmatas, turi ir daug pačių keisčiausių semantikų. Pavyzdžiui, vienas iš paplitusių vokiečių maloninių kreipinių kažkada buvo toks: „Ak, tu mano šūdeli!" Pirmoji tuoj po Biblijos Gutenbergo atspausdinta knyga buvo vidurius laisvinančių vaistų veikimo grafikas pavadinimu *Purgation-Calendar* („Žarnyno išvalymo kalendorius"). O kur dar stebėtinai daug vokiečių liaudiškų posakių, susijusių su antruoju galu. Iš begalinės daugybės jų čia paminėsiu tik vieną: „Kaip žuvis gyvena vandenyje, taip išmatos kiurkso užpakalyje!"

Dundesas, kaip antropologas, sukėlė šiokį tokį sujudimą, kai ėmė sekti, kaip šis žemas vokiečių charakterio bruožas reiškėsi svarbiais Vokietijos istorijos momentais. Itin skatologiškam Martinui Lutheriui (kartą jis apie save yra pasakęs: „Esu kaip pribrendusios išmatos, o pasaulis yra didžiulis užpakalis.") mintis, pagimdžiusi protestantų Reformaciją, šovė į galvą, besėdint tualete. Iš Mozarto laiškų galima suvokti, kad jų autorius buvo žmogus, kurio galvoje „mėgavimasis fekaliniais vaizdais faktiškai neturėjo sau lygių". Adolfo Hitlerio mėgstamas žodis buvo *Scheisskerl* (šiknius). Atrodo, kad jį vartojo ne tik kitiems žmonėms, bet ir sau pačiam apibūdinti. Po karo Hitlerio gydytojai sakė JAV žvalgybos karininkams, kad jų pacientas be galo daug energijos skyrė savo išmatų tyrinėjimui. Be to, yra gana tvirtų įrodymų, kad vienas iš šio diktatoriaus mėgstamų dalykų santykiuose su moterimis buvo versti jas tuštintis ant jo. Dundeso nuomone, Hitleris taip gerai sugebėjo įtikinti vokiečius gal ir dėl to, kad pats turėjo jų esminį bruožą – viešą bjaurėjimąsi purvu, nešvara. Tai maskavo asmeninę maniją. „Švaros ir purvo derinys – švari išorė ir purvinas vidus arba švari forma ir purvinas turinys – yra labai būdingas vokiečių charakterio bruožas", – rašė jis.

Dundesas daugiausia tyrinėjo žemąją vokiečių kultūrą. (Norintiems tyrinėti koprofiliją vokiečių aukštojoje kultūroje jis rekomendavo kitą knygą, parašytą dviejų vokiečių mokslininkų, – *The Call of Human Nature: The Role of Scatology in Modern German Literature* („Žmogaus prigimties šauksmas: skatologijos vaidmuo šiuolaikinėje vokiečių literatūroje“). Tačiau perskaičius jo traktatą vis tiek sunku atsikratyti įkyrios minties, kad visi vokiečiai, ir paprasti žmonės, ir aukštuomenė, šiek tiek skiriasi nuo mūsų. Apie tai Dundesas įvade rašė taip: „Vokietijoje gimusio mano kolegos žmona amerikietė prisipažino, kad perskaičiusi šią knygą daug geriau suprato savo vyrą. Iki tol ji neteisingai manė, kad sutuoktinis greičiausiai turi kažkokių keistokų psichologinių polinkių, nes išsamiai aptarinėdavo savo vidurių gurgėjimą.“

Hamburgo raudonųjų žibintų rajonas Dundeso dėmesį patraukė tuo, kad vietiniai gyventojai labai žavėjosi čia vykstančiomis imtynėmis purve. Nuogos moterys grumiasi purviname ringe, o žiūrovai stebi jas užsimaukšlinę plastmasinius gaubtus – savotiškus galvos prezervatyvus, kad apsisaugotų nuo tykštančio purvo. „Štai šitaip, – rašė Dundesas, – žiūrovai mėgaudamiesi purvu gali išlikti švarūs!“ Vokiečiai trokšta būti šalia išmatų, bet ne jose. Paaiškėjo, jog kaip tik tai labai taikliai apibūdina jų vaidmenį dabartinėje finansų krizėje.

Prieš savaitę Berlyne nuvykau susitikti su Vokietijos finansų ministro pavaduotoju, keturiasdešimt ketverių metų karjeros tarnautoju Jörgu Asmusenu. Šiuo metu išsivysčiusiame pasaulyje tik Vokietija turi tokią Finansų ministeriją, kurios vadovams nereikia nerimauti, ar šalies ekonomika žlugs, kai tik investuotojai nustos pirkti vyriausybės obligacijas. Nedarbas Graikijoje kilo į rekordines aukštumas (naujausiais duomenimis, iki 16,2 proc.), o Vokietijoje nukrito iki žemiausio lygio per pastaruosius 20 metų (6,9 proc.). Susidarė įspūdis, kad Vokietija patyrė finansinę krizę be ekonominių pasekmių. Vokiečiai, bendraudami su savo bankininkais, užsimovė galvos prezervatyvus ir nebuvo aptaškyti purvu. Todėl pastaraisiais metais finansų rinkos nesėkmingai

bandė atspėti, kaip gi pasielgs vokiečiai: akivaizdu, kad jie gali leisti sau apmokėti savo kolegų europiečių skolas, bet ar tai padarys? Ar jie jau europiečiai, ar vis dar tik vokiečiai? Bet kokio vokiečių pareigūno, nuo kurio bent kiek gali priklausyti, kokį sprendimą Vokietija pasirinks, kiekvienas žodis ar gestas per pastaruosius 18 mėnesių būdavo aprašomas laikraščių antraštėse. Tai turėdavo įtakos padėties kaitai rinkose. Tokių antraščių būta daug ir dauguma jų atspindėjo vokiečių viešąją nuomonę, jų nesupratimą ir pasipiktinimą tuo, kaip kiti žmonės gali elgtis taip neatsakingai. Asmusenas buvo vienas iš tų vokiečių, kurie tuo metu įdėmiai stebėti. Kaip ir jo šefas Wolfgangas Schäuble'as, jis buvo vienas iš dviejų Vokietijos pareigūnų, dalyvavusių visuose Vokietijos vyriausybės pokalbiuose su šalimis-veltėdėmis.

Vokietijos finansų ministerijos pastatas, pastatytas XX a. ketvirtojo dešimtmečio viduryje, yra geras ir nacių ambicijų, ir jų skonio paminklas. Beveidis kalnas plokščia viršūne toks didelis, kad jei norėdami jį apeiti pasuksite ne į tą pusę, tai paradines duris rasite tik po 20 minučių. Aš kaip tik pasukau ne į tą pusę ir man teko gerokai paprakaituoti, norint atsigriebti už tuščiai sugaištą laiką. Galvojau apie iš provincijos atvykusius vokiečius, apsirikusius kaip ir aš – kaip jie eina palei tas grėsmingas akmenines sienas sukdami galvas, kaip gi patekti į vidų. Pagaliau suradau kažkur matytą kiemą: jo išvaizda nuo garsiųjų senųjų fotografijų skyrėsi tik tuo, kad pro pastato duris jau nebevaikščiojo Hitleris, nebebuvo ir svastikos su ereliu. „Šis pastatas buvo pastatytas Göringo Aviacijos ministerijai. Tą rodo ir optimistinė jo architektūra",– pasakojo Finansų ministerijos viešųjų ryšių atstovas. Gana keista, kad jis buvo prancūzas. Šis vyriškis paaiškino, jog tas pastatas toks didelis dėl to, kad Hermannas Göringas norėjo, kad ant jo stogo galėtų nusileisti lėktuvai.

Į susitikimą atvykau vėluodamas apie tris minutes, tačiau Vokietijos finansų ministro pavaduotojas vėlavo net penkias, o tai, kaip vėliau sužinojau, vokiečiai laiko jau beveik sunkiu nusikaltimu. Už vėlavimą jis atsiprašinėjo kur kas daugiau, nei reikėtų. Asmusenas nešiojo akinius plonais rėmeliais, tokius kaip vokiškų filmų režisieriai, atrodė labai

sveikas ir stiprus, buvo plikas, bet ne nuplikęs, o tiesiog nusiskutęs galvą. Kiek man teko patirti, tokio tipo žmonės jau vien tik savo išvaizda pabrėžia: „Man nereikia riebaus kūno, nereikia ir plaukų.“ Tokiu būdu leido suprasti, kad kitaip besielgiantys yra skystablauzdžiai. Jis ir juokdavosi taip, kaip turėtų juoktis tokio tipo žmonės, kad išsaugotų savo išskirtinumą: ne išsižiodavo, leisdamas orui išeiti iš plaučių, o sučiaupdavo lūpas, ir garsas eidavo pro nosį. Šis vyrukas galėjo juoktis kaip ir kiti žmonės, bet tam išeikvodavo mažiau oro. Jo rašomasis stalas buvo tikras savidrausmės pavyzdys. Visi numanomai veiklai reikalingi daiktai – popierius užrašams, lipnūs lapeliai, aplankai – tobulai suderinti ir padėti tiksliai nustatytose vietose ant stalo. Visi kampai idealiai statūs. Tačiau labiausiai krito į akis papuošimo elementas – didelis baltas užrašas ant sienos šalia rašomojo stalo. Jis parašytas vokiškai, bet jį labai lengva išversti į originalo kalbą (anglų):

> SĖKMĖS PASLAPTIS – GEBĖJIMAS SUPRASTI KITŲ POŽIŪRIUS
>
> – Henry Ford

Tai nustebino mane. Labai sveikas ir stiprus plikagalvis vyras savo mantra turėtų laikyti visai ne tokią mintį. Ji per švelni. Vokietijos finansų ministro pavaduotojas ir toliau griovė mano pačias drąsiausias prielaidas apie jį – aiškiai, net nerūpestingai, kalbėjo apie dalykus, kuriuos dauguma finansų ministrų laiko savo pareiga slėpti. Asmusenas beveik neraginamas prisipažino, kad ką tik baigė skaityti naujausią dar nepaskelbtą Tarptautinio valiutos fondo tyrėjų pranešimą apie Graikijos vyriausybės pažangą persitvarkymo srityje.

– Jie dar neįgyvendino priemonių, kurias buvo pažadėję, – teigė finansų ministro pavaduotojas. – Jie nedaro reformų, dėl kurių buvo susitarta.

– Tarptautinio valiutos fondo tyrėjai tą tvirtina taip aiškiai? – nustebau aš.

Asmusenas atsivertė to pranešimo septintąjį puslapį, kuriame rekomenduojama neduoti Graikijai kitos piniginės išmokos, kuri šios šalies vyriausybei būtina norint išvengti obligacijų nemokumo.

– Jie vis dar tebeturi didžiulę pajamų surinkimo problemą. Kalbu ne apie mokesčių įstatymą. Reikia iš esmės pertvarkyti mokesčių surinkimo procesą, – paaiškino jis.

Kitaip sakant, graikai ir toliau atsisakinėjo mokėti savo mokesčius. Tačiau tai tik viena iš daugelio jų nuodėmių.

– Ir jų darbo rinka nesikeičia taip, kaip turėtų.

Paprašiau Asmuseno pateikti kokį nors pavyzdį.

– Labai aiškiai matyti, kad jie turi trylikto ar keturiolikto mėnesinio atlyginimo tradiciją, – iš karto atsakė finansų ministro pavaduotojas. – Dėl per pastaruosius dešimt metų pasiektos pažangos už panašų darbą valstybės tarnyboje Vokietijoje mokama 55 000 eurų per metus, o Graikijoje – 70 000.

Siekdama apeiti mokėjimo apribojimus kalendoriniais metais, Graikijos vyriausybė paprasčiausiai sumokėjo savo tarnautojams už nesamus mėnesius.

– Jie turi pakeisti savo žmonių santykius su vyriausybe, – tęsė jis. – Tas darbas ne iš tų, kuriuos galima atlikti per tris mėnesius.

Toliau finansų ministro pavaduotojas pridūrė, kad nėra paprasta pakeisti bet kokių žmonių santykį su savo vyriausybe. Graikai turi pakeisti savo kultūrą. Jis tą pasakė taip aiškiai, kad aiškiau nebeįmanoma: jei vokiečiai ir graikai nori būti vienoje valiutos sąjungoje, pastarieji turi pasikeisti.

Mažai tikėtina, jog tai galėtų įvykti taip greitai, kad turėtų kokios nors praktinės reikšmės. Graikai ne tik smarkiai prasiskolinę, bet ir toliau jų biudžeto deficitas tebėra didelis. Patekę į dirbtinai stiprios valiutos spąstus, jie negali to deficito pakeisti pertekliumi, net jei ir padarytų viską, ko reikalauja kiti. Jų eksporto prekės, vertinant jas eurais, tebėra brangios. Vokietijos vyriausybė nori, kad Graikija sumažintų savo valdymo aparatą, bet dėl to sumažės jos ekonominis augimas ir pajamos,

gaunamos iš mokesčių. Todėl turi įvykti vienas iš dviejų dalykų. Pirmasis – Vokietija turi pritarti Europos fiskalinei integracijai. Tada šios šalies ir Graikijos tarpusavio santykiai būtų tokie, kaip, pavyzdžiui, Indianos ir Misisipės valstijų, vokiečių mokesčių mokėtojų pinigai patektų į bendrą katilą ir būtų naudojami ir graikų gyvenimo stiliui apmokėti. Antrasis – graikai (o greičiausiai ilgainiui ir visi ne vokiečiai) turi įgyvendinti struktūrinę reformą. Šis eufemizmas reiškia, kad jie kažkokiu stebuklingu būdu turi radikaliai pasikeisti, tapti žmonėmis, dirbančiais taip efektyviai ir produktyviai, kaip vokiečiai. Pirmasis sprendimo būdas būtų malonus graikams, bet skausmingas vokiečiams, o antrasis – malonus vokiečiams, bet skausmingas, gal net savižudiškas, graikams.

Vienintelis ekonomiškai tikėtinas scenarijus yra toks, kad vokiečiai, gal šiek tiek padedami ir kitų dar mokių Europos šalių gyventojų, kurių skaičius sparčiai mažėja, sugers tas skolas, dirbs dar intensyviau ir sumokės už visus kitus. Tačiau tai, kas tikėtina ekonomiškai, nepriimtina politiškai. Visi vokiečiai apie eurą gerai žino bent jau tą, kad prieš tai, kai sutiko į jį iškeisti savo markę, vadovai labai aiškiai pažadėjo, kad iš jų niekada nebus reikalaujama gelbėti kitas šalis. Europos centrinis bankas įkurtas tokiam principui įgyvendinti, bet jis buvo pažeistas 2010 m. Piliečiai kiekvieną dieną vis stipriau protestavo prieš šį pažeidimą – taip stipriai, kad Vokietijos kanclerė Angela Merkel, garsėjanti gebėjimu jausti žmonių nuotaikas, net nebandė viešai įtikinėti savo tautiečių, kad jiems galėtų būti naudinga padėti graikams.

Štai kodėl Europos piniginės problemos yra ne tik sudėtingos, bet ir sunkiai sprendžiamos. Štai kodėl graikai paštu siuntė bombas kanclerei Merkel, o chuliganai Berlyne akmenimis daužė Graikijos konsulato langus. Štai kodėl Europos šalių vadovai nieko nedarė, o tik atidėliojo neišvengiamą atsiskaitymo terminą, kas kelis mėnesius sukrapštydavo kažkiek grynųjų pinigų vis didėjančioms Graikijos, Airijos ir Portugalijos biudžetų skylėms užlopyti ir meldė Dievo, kad neatsivertų dar didesnės ir baisesnės skylės Ispanijos, Italijos ir net Prancūzijos biudžetuose.

Ligi šiol pagrindiniu šių grynųjų pinigų šaltiniu buvo Europos centrinis bankas (ECB) Frankfurte. Jis buvo kuriamas planuojant, kad laikysis tokios pat finansinės drausmės, kaip ir Vokietijos federalinis bankas, tačiau finansų krizė pakoregavo tuos planus. ECB jau buvo spėjęs įsigyti Graikijos, Airijos ir Portugalijos vyriausybių obligacijų už maždaug 80 milijardų dolerių ir paskolino įvairių Europos šalių vyriausybėms ir Europos bankams dar 450 milijardų dolerių praktiškai be jokio užstato, įskaitant ir Graikijos vyriausybės obligacijas. Tačiau jis laikėsi taisyklės (vokiečiai ją laiko labai svarbia) neimti kaip užstato jokių obligacijų, kurias JAV reitingų agentūros priskiria prie tų, kurių mokėjimai vėluoja. Turint galvoje, kad ECB anksčiau laikėsi taisyklės, draudžiančios pirkti obligacijas atviroje rinkoje, ir kitos taisyklės, nukreiptos prieš pagalbą vyriausybėms, truputį keista, kad jis taip rūpinosi tokiomis smulkmenomis. Tačiau rūpinosi. Jei Graikijos vyriausybė paskelbtų apie savo skolinių įsipareigojimų nevykdymą, tai ECB ne tik netektų daug lėšų Graikijos obligacijų pavidalu, bet ir turėtų grąžinti obligacijas Europos bankams, o šie privalėtų išmokėti daugiau kaip 450 milijardų dolerių grynaisiais pinigais. Net ir pats ECB galėtų susidurti su nemokumo problema, tada turėtų prašyti lėšų iš mokių valstybių vyriausybių, ir visų pirma, Vokietijos. (Aukštas šios šalies federalinio banko pareigūnas sakė man, kad jie jau galvojo apie tai, kaip elgtis tokio reikalavimo atveju. „Turime 340 tonų aukso, – sakė jis. – Esame vienintelė šalis, dar nepardavusi savo dalies (nuo penktojo dešimtmečio pradžios). Tad tam tikru mastu esame apsidraudę.“)

Dėl Graikijos finansinių įsipareigojimų nevykdymo gali kilti dar didesnė problema – ir kitos Europos šalys bei jų bankai gali būti priversti padaryti tą patį. Tai mažų mažiausiai būtų sukėlę paniką bei sąmyšį ir valstybių, ir bankų skolų rinkose kaip tik tuo metu, kai daugelis bankų ir bent dvi didelės smarkiai prasiskolinusios Europos šalys (Italija ir Ispanija) negalėjo sau leisti nei panikos, nei sumaišties.

Vokietijos finansų ministerijos nuomone, svarbiausia viso šio baisaus jovalo priežastis buvo ta, kad graikai nenorėjo ir nesugebėjo pakeisti

savo elgesio. Valiutų sąjunga visada kaip tik ir rėmėsi tokia prielaida, kad ištisos tautos turėtų keisti savo gyvenimo būdą. Euras buvo sumanytas kaip priemonė Vokietijai integruoti į Europą ir neleisti vokiečiams dominuoti Europoje, o išėjo atvirkščiai. Kad ir kaip ten būtų, nuo Vokietijos dabar priklausė visos Europos finansinis likimas. Jei kitos Europos šalys nori ir toliau mėgautis euro, kuris iš esmės tapo vokiečių valiuta, privalumais, jos turi tapti labiau vokiškos. Taigi ir vėl visi tie žmonės, kurie nenorėtų net galvoti, ką reiškia būti vokišku, buvo priversti tai daryti.

Kaip tai atlikti, Jörgas Asmusenas rodė ir savo asmeniniu elgesiu. Jis iš tų žmonių, kurie gana įprasti Vokietijoje, bet būtų absoliučiai keisti Graikijoje, ar, pavyzdžiui, JAV: labai protingas ir ambicingas valstybės tarnautojas, neturintis kitų tikslų, išskyrus tarnavimą savo šaliai. Jo puikiame gyvenimo aprašyme nebuvo eilutės, kuri neišvengiamai būtų jo padėties tarnautojo gyvenimo aprašyme beveik visose kitose pasaulio šalyse. Eilutės, kad jis buvo palikęs valstybės tarnybą ir perėjęs pasipinigauti į, sakysim, *Goldman Sachs* banką. Paklausiau kito žymaus vokiečių valstybės tarnautojo, kodėl jis nepadarė pertraukos savo karjeroje ir siekdamas praturtėti nenuėjo padirbėti į kokį nors banką. Juk taip norėtų padaryti kiekvienas amerikiečių valstybės tarnautojas, dirbantis finansų srityje. Vyruko veide pamačiau išgąstį. „Niekada negalėčiau taip pasielgti, – atsakė jis. – Tai juk būtų nelojalu!“ Tą patį išgirdau ir iš Asmuseno, kai paklausiau, kodėl jis nepasistengė praturtėti.

Po to Jörgas vokiečių klausimą aptarė išsamiau. Įdomu, kad pigaus ir beatodairiško pinigų skolinimo protrūkis 2004–2008 m. įvairias valstybes paveikė skirtingai. Visos išsivysčiusios šalys patyrė panašių pagundų, bet nebuvo tokių dviejų šalių, kurios į jas būtų reagavusios tiksliai taip pat. Daugelyje Europos valstybių žmonės pigiai skolinosi pinigus tam, kad galėtų įsigyti daiktų, kurių pagal savo pajamas negalėjo sau leisti. Taigi faktiškai daugelis ne vokiečių pasinaudojo Vokietijos kreditų reitingu savo materialiniams troškimams tenkinti. Išimtį sudarė tik patys vokiečiai. Atsiradus progai už nieką gauti kažką, vokiečiai tiesiog

ja nesinaudojo. „Kreditų bumo Vokietijoje nebuvo, – sakė Asmusenas. – Nekilnojamojo turto kainos nė kiek nepakilo. Niekas nesiskolino ir vartojimui didinti, nes toks elgesys Vokietijoje absoliučiai nepriimtinas. Tokie jau vokiečiai yra. Tai giliai įsišakniję jų genuose. O gal tai ir Didžiosios depresijos bei XX a. trečiojo dešimtmečio hiperinfliacijos kolektyvinė atmintis." Pasak jo, ne mažiau atsargiai elgėsi ir Vokietijos vyriausybė: „Visos partijos sutarė šiuo klausimu. Jei kuri nors nesilaikytų fiskalinės drausmės, tai neturėtų jokių šansų rinkimuose, nes tokie jau yra mūsų žmonės."

Tuo didžiųjų pagundų metu Vokietija tapo tarsi Islandijos, Airijos, Graikijos ir net JAV atvaizdu. Kitos šalys švaistė užsienio pinigus įvairaus pavidalo beprotybėms tenkinti, o vokiečiai per savo bankininkus naudojo savo pinigus tam, kad sudarytų sąlygas kitų šalių žmonėms elgtis neprotingai.

Štai kodėl vokiečių atvejis toks ypatingas. Jei jie būtų buvę vien tik didelė, išsivysčiusi šalis su padoria finansine morale, tai vaizdas būtų vienareikšmiškas – tikras dorumo, sąžiningumo įsikūnijimas. Tačiau jie padarė ir kai ką toli gražu ne tokio įprasto: šio skolinimo bumo metu vokiečių bankininkai išklydo iš tiesaus kelio ir išsipurvino. Jie skolino pinigus amerikiečių antrarūšių būsto paskolų teikėjams, airių nekilnojamojo turto baronams, islandų bankininkystės magnatams daryti tokius dalykus, kokių joks vokietis niekada nedarytų. Vokiečių patirti nuostoliai dar nesusumuoti, bet naujausiais skaičiavimais skolindami Islandijos bankams jie prarado 21 milijardą dolerių, Airijos bankams – 100 milijardų dolerių, o pirkdami įvairias JAV antrarūšių būsto paskolų obligacijas – 60 milijardų dolerių. Kiek prarado pirkdami graikų obligacijas, dar nenustatyta. Vienintelė finansinė katastrofa, kurioje vokiečių bankininkai pastarąjį dešimtmetį, atrodo, nedalyvavo, buvo investavimas į Bernie'io Madoffo finansų piramidę (ko gero, tai buvo vienintelė teigiama pasekmė to, kad Vokietijos finansų sistemoje nėra žydų). Tačiau savo šalyje tie iš pažiūros pakvaišę bankininkai elgėsi santūriai. Kitaip daryti jiems neleido patys vokiečiai. Tai dar vienas atvejis to, kai

kas nors iš išorės švarus, o viduje purvinas. Tie Vokietijos bankai, kurie norėjo bent kiek išsipurvinti, tam turėjo vykti į užsienį.

Apie tai finansų ministro pavaduotojas Asmusenas daug nekalbėjo, tik visai be reikalo stebėjosi, kodėl dėl nekilnojamojo turto krizės Floridoje dideli finansiniai nuostoliai buvo patirti ir Vokietijoje. Atrodo, kad jis iš tiesų nesuprato, kodėl taip atsitiko.

Vokiečių ekonomistas Henrikas Enderleinas, dėstantis privačiame universitete, Herty vadybos mokykloje (*Hertie School of Governance*) Berlyne, aprašė tuos radikalius pokyčius, kurie įvyko vokiečių bankuose nuo maždaug 2003 m. Spaudai ruošiamame straipsnyje jis pažymi: „Daugelis stebėtojų iš pradžių manė, kad vokiečių bankus ši krizė paveiks mažiau. O iš tikrųjų išėjo priešingai. Kontinentinėje Europoje vokiečių bankų nuostoliai buvo vieni iš didžiausių, nepaisant palyginti palankių ekonominių sąlygų." Visi manė, kad vokiečių bankininkai konservatyvesni, labiau izoliuoti nuo išorinio pasaulio, negu, pavyzdžiui, prancūzų bankai. Tai nepasitvirtino. „Vokietijos bankininkystėje niekada nebuvo jokių inovacijų, – sakė Enderleinas. – Paskolinate pinigų kokiai nors kompanijai, ir ji juos grąžina. Tačiau bankininkai labai staiga (vos ne akimirksniu) tapo amerikietiški, bet čia nesublizgėjo."

Tai, ką vokiečių bankininkai darė su pinigais 2003–2008 m., niekada nebūtų buvę galima daryti pačioje Vokietijoje, nes čia niekas nebūtų sudaręs su jais daugelio beprasmiškų sandorių. Ko tik jie nesiėmė – nuo JAV antrarūšių būsto paskolų iki Graikijos vyriausybės obligacijų, – visur patyrė didelių nuostolių. Tiesą sakant, vienas iš požiūrių į Europos skolų krizę – Graikijos gatvėse protestuojančių žmonių požiūris – yra toks, kad tai tik rafinuotas Vokietijos vyriausybės mėginimas padėti savo bankams susigrąžinti pinigus, stengiantis neatkreipti šios šalies piliečių dėmesio į tokius ketinimus. Vokietijos vyriausybė davė lėšų Europos Sąjungos gelbėjimo fondui, kad pastarasis galėtų skolinti pinigų Airijos vyriausybei, o ši duotų jų Airijos bankams, kad pastarieji grąžintų skolas vokiečių bankams. „Jie žaidžia biliardą, – sakė Enderleinas. – Lengviau-

sias būdas tai padaryti būtų duoti vokiečių pinigus vokiečių bankams, o airių bankams leisti bankrutuoti." Kodėl jie taip nedarė yra klausimas, į kurį verta pabandyti ieškoti atsakymo.

Dvidešimties minučių kelias nuo Vokietijos finansų ministerijos iki vieno iš dviejų didžiausių Vokietijos privačių bankų – *Commerzbank* – valdybos pirmininko buveinės yra paženklintas oficialiai sankcionuotais paminkliniais objektais. Tai naujasis Holokausto memorialas, kurio plotas pustrečio karto didesnis už JAV ambasados plotą. Taip pat nauja Hanos Arent (*Hannah Arendt*) gatvė šalia. Tai ir ženklai, rodantys, kaip pasiekti Berlyno naująjį Žydų muziejų. Taip pat parkas, kuriame įsikūręs Berlyno zoologijos sodas. Kelis dešimtmečius buvo neigiama, kad su žydais kada nors buvo blogai elgiamasi, o valdžios institucijos visai neseniai ant vadinamojo Antilopės namo (*Antelope House*) pritvirtino paminklinę lentą, primenančią, jog naciai nusavino žydams priklausiusio zoologijos sodo akcijas. Pakeliui jūs praeisite ir pro Hitlerio bunkerį, tik galite nesužinoti, kad jis buvo toje vietoje, nes tai primena tik maža gerai paslėpta paminklinė lenta. Dabar virš tos vietos įrengta automobilių stovėjimo aikštelė. Berlyno gatvėse galima jaustis kaip kokioje sudėtingoje šventovėje. Įspūdis toks, tarsi istorija čia būtų sustojusi ir reikalavusi vokiečių susitaikyti su tuo, kad jie visada atliks niekšų vaidmenis. Kita vertus, kiekvienam tuo lengviau yra atgailauti dėl ko nors, kuo mažiau asmeninės atsakomybės už tai jis jaučia. Ir ši nacių kaltė taip garsiai reiškiama kaip tik dėl to, kad ji nebėra asmeninė ir svilinanti. Vargu ar dar liko kas nors iš gyvųjų, asmeniškai atsakingų už tai, kas čia vyko. Užtat atsakingais tapo visi. Tačiau kai kalti visi, kaltininko nėra.

Kad ir kaip ten būtų, jei Berlyno gatvėse nusileistų marsiečiai, nieko nežinantys apie šio miesto istoriją, jiems tektų pasukti galvas, kas gi buvo tie žmonės, vadinami žydais, ir kaip atsitiko, kad jie vadovavo šiai vietai? Tačiau žydų Vokietijoje nėra ar beveik nėra. „Dabartiniai vokiečiai niekada nematė žydų, – tvirtino Gary'is Smithas, Amerikos akademijos Berlyne direktorius. – Žydai jiems yra kažkas nerealaus. Kai

galvoja apie juos, tai prisimena aukas.“ Ir kuo labiau vokiečiai tolsta nuo savo aukų, tuo demonstratyviau įamžina jų atminimą. Žinoma, joks sveiko proto vokietis tikrai nenori sėdėti ir galvoti apie tuos siaubingus savo protėvių nusikaltimus. Yra ženklų, įskaitant ir memorialus, kad jie randa būdų, kaip eiti pirmyn. Vienas geras mano draugas žydas, kurio šeima ketvirtajame dešimtmetyje buvo išvaryta iš Vokietijos, neseniai užėjo į šios šalies konsulatą JAV prašyti paso. Jis jau turėjo europinį pasą, bet nerimavo, kad Europos Sąjunga vieną gražią dieną gali subyrėti, ir norėjo užsitikrinti galimybę bet kokiu atveju apsilankyti Vokietijoje. Tuos reikalus tvarkantis vokiečių pareigūnas – tipiškas arijas su tokia liemene, kaip filme „Muzikos garsai“ – davė jam brošiūrą apie žydų gyvenimą šiandieninėje Vokietijoje.

– Ar būtų galima jus nufotografuoti? – mano draugo paklausė pareigūnas, apiforminęs jo prašymą išduoti pasą.

– Kodėl gi ne, – atsakė žydas.

– Ar galima tai padaryti priešais mūsų vėliavą? – vėl pasiteiravo vokietis.

Mano draugas įsistebeilijo į Vokietijos vėliavą.

– Kuriam galui? – paklausė jis.

– Mūsų tinklalapiui, – atsakė vokiečių pareigūnas ir pridūrė, kad Vokietijos vyriausybė norėtų iškabinti nuotraukas su tokiu užrašu: „Šis žmogus yra holokausto aukų palikuonis, nusprendęs grįžti į Vokietiją.“

Commerzbank buvo pirmasis privatus bankas, kurį Vokietijos vyriausybei teko gelbėti finansų krizės metu ir suteikti 25 milijardų dolerių paskolą, tačiau mano dėmesį jis patraukė ne dėl to. Kartą vakare vaikštinėdamas su vienu vokiečių finansininku po Frankfurtą atkreipiau dėmesį į šio banko pastato siluetą dangaus fone. Vokietijoje yra įstatymas, draudžiantis statyti aukštesnius nei dvidešimties aukštų statinius, tačiau Frankfurte daromos išimtys. *Commerzbank Tower* dangoraižis yra 54 aukštų ir neįprastos formos: jis panašus į didžiulį sostą. Jo viršus, sosto šonai išpuošti labiau, nei kitų pastatų. Tas vokiečių finansininkas,

kuris čia dažnai lankydavosi, sakė, jog įdomiausias dalykas jame yra stiklinis kambarys viršuje, iš kur matyti visas Frankfurtas. Toje patalpoje įrengtas vyrų tualetas. *Commerzbank* darbuotojai buvo jį ten nusivedę parodyti, kaip iš apačios žiūrinčių žmonių akivaizdoje jis gali tuštintis ant konkurento – *Deutsche Bank*.

Commerzbank valdybos pirmininkas Klausas Peteris Műlleris faktiškai dirbo Berlyne, kitoje irgi labai vokiškoje vietoje. Jo administracinės patalpos buvo visai šalia Brandenburgo vartų. Kaip tik per šių vartų vidurį dar ne taip seniai ėjo Berlyno siena. Jo pastato viena pusė buvo apšaudoma Rytų Vokietijos pasieniečių, o kita tapo garsiosios Ronaldo Reagano kalbos fonu („Pone Gorbačiovai, atverkite tuos vartus. Pone Gorbačiovai, sugriaukite tą sieną!"). Žiūrint į šį statinį, net nekilo minčių apie tokius dalykus. „Kai siena buvo nugriauta, mums atsirado galimybė vėl atpirkti šį pastatą, – sakė Műlleris. – Iki karo šis statinys mums ir priklausė. Bet dabar jį atgauti galėjome tik su sąlyga, kad viskas bus atkurta tiksliai taip, kaip buvo iki karo. Viskas turėjo būti rankų darbo." *Commerzbank* valdybos pirmininkas rodė į iš pažiūros senovines žalvarines durų rankenas ir senovinius langus. Visoje Vokietijoje per pastaruosius dvidešimt metų miestų centrai, visiškai sugriauti bombų per Antrąjį pasaulinį karą, buvo atstatyti iš pagrindų. Šios šalies vyriausybė sutiko sumokėti didžiulius pinigus Berlyno piliai, seniesiems Karalių rūmams, kuriuos Rytų Vokietijos valdžia šeštajame dešimtmetyje buvo sulyginusi su žeme, atstatyti taip, kad jie atrodytų tiksliai kaip prieškarinėse nuotraukose. Jei ši tendencija tęsis toliau, tai vieną gražią dieną atrodys, kad Vokietijoje nieko baisaus neatsitiko, nors iš tikrųjų joje vyko išties kraupių dalykų. „Tik neklauskite manęs, kiek visa tai kainuoja", – prašė banko valdybos pirmininkas ir juokėsi.

Po to Műlleris pasiūlė man lygiai tokią pat Vokietijos bankininkystės apžvalgą, kokią teks išgirsti iš pustuzinio kitų. Vokiečių bankai nėra daugiausia privatūs bankai, kaip amerikiečių. Dauguma jų akivaizdžiai remiami valstybės arba yra maži taupymo kooperatyvai. *Commerzbank, Dresdner Bank* ir *Deutsche Bank*, įkurti XIX a. aštuntajame dešimtme-

tyje, yra vieninteliai trys dideli privatūs vokiečių bankai. 2009 m. *Commerzbank* nusipirko *Dresdner Bank* banką. Paaiškėjo, kad abiejuose buvo pilna blogų aktyvų, tad po susijungimo jiems prisireikė vyriausybės pagalbos. „Mes nesame nekilnojamuoju turtu prekiaujanti šalis", – pareiškė Mûlleris ir gana greitai perėjo prie Vokietijos bankininkystės problemų. Vokietijoje bankininkystė niekada nebuvo laikoma stambių sandorių verslu. Grynai vokiško stiliaus bankininkystė yra veikiau paslaugų teikimas, o ne laisvas verslas. Mûlleris pats savęs klausė: „Kuriam galui mokėti 20 milijonų kokiam nors trisdešimt dvejų metų prekiautojui? Jis juk naudojasi biuro patalpomis, informacinių technologijų priemonėmis ir vizitine kortele su prestižinės darbovietės pavadinimu. Jei atimsiu iš jo tą prestižinę vizitinę kortelę,.tai jam, ko gero, beliks tik pardavinėti kokius nors mėsainius." Mano pašnekovas buvo *Bank of America* ar *Citigroup* bankų vadovų vokiškasis atitikmuo. Tačiau jis labai aktyviai priešinosi minčiai, kad bankininkai turėtų uždirbti daugiau pinigų.

Be to, Mûlleris papasakojo man, kodėl dabartinė finansų krizė taip sujaukė vokiečių bankininkų požiūrį į finansų pasaulį. XX a. aštuntojo dešimtmečio pradžioje, kai jis pradėjo dirbti *Commerzbank* banke, šis pirmasis iš vokiečių bankų atidarė savo filialą Niujorke. Mûlleris nuėjo ten dirbti. Jis truputį paniuro, kai pradėjo pasakoti apie amerikiečius, su kuriais tada teko turėti verslo reikalų. Vienas amerikiečių investicinio banko atstovas, netyčia sutrukdęs Mûlleriui sudaryti sandorį, susirado jį ir įteikė voką su 75 000 dolerių, nes nenorėjo likti neatsilyginęs už padarytą skriaudą. „Supraskite, – pabrėžtinai sakė jis, – štai iš ko aš susidariau nuomonę apie amerikiečius." Tačiau po to pridūrė, jog per pastaruosius kelerius metus ta jo nuomonė pasikeitė. Jaučiau, kad jis sutrikęs.

– Kiek pinigų praradote dėl antrarūšių būsto paskolų? – pasiteiravau *Commerzbank* valdybos pirmininko.

– Nenorėčiau jums to sakyti, – tarė jis, ir nusijuokęs tęsė toliau. – Keturiasdešimt metų nepraradome nė cento, nes dirbome tik su aukš-

čiausios kokybės vertybiniais popieriais. Antrarūšių būsto paskolų portfelio formavimą nutraukėme 2005-aisiais, kai kilo įtarimų, kad jūsų rinkoje ne viskas gerai. Tačiau nemaniau, kad ji visiškai žlugs. Aš kai ką supratau. Buvau įsitikinęs, kad iš visų bankų sistemų geriausiai prižiūrimà yra Niujorke. Mano nuomone, Federalinė rezervų sistema bei Vertybinių popierių ir fondų operacijų komisija (SEC) neturėjo sau lygių. Nemaniau, kad galėtų būti tokių dalykų. Juk investicinių bankų atstovai susirašinėja elektroniniu paštu ir praneša, kad parduoda... – jis trumpam nutilo, nusprendė netarti žodžio „mėšlą“ ir vietoj jo pasakė „šlamštą“. – Tai buvo didžiausias mano profesinis nusivylimas. Iki tol kur kas geriau maniau apie JAV. Turėjau visą komplektą įsitikinimų apie jų vertybes.“

Pasaulinė finansų sistema gali egzistuoti tam, kad norinčius pasiskolinti suvestų su skolintojais, tačiau per keletą pastarųjų dešimtmečių ji tapo ir dar kai kuo: priemone stipriųjų susitikimo su silpnaisiais skaičiui maksimaliai padidinti, kad pirmieji galėtų išnaudoti antruosius. Itin apsukrūs prekiautojai Volstrito investiciniuose bankuose sugalvoja labai nesąžiningas, velniškai sudėtingas lažybas ir tada išsiuntinėja po visą pasaulį savo agentus ieškoti idiotų, kurie sutiktų lažintis su jais. Skolinimo bumo metais neproporcingai daug tokių idiotų jiems pavyko rasti Vokietijoje. *Bloomberg News* reporteris Frankfurte Aaronas Kirchfeldas man tai aiškino taip: „Štai jūs kalbėsitės su kokio nors Niujorko investicinio banko atstovu, ir jis tvirtins, kad niekas nepirks to šlamšto. Ir staiga pridurs, kad vokiečių žemių bankai nupirks!“ Kai *Morgan Stanley* bankas sugalvojo nepaprastai sudėtingus kredito įsipareigojimų nevykdymo mainus, kurie beveik garantuotai turėjo apvilti, tam, kad paties banko prekiautojai nekilnojamuoju turtu galėtų lažintis su jais, pirkėjas vis tiek atsirado, ir jis buvo vokietis. *Goldman Sachs* investicinis bankas padėjo Niujorko rizikos draudimo fondo vadovui Johnui Paulsonui sukurti obligaciją, prieš kurią būtų galima statyti lažinantis (obligaciją, kuri, kaip tikėjosi Paulsonas, turėtų žlugti), ir atsirado pirkėjas, išdrįsęs lažintis, kad ji nežlugs. Tai buvo vokiečių bankas *IKB*. Jis kartu su kitu

pagarsėjusiu kvailiu *WestLB* banku, lošiančiu už Volstrito pokerio stalo, buvo įsikūręs Diuseldorfe. Dėl to apie 2007 m. birželį kokio nors apsukraus antrarūšių būsto paskolų obligacijų prekiautojo paklausus, kas vis dar tebeperka jo šlamštą, jis paprasčiausiai galėjo atsakyti: „Kvaili vokiečiai Diuseldorfe."

Kelionė iš Berlyno į Diuseldorfą užtruko ilgiau, nei turėtų. Ilgos greitkelio atkarpos kimšte prikimštos lengvųjų automobilių ir sunkvežimių. Vokietijoje eismo spūstys ypatingos: negirdėti garsinių signalų, niekas nemėgina iš vienos kelio juostos patekti į kitą, kad įgytų bent menkiausią pranašumą, visi sunkvežimiai lieka dešinėje kelio juostoje, kur jiems ir priklauso būti. Vienas malonumas žiūrėti į tviskančius BMW ir *Mercedes-Benz* automobilius kairėje kelio juostoje ir nepriekaištingai atrodančius tvarkingai išsirikiavusius sunkvežimius dešinėje pusėje. Kadangi toje spūstyje visi laikosi taisyklių ir neabejoja, kad ir kiti jų laikysis, tai lengvieji automobiliai ir sunkvežimiai juda pirmyn maksimaliu greičiu, kiek tai įmanoma tokiomis sąlygomis. Tačiau dailiai jaunai vokietaitei, sėdinčiai už mūsų automobilio vairo, visa tai nė kiek nepatiko. Matydama toli į priekį nusidriekusios automobilių virtinės šviesas, Charlotte'ė visokiausiais būdais reiškė savo nepasitenkinimą. „Jau ko nemėgstu labiau už viską gyvenime, tai įstrigti eismo spūstyje", – tarsi teisindamasi sakė ji.

Moteris išsitraukė iš rankinuko minėtosios Alano Dundeso knygos vertimą į vokiečių kalbą. Paklausiau, ką mano apie leidinio pavadinimą. Ji paaiškino, kad tai paplitęs vokiečių posakis, tiksliai išvertus jis reikštų „palaižyk mano užpakalį". Į tokį malonų kreipimąsi vokiečiai paprastai atsako taip: „O tu pirma palaižyk mano." Dundeso knygos vokiečių kalba pavadinimas taip ir skamba: „Pirma palaižyk mano." „Tą pavadinimą supras visi, – teigė Charlotte'ė, – o ar supras pačią knygą – nežinau."

Paskutinį kartąišbūti Vokietijoje ilgiau kaip kelias dienas man teko labai seniai, kai buvau tik septyniolikos metų. Keliavau po šią šalį dvi-

račiu su dviem draugais ir turėjau vokišką pokalbių knygelę. Ir dar šia kalba mokėjau meilės dainą. Mane išmokė viena vokiečių kilmės amerikietė. Vokietijoje angliškai tada kalbėjo tiek mažai žmonių, kad praktiškai buvo geriau daryti prielaidą, kad angliškai čia nekalba niekas, ir demonstruoti tik savąsias vokiečių kalbos žinias – dažniausiai minėtąją meilės dainą. Todėl dabar nusprendžiau, kad šioje kelionėje neapsieisiu be vertėjo, nes nepakankamai įvertinau, kaip įnirtingai vokiečiai mokosi anglų kalbos. Susidarė įspūdis, kad visi šalies gyventojai mokosi jos Berlico (*Berlitz*) visiško pasinėrimo metodu. O *Planet Money* („Pinigų planeta") laidos apie globalinę finansų krizę net Vokietijoje transliuojamos anglų kalba. Pastaroji vartojama, pavyzdžiui, ir visuose Europos centrinio banko posėdžiuose, nors jis įsikūręs Vokietijoje, o vienintelė Europos centrinio banko veiklos sferai priklausanti šalis, kurioje anglų kalba gimtoji, yra Airija.

Per savo bičiulio draugo draugą susiradau Charlotte'ę – švelnaus būdo labai protingą jauną moterį, dar tik artėjančią prie trisdešimties metų ribos. Kartu ji buvo ir stebėtinai „kieta" – na, ar daug rasite švelnaus būdo moterų, kurios net neparausdamos galėtų pasakyti „palaižyk mano užpakalį"? Ji kalbėjo septyniomis kalbomis, įskaitant mandarinų ir lenkų, užbaiginėjo magistrantūros diplominį darbą apie kultūrų nesusikalbėjimą. Šiuo klausimu Europoje vis labiau domimasi. Tuo metu, kai supratau, jog man vokiečių ir anglų kalbų specialistės nereikia, jau buvau ją pasisamdęs, tad iš mano vertėjos ši moteris tapo mano vairuotoja. Kaip vertėja, ji būtų buvusi absurdiškai per aukštos kvalifikacijos, bet kaip vairuotoja ji buvo ne mažiau absurdiškai netinkama. Tačiau Charlotte'ė savo darbo ėmėsi su malonumu ir taip stengėsi, kad net kažkur sumedžiojo seną minėtosios Dundeso knygelės vertimą į vokiečių kalbą.

Ir ta knygelė sudrumstė šios moters ramybę. Pirmiausia ji nenorėjo sutikti su tuo, kad yra toks dalykas, kaip vokiečių nacionalinis charakteris. „Niekas iš mano srities specialistų tuo jau nebetiki, – teigė ji. – Na, kaip galima apibendrinti 80 milijonų žmonių? Galite manyti, kad jie

visi vienodi, bet kodėl turėtų tokie būti? O dėl tvirtinimo, kad vokiečiai maniakiškai domisi analiniais dalykais, tai norėčiau paklausti, kaip tas domėjimasis turėtų plisti? Iš kur jis atėjo?" Tiesą sakant, Dundesas ir pats pabandė atsakyti į šį klausimą. Jo nuomone, dėl to gali būti kaltos vokiečių motinos, tiksliau ypatingas būdas, kaip jos vysto kūdikius. Tad mažyliai priversti ilgą laiką būti „apsikakoję". Charlotte'ės tai neįtikino: „Niekada apie tai negirdėjau."

Bet kaip tik tuo momentu ji kažką pamatė ir visa nušvito.

– Žiūrėkite! – sušuko. – Vokietijos vėliava.

Ir tikrai, toli nuo mūsų, kaime virš mažo namelio, plevėsavo vėliava. Vokietijoje galima praleisti keletą dienų ir per tą laiką nė karto nepamatyti šio valstybės simbolio. Vokiečiams draudžiama savo komandas palaikyti taip, kaip tai daroma kitose šalyse. Tai nereiškia, kad jie nenorėtų to daryti, tik yra priversti tai maskuoti.

– Patriotizmas pas mus vis dar tebėra tabu, – sakė Charlotte'ė. – Būtų politiškai nekorektiška sakyti „didžiuojuosi, kad esu vokietis".

Eismo spūstis sumažėjo, ir mes vėl lėkėme į Diuseldorfą. Greitkelis atrodė kaip naujutėlis ir jauna moteris spaudė išsinuomoto BMW akseleratorių tol, kol spidometro rodyklė peršoko 210 kilometrų per valandą žymą.

– Tai išties geras kelias, – tariau aš.

– Nacių nutiestas, – paaiškino ji. – Kai žmonėms nusibosta kartoti apie Hitlerį vis tą patį, jie sako: „Ką gi, jis bent jau nutiesė gerus kelius."

Londone vienas apie finansus rašantis žurnalistas Nicholasas Dunbaras 2004 m. vasarį parašė apybraižą apie kelis vokiečius Diuseldorfe. Jie dirbo *IKB* banke ir sugalvojo kažką naujo. „*IKB* pavadinimą Londone mini prekiautojai obligacijomis, – rašė jis. – Tas bankas yra tarsi slaptoji grynųjų pinigų melžiamoji karvė." Didžiųjų Volstrito firmų darbuotojų užduotis tuo momentu, kai vokiečių klientai iš Diuseldorfo atvykdavo į Londoną, būdavo pasiimti pluoštą grynųjų pinigų ir pasistengti, kad tie vokiečiai gautų viską, ko nori.

Dunbaro straipsnis pasirodė *Risk* žurnale. Jame buvo aprašyta, kaip šis niekam nežinomas vokiečių bankas sparčiai tapo didžiausiu Volstrito klientu. *IKB* buvo įkurtas 1924 m., norint Vokietijos karo reparacijų mokėjimus sąjungininkams paversti vertybiniais popieriais, investicijomis. Vėliau jis sėkmingai skolindavo Vokietijos vidutinio dydžio kompanijoms, o dabar virto dar kažkuo kitu. Dalis šio banko priklausė vienam vokiečių valstybiniam bankui, tačiau neturėjo Vokietijos vyriausybės garantijų. Tai buvo privati vokiečių finansinė įmonė. Atrodė, kad ji kyla aukštyn. Pasamdė tokį Dirką Röthigą, vokietį, turintį darbo patirties JAV *State Street Bank* banke.

Röthigui padedant, *IKB* faktiškai įkūrė *Rhineland Funding* banką, įregistruotą Delavero valstijoje ir kotiruojamą Dublino biržoje. Tik nevadino jo banku, nes žmonės galėjo pradėti klausinėti, kodėl jis nereguliuojamas. *IKB* pavadino jį „perdavimo kanalu". Tai turėjo pranašumą, kad niekas nesuprato, ką reiškia pavadinimas. *Rhineland* skolinosi pinigus trumpam laikui ir išleisdavo vertybinius popierius, vadinamus komerciniais vekseliais. Gautus pinigus jie investuodavo į labiau ilgalaikius „struktūruotus kreditus". Vėliau paaiškėjo, kad tai tik eufemizmas obligacijoms, padengtoms amerikiečių vartojimo paskolomis, įvardyti. Daugelis tų pačių Volstrito investicinių bankų, kurie parūpindavo pinigų *Rhineland* vokiečiams (pardavinėdami tuos jų komercinius vekselius), parduodavo jiems obligacijas, padengtas amerikiečių vartojimo paskolomis. *Rhineland* vokiečių pelną sudarė skirtumas tarp palūkanų, mokamų už pinigus, kuriuos skolinosi, ir didesnių palūkanų, gautų už pinigus, kuriuos skolino pirkdami minėtas obligacijas. Kadangi *IKB* visa tai garantavo, *Moody's* reitingų agentūra *Rhineland* priklaususiam „kanalui" suteikė patį aukščiausią reitingą, leidžiantį jam pigiai skolintis pinigų.

Tie vokiečiai Diuseldorfe turėjo atlikti vieną svarbų darbą: patarti tai jų sukurtai ofšorinei įmonei, „kanalui", kokias obligacijas turėtų pirkti. „Mes tikrai nenorime, kad *Rhineland* iššvaistytų mūsų pinigus, – *Risk* žurnalui aiškino Röthigas, – bet tikime savo gebėjimu taip gerai patarti

jai, kad vis tiek gauname pelno." Toliau šis vyrukas aiškino, kad *IKB* investavo į specialias priemones sudėtingoms obligacijoms, vadinamosioms padengtoms skolos obligacijoms (*collaterized debt obligations – CDO's*), kurias Volstritas dabar pardavinėjo, analizuoti. „Sakyčiau, kad tos investicijos atsipirko, nes kol kas jokių nuostolių nepatyrėme." 2004 m. vasarį visa tai atrodė gera idėja – tokia gera, kad daugelis kitų Vokietijos bankų ėmė kopijuoti *IKB*. Jie arba skolinosi tą *IKB* ofšorinę įmonę, arba patys steigė savas ofšorines įmones antrarūšių būsto paskolų obligacijoms pirkti. „Visa tai panašu į pelningą strategiją", – sakė *Risk* žurnalui *Moody's* agentūros darbuotojas, suteikęs *Rhineland* komerciniams vekseliams aukščiausią patikimumo kategoriją.

Susitikau su Dirku Röthigu papietauti restorane Diuseldorfe prie kanalo su palei jį išsirikiavusiomis gausiai pirkėjų lankomomis parduotuvėmis. Ta tariamai pelninga strategija atnešė *IKB* apie 15 milijardų dolerių nuostolių. Tokią sumą ji paskelbė, nors iš tikrųjų nuostoliai greičiausiai buvo didesni, nes vokiečių bankai neskuba ko nors skelbti. Röthigas save laikė daugiau auka, negu nusikaltėliu, ir iš dalies buvo teisus. „Pasitraukiau iš to banko 2005 m. gruodį", – skubiai pareiškė jis, sprausdamasis į mažą kabiną. Po to pradėjo aiškinti.

Idėja steigti ofšorinį banką buvo Röthigo. *IKB* banko vadovai, jo žodžiais tariant, stvėrė tokią mintį, „kaip mažas vaikas stveria saldainį". Jis sukūrė tą banką tuo metu, kai rinka mokėjo obligacijų turėtojams didesnius dividendus: *Rhineland Funding* įmonei už jos prisiimamą riziką buvo gerai mokama. 2005 m. viduryje, kai giedrame finansų rinkos danguje nematė nė debesėlio, kaina už prisiimamą riziką smarkiai smuko: dividendai už obligacijas, padengtas amerikiečių vartojimo paskolomis, labai sumažėjo. Röthigas sakė, kad tada nuėjo pas savo viršininkus ir ėmė įrodinėti, jog dėl to, kad jiems už su tomis obligacijomis susijusią riziką moka jau kur kas mažiau, tai *IKB* pelno turėtų ieškoti kitur. „Tačiau jie turėjo užsibrėžę pelno tikslus ir norėjo juos pasiekti. Kad gautų tokį pat pelną rizikos pirklui sumažėjus, tiesiog turėjo daugiau pirkti", – aiškino Röthigas. Ir pridūrė, kad banko vadovybė nenorėjo

klausytis. „Parodžiau jiems, kad rinka keičiasi. Trumpai tariant, užuot davęs, atėmiau iš vaiko saldainį. Dėl to tapau priešu." Jam išėjus iš to banko, išėjo ir kiti. Investavimo darbuotojų sumažėjo, bet investavimo veikla klestėjo. „Perpus mažiau žmonių, turinčių tik trečdalį ankstesnės patirties, darė dvigubai daugiau investicijų, – pasakojo Röthigas. – Jiems buvo liepta pirkti."

Šis vyrukas toliau pasakojo apie tai, kas atrodė esanti skrupulinga ir sudėtinga investavimo strategija, tačiau iš tikrųjų buvo neapgalvota, kvaila, taisyklėmis besiremianti investavimo strategija. *IKB* galėjo padengtas skolos obligacijas „nuvertinti tiesiog iki nulio", kaip 2004 m. vienas stebėtojas sakė *Risk* žurnalui. Tačiau tame vertinime būta beprotybės atspalvio. „Pavyzdžiui, jie labai pedantiškai žiūrėjo, kieno antrarūšes būsto paskolas įsileisti į tas padengtas skolos obligacijas, – sakė Nicholas Dunbaras. – Tarkim, mes galėjome neimti *First Franklin* banko paskolų, bet imti *Countrywide* banko paskolas. Tačiau tai nesvarbu. Jie ginčijosi dėl obligacijų, kurios turėjo nusmukti nuo 100 proc. nominalinės vertės iki 2 ar 3 proc. Tam tikra prasme jie buvo teisūs, pirkdami tas obligacijas, kurios galėjo nukristi veikiau iki 3, negu iki 2 proc." Kol Volstrito firmų siūlomos obligacijos laikėsi *IKB* ekspertų nustatytų taisyklių, jos buvo siurbiamos į *Rhineland Funding* portfelį be papildomo patikrinimo. Tačiau tų obligacijų rizikingumas smarkiai didėjo, nes jas padengiančios paskolos darėsi vis labiau beprotiškos. Röthigas aiškino, kad jam išėjus *IKB* banke liko tik penki investavimo specialistai, visi labai jauni, neturintys nė trisdešimties ir tik porą metų tedirbę šioje srityje. Tuo tarpu oponentai, su kuriais jie lažinosi, buvo *Goldman Sachs* investicinio banko išmokyti veikti savo nuožiūra, arba jiems reikėjo lažintis su kitų didžiųjų Volstrito firmų labai rafinuotais rizikos draudimo fondais, norinčiais lažintis antrarūšių būsto paskolų rinkoje. Pasak Röthigo, *IKB* banko portfelis nuo 10 milijardų dolerių 2005-aisiais išaugo iki 20 milijardų dolerių 2007 m. „Ir būtų išaugęs dar labiau, jei tik jie būtų turėję daugiau laiko pirkti. Tą pirkimą tęsė toliau net, kai rinka jau žlugo. Jie artėjo prie 30 milijardų dolerių."

Ne tik *Goldmas Sachs*, bet ir visos kitos Volstrito firmos 2007 m. viduryje suprato, kad antrarūšių būsto paskolų rinka žlunga, ir ėmė karštligiškai ieškoti būdų sprukti iš jos. Keli Volstrito darbuotojai sakė man, kad patys paskutiniai pirkėjai joje, vieninteliai pasaulyje, buvo sąmoningai nekreipiantys į tai dėmesio vokiečiai. Priežastis, sutrukdžiusi *IKB* bankui antrarūšių būsto paskolų rinkoje netekti dar daugiau nei jo prarasti 15 milijardų dolerių, buvo ta, kad toji rinka nustojo egzistuoti. Jokie kiti dalykai – jokie faktai, jokie duomenys – nepajėgė pakeisti jų požiūrio į pinigų investavimą.

Iš išorės atrodė, kad *IKB* banko obligacijų prekiautojai panašūs į tuos nerūpestingus prekiautojus, kurie kvailai lažinosi *Citigroup, Merrill Lynch* ir *Morgan Stanley* bankų vardu. Tačiau giliau pažvelgus buvo matyti, kad jie žaidžia visai kitokį žaidimą. Prekiaujantys obligacijomis amerikiečiai galėjo nusmukdyti savo firmas, nekreipdami dėmesio į antrarūšių būsto paskolų rinkos riziką, tačiau jie susikrovė turtus asmeniškai ir dažniausiai niekada taip ir nebuvo patraukti atsakomybėn. Tiems amerikiečiams buvo mokama už tai, kad savo firmas pastatė į pavojų, ir sunku nustatyti, kaip tai padarė – tyčia ar netyčia. Tuo tarpu prekiaujantiems obligacijomis vokiečiams buvo mokama maždaug po 100 000 dolerių per metus ir, geriausiu atveju, dar iki 50 000 dolerių premijų. Taigi apskritai paėmus vokiečių bankininkai gaudavo tik skatikus už prisiimamą riziką, kuri smukdė jų bankus. Tai rimtas įrodymas, kad ir patys nesuprato, ką daro. Keista, bet jie priešingai, nei kolegos amerikiečiai, Vokietijoje visuomenės buvo laikomi sukčiais. Buvęs *IKB* vadovas Stefanas Ortseifenas buvo nuteistas kalėti (vėliau bausmės vykdymas atidėtas) ir turėjo grąžinti bankui savo atlyginimą – 805 000 eurų.

Dirkas Röthigas, kaip žiūrovas, stebėjo ne tik *IKB* banko, bet ir jo mėgdžiotojų – valstybės remiamų Vokietijos žemių bankų (*Landesbanks*) – elgseną. Jo nuomone, riba, kurią šiuolaikiniai finansininkai sukūrė tarp amerikiečių ir vokiečių bankininkų, buvo apgaulinga. „Nesusipratimai dėl skirtingų kultūrų buvo gana intensyvūs, – teigė Röthigas, kibdamas į patiekalą iš omaro. – Tų bankų darbuotojai ne-

buvo sugadinti jokių Volstrito prekiautojų. Tik štai iš kažkur atsirado kažkoks tipas su platinine *American Express* kredito kortele ir teigė galintis nuvežti juos į *Grand Prix* automobilių lenktynes Monake. Jis visai neribojo savęs. Žemių bankų bankininkai Vokietijoje visada buvo patys nuobodžiausi, todėl jie niekada nesusilaukdavo panašaus dėmesio. Ir štai visai netikėtai pasirodė kažkoks labai apsukrus veikėjas iš *Merrill Lynch* kompanijos ir pradėjo jiems skirti baisiai daug dėmesio. Natūralu, kad tie bankininkai pamanė, kad tiesiog jam patinka. Amerikiečių prekiautojai daug apsukresni už europiečius. Jie savo vaidmenis atlieka daug geriau“, – savo mintį užbaigė Röthigas.

Anot jo, iš esmės vokiečiai nepastebėjo to, kad amerikiečiai žaidė savo žaidimą ne pagal oficialias taisykles. Vokiečiai tas jų taisykles priėmė už gryną pinigą: jie išnagrinėjo aukščiausią reitingą turinčių obligacijų istoriją ir patikėjo oficialiu tvirtinimu, kad tokios obligacijos yra absoliučiai nerizikingos.

Vokiečių finansuose, kaip ir visame jų gyvenime, tarsi antgamtiškai mėgstama naudotis taisyklėmis. Taip jau atsitiko, kad pasklido gandas, jog viena vokiečių perdraudimo kompanija pavadinimu *Munich Re* 2007 m. birželį, taigi prieš pat krizę, surengė pobūvį savo geriausiems darbuotojams. Tai buvo ne šiaip sau kokie nors paprasti pietūs ar golfo varžytuvės, o didelė puota su prostitutėmis viešoje pirtyje. Žinoma, ir didžiųjų, ir žemesnių finansų srityje tokie dalykai nėra kažkas neįprasto. Stebina tik tai, kaip gerai buvo organizuotas tas renginys. Kompanija prostitutes paženklino baltais, geltonais ir raudonais kaspinais, kad matytųsi, kam kuri iš jų skirta. Po kiekvieno seksualinio epizodo prostitutės ranka būdavo paženklinama antspaudu, kad matytųsi, kiek kartų ja buvo pasinaudota. Vokiečiams reikia ne bet kokių kekšių, o kekšių „su taisyklėmis“.

Gal dėl to, kad vokiečiai taip mėgsta oficialias finansų taisykles, jie ypatingai lengvai pažeidžiami neteisingos idėjos, kurią tos taisyklės skatina: kad yra toks dalykas kaip nerizikingi aktyvai. Galų gale juk aukščiausias reitingas (AAA) turėjo reikšti nerizikingus aktyvus. Tačiau

nerizikingų aktyvų nebūna. Aktyvai, turtas duoda pelno dėl to, kad yra susijęs su rizika. Tačiau idėja apie nerizikingus aktyvus, pasiekusi populiarumo viršūnę 2006 m. pabaigoje, užkariavo investavimo pasaulį ir labiausiai paveikė vokiečius. Apie tai girdėjau ir Volstrite iš žmonių, kuriems teko turėti reikalų su obligacijų pirkėjais vokiečiais. „Reikia atsižvelgti į vokiečių mentalitetą, – sakė man vienas iš jų. – Jie teigia, kad patikrino visus punktus. Rizikos nėra. Forma jiems svarbesnė už esmę. Dirbant su vokiečiais labai svarbu nepamiršti, kad jie iš prigimties nėra linkę rizikuoti. Polinkis to vengti užkoduotas jų genuose." Kol kokia nors obligacija iš išorės atrodė švari, vokiečiai leisdavo jai viduje tapti tokiai purvinai, kiek tik Volstritas sugebėdavo ją išpurvinti.

Röthigas dabar norėjo pabrėžti tai, kad nesvarbu, kas buvo viduje. 2007 m. liepos 28 d. *IKB* banką turėjo gelbėti valstybinis bankas. Turėdamas tik apie keturių milijardų dolerių dydžio kapitalą, pirmasis praganė daugiau nei 15 milijardų dolerių. Kai jis bankrutavo, Vokietijos žiniasklaida norėjo sužinoti, kiek JAV antrarūšių būsto paskolų obligacijų tie vokiečių bankininkai prisipirko. *IKB* banko vadovas Stefanas Ortseifenas viešai pareiškė, kad *IKB* antrarūšių būsto paskolų obligacijų beveik neturėjo, ir dėl to jis dabar kaltinamas suklaidinęs investuotojus. „Jis sakė tiesą, – teigė Röthigas. – Stefanas nemanė, kad turi antrarūšių būsto paskolų obligacijų. Jie negalėjo tiksliai pasakyti, kiek jų turi, nes patys to nežinojo. *IKB* banko monitoringo sistemos antrarūšių būsto paskolų neskyrė nuo pirmarūšių. Štai dėl ko visa tai ir atsitiko." Röthigas sakė, kad dar 2005 m. jis siūlė sukurti sistemą, kuri tiksliau nustatytų, kokiomis paskolomis padengtos tos sudėtingos obligacijos, kurias jie pirko iš Volstrito firmų, tačiau *IKB* vadovybė pagailėjo tam pinigų. Röthigas jiems aiškino: „Turite 20 milijardų dolerių dydžio portfelį, uždirbate 200 milijonų dolerių per metus ir nenorite man duoti tam reikalui 6,5 milijono dolerių." Tačiau jie nenorėjo ir viskas.

Per šias dienas patys to nepastebėdami jau trečią kartą kirtome sieną. Mums prireikė net dvidešimties minučių išsiaiškinti, kur bu-

vome – Rytų ar Vakarų Vokietijoje. Charlotte'ė gimė ir užaugo Rytų Vokietijos mieste Leipcige, bet ir ji nesusigaudė, kurioje iš buvusių skirtingų valstybių buvome. „Dabar to ir nežinosi, kol kas nors nepasakys, – tarė moteris. – Kodėl niekas nepastato kokio nors skiriamojo ženklo?" Šis kraštovaizdis kadaise buvo sudarkytas apkasų, tranšėjų, spygliuotos vielos užtvarų ir minų laukų, bet dabar apie tai primena tik nedideli žemės paviršiaus nelygumai. Tad bent jau iš išorės viskas švaru. Netoli nuo buvusios sienos išsukome iš kelio į šalia esančią degalinę. Joje stovėjo trys degalų siurbliai siaurame kanale, kur nebuvo erdvės manevruoti ar apvažiuoti kitą automobilį. Todėl trys vairuotojai, norintys prisipilti savo automobilių bakus, turi tai daryti visi kartu ir visi kartu išvažiuoti, nes jei kuris nors iš jų užgaiš, kiti bus priversti laukti. Bet nė vienas jų negaišo laiko. Vokiečių vairuotojai savo automobilius aptarnauja taip efektyviai, kaip lenktyninių automobilių priežiūros brigada. Kaip tik dėl to, kad įranga ir tvarka čia tokia pasenusi, Charlotte'ė manė, jog tebesame buvusioje Vakarų Vokietijoje. „Tokių kaip ši degalinių Rytų Vokietijoje nerasite nė su žiburiu, – tarė ji. – Ten viskas nauja." Moteris taip pat gyrėsi galinti pagal išvaizdą atskirti, iš kur tas ar kitas žmogus, o ypač vyras, – iš Rytų ar Vakarų. „Vokiečiai iš Vakarų Vokietijos daug išdidesni. Jie stovi tiesiai, o vokiečiai iš Rytų Vokietijos dažniau būna pakumpę, sudribę. Vakarų Vokietijos vokiečiai mano, kad jų tautiečiai iš Rytų Vokietijos yra tingūs."

– Vadinasi, Rytų Vokietijos vokiečiai yra Vokietijos graikai, – tariau aš.

– Atsargiau! – perspėjo ji.

Iš Diuseldorfo važiavome į Leipcigą, o iš ten lėkėme į Hamburgą pasižiūrėti imtynių purve. Pakeliui Charlotte'ė linksmino mane, ieškodama gimtojoje vokiečių kalboje su kitu galu susijusių žodžių.

– *Kackwurst* reiškia „išmatos", – nenorom aiškino ji. – Pažodžiui išvertus, tai būtų „išmatų dešrelė". Siaubas! Kai pamatau dešreles, tik apie tai ir pagalvoju. *Bescheissen* reiška „apdergti", o *Klugscheisser* – „žmogų, besituštinantį išminties perlais".

– Jei turite daug pinigų, – tęsė mano bendrakeleivė, – tai žmonės apie jus sakys, kad esate *Geldscheisser* – „besituštinantis pinigais". – Pasiraususi savo galvoje, pažėrė saują kitų panašių pavyzdžių ir, pati nustebusi, kokia derlinga vokiečių kalboje ši sritis, kiek patylėjusi tęsė toliau. – Jei patenkate į keblią padėtį, tai sakote: *Die Kacke ist am dampfen* („išmatų garas"). Ji nutilo, matyt, suvokusi, kad šitaip tik patvirtino teoriją apie anksčiau aptartą vokiečių nacionalinio charakterio bruožą.

– Na, visa tai tik žodžiai, – sakė Charlotte'ė.

– Taip taip, savaime aišku.

– Tai nereiškia, kad taip yra iš tikrųjų.

Neprivažiavę Hamburgo, stabtelėjome papietauti ūkyje, priklausančiame vokiečių ekonomistui Wilhelmui Nöllingui. Jam buvo jau beveik septyniasdešimt metų, bet atrodė daug jaunesnis. Tarsi skulptoriaus išskaptuoti veido bruožai ir sidabriniai plaukai teikė šiam vyriškiui patricijaus išvaizdą, bet jo balsas buvo kaip sirgalių, kurie stadionuose susitelkę pigiausiose vietose.

– Tie graikai nori, kad mes sumokėtumėme už jų pietus! – šaukė jis, vedžiodamas mane po savąjį ožkų aptvarą. – Štai kodėl jie kelia riaušes gatvėse!

Tuo metu, kai euro idėja Vokietijoje buvo dažnai minima, Nöllingas dirbo Vokietijos Federalinio banko valdytoju. Nuo to momento, kai ši diskusija įgavo rimtą pobūdį, jis pasisakė prieš eurą. Parašė apie tai vieną liūdną straipsnį *Good-bye to the Deutsche Mark* („Sudie Vokietijos markei?") ir kitą deklaratyvesnį *The Euro: A Journey to Hell* („Euras – kelias į pragarą"). Kartu su trimis kitais žymiais vokiečių ekonomistais ir finansų lyderiais jis pateikė ieškinį ir ligi šiol tebemina Vokietijos teismų slenksčius, reikalaudamas atsisakyti euro kaip prieštaraujančio Konstitucijai. Prieš pat panaikinant Vokietijos markę Nöllingas ragino Vokietijos federalinį banką išsaugoti visus markių banknotus.

– Pareiškiau, kad jų nesunaikintų, – su užsidegimu prisiminė jis, pašokdamas iš fotelio savo ūkyje esančio gyvenamojo namo svetainė-

je. – Sakiau, kad juos visus kauptų, sukrautų atskirame kambaryje, kad turėtų, jei vėl prireiks.

Jis jautėsi įklimpęs, nes suprato, kad įsivėlė į tuščią ir beprasmišką ginčą.

– Ar galima sugrįžti prie to, kaip buvo anksčiau? – svarstė vyriškis. – Suprantame, kad negalima. Jei jie pasakytų, kad suklydo, tai ką daryti tada? Tai juk šimto tūkstančių milijonų dolerių klausimas.

Nöllingas manė žinąs, ką reikėtų daryti, bet netikėjo, kad vokiečiai tai sugebėtų. Jis su savo draugais – kitaip mąstančiais vokiečių ekonomistais – sumanė, kad Europos Sąjungą finansiniais tikslais reikėtų perskelti į dvi dalis. Vienoje iš jų galėtų būti vartojamas vienoks euras, kaip antrarūšė valiuta tokiose veltėdiškose šalyse, kaip Graikija, Portugalija, Ispanija, Italija ir t. t. O kitoks, pirmarūšis euras, būtų vartojamas „homogeniškose, patikimose šalyse". Jis išvardijo: Vokietija, Austrija, Belgija, Nyderlandai, Suomija ir, truputį padvejojęs pridūrė, – Prancūzija.

– Ar esate tikri, kad prie šių šalių grupės galima priskirti ir Prancūziją?

– Aptarinėjome šį klausimą, – rimtai atsakė Nöllingas. Jie nusprendė, kad dėl socialinių priežasčių Prancūzijos neįtraukti negalima – būtų per daug nesmagu.

Kai jis pirmininkavo pasirašant Mastrichto sutartį, pagal kurią buvo įvestas euras, sakoma, kad tuometinis Prancūzijos ministras pirmininkas François Mitterrandas privačioje aplinkoje pareiškė, jog Vokietijos įjungimas į likusią Europą šitokiu būdu neišvengiamai sutrikdys pusiausvyrą, ir dėl to tikrai kils vienokia ar kitokia krizė, bet to laiko jis jau nebesulauks, tad tą problemą teks spręsti kitiems. Net jei Mitterrandas to nesakė tiksliai tokiais žodžiais, jis turėjo pasakyti kažką panašaus, nes iš tikrųjų galvojo kaip tik taip. Juk tuo metu daugeliui žmonių, o ne tik Vokietijos federalinio banko vadovams, atrodė, kad tos šalys per daug skirtingos ir nesuderinamos.

Bet kaip tada iš pažiūros tokie protingi, sėkmingi, sąžiningi ir gerai organizuoti žmonės kaip vokiečiai leidosi įtraukiami į tokį jovalą? Juk savo finansiniuose reikaluose jie tikrindavo visas detales siekdami užti-

krinti, kad visuma būtų sveika. Kaip tada jie nepastebėjo, kad ta visuma dvokia iš tolo? Nöllingo nuomone, to priežastis slypi vokiečių nacionaliniame charakteryje.

– Mes pasirašėme Mastrichto sutartį dėl to, kad joje buvo numatytos tos taisyklės, – sakė jis, mums einant į virtuvę. Ten buvo kelios lėkštės, prikrautos baltų šparagų, kuriuos vokiečiai su tokiu pasididžiavimu augina. – Mus įkalbėjo tai padaryti, pateikdami neteisingus pretekstus. Apskritai paėmus, vokiečiai yra patiklūs žmonės. Jie pasitiki ir tiki. Jiems patinka pasitikėti ir tikėti.

Mano minėto finansų ministro pavaduotojo kabinete užrašas ant sienos primena jam, kad būtina suprasti kitų žmonių požiūrius. Dabar aišku, kam to reikia. Kiti elgiasi ne taip, kaip vokiečiai – kiti meluoja. Šiame finansų pasaulyje, kur viešpatauja apgaulė, vokiečiai yra tarsi čiabuviai apsaugotoje saloje, kur jie nepaskiepyti nuo svetimšalių atnešamo viruso. Tie patys įgimti polinkiai, instinktai, kurie skatino juos tikėti Volstrito obligacijų prekiautojais, paskatino tikėti ir prancūzais, kai šie žadėjo, kad nereikės niekam teikti finansinės pagalbos, ir graikais, kai šie dievagojosi, kad jų biudžetas gerai subalansuotas. Tai vienas paaiškinimo variantas. O kitas paaiškinimas, kodėl vokiečiai taip lengvai patikėjo, yra toks, kad nepakankamai įvertino, kiek galėtų kainuoti galima klaida, nes būta ir tam tikros naudos. Vokiečiams euras yra ne vien tik valiuta, bet ir priemonė nusiplauti praeities nuodėmes, dar vienas Holokausto memorialas. Viešosios nuomonės tyrimų duomenimis, šios šalies atstovai gali būti nusistatę prieš graikus, bet yra giliau paslėptų jėgų, veikiančių pastarųjų naudai.

Bet kokiu atveju, jei maniakiškai mėgstate švarą ir tvarką, bet slapta žavitės purvu ir chaosu, tai negalite neprisidaryti bėdos. Švaros be purvo nebūna. Nebūna ir tyrumo be sugedimo. Kas domisi vienu, domisi ir kitu. Ta jauna vokietaitė, kuri vežiojo mane po savo šalį, nerodė domėjimosi nei vienu, nei kitu. Tad ir sunku pasakyti, kuo ją laikyti – išimtimi ar naująja taisykle. Tačiau dabar ši moteris pareigingai žygiavo į didžiausią pasaulyje raudonųjų žibintų rajoną, ieškodama apsileidusios išvaiz-

dos vyrų ir klausinėdama jų, kur rasti moterų imtynių purve šou. Taip pat ji surado naujų ir stebinančių būdų, kuriais vokiečiai ieško prasmės purve, nešvarumuose. „*Scheisse glänzt nicht, wenn man sie poliert* („Poliruok nepoliravęs, išmatos vis tiek neblizgės“), – sakė ji, mums einant pro Madingų katyčių klubą (*Funky Pussy Club*). – *Scheissegal* tiesiog reiškia „o man nusišikt“ arba „tas pats velnias“. Nors vokiečių kalboje tai skamba kaip oksimoronas, ar ne?“ – juokėsi mano bendrakeleivė.

Buvo ankstyvas vakaras ir Rėperbane vyko didelis subruzdimas. Iš visų Vokietijoje matytų dalykų man tai labiausia priminė minios, prastuomenės vaizdus. Suteneriai slampinėjo prie sekso klubų ir ieškojo tarp praeivių galimų klientų. Beveik dailios moterys viliojo vyrus, kurie aiškiai jautė pagundą. Kelis kartus praėjome pro tą pačią kažkokios kompanijos emblemą, vaizduojančią porelę, užsiimančią analiniu seksu. Charlotte'ė pastebėjo ją ir prisiminė, kad vokiečių atlikėjų grupė *Rammstein* JAV buvo areštuota už tai, kad scenoje atlikdama dainą *Bück dich* („Pasilenk“) imitavo analinį seksą. Ji ir toliau klausinėjo pagyvenusių vokiečių, kur rasti tą purvo šou. Pagaliau sulaukė aiškaus atsakymo iš vieno vokiečio, kuris čia dirbo ne vieną dešimtį metų:

– Paskutinis uždarytas prieš kelerius metus, nes buvo per brangus, – paaiškino jis.

V skyrius

PER DAUG NUTUKĘ, KAD GALĖTŲ SKRAIDYTI

2011 m. gegužės 5 d., kai tik JAV vyriausybė pamatė, jog viena reitingų agentūra pirmą kartą Amerikos istorijoje sumažino JAV kredito reitingą, šios šalies iždo obligacijų rinka pradėjo sparčiai kilti. Po keturių dienų palūkanos, kurias Amerikos vyriausybė mokėjo už savo naujas dešimties metų trukmės obligacijas, nukrito iki žemiausio lygio – 2,04 proc. Aukso kaina didėjo kartu su JAV iždo obligacijų kaina, bet praktiškai visų kitų akcijų ir obligacijų kainos turtingose Vakarų šalyse pradėjo kristi. JAV reitingų agentūra paskelbė, jog tikimybė, kad šios šalies vyriausybė grąžins savo skolas, yra mažesnė, nei anksčiau tikėtasi. Tiesioginis tos paviešintos informacijos padarinys buvo toks, kad skolinimosi kaina JAV vyriausybei sumažėjo, o visiems kitiems padidėjo. Tad žmonės suprato daug to, ką jie turėjo žinoti apie savo vyriausybės gebėjimą gyventi ne pagal kišenę: ji kuriam laikui gavo veikimo laisvę. Kuo silpnesnė atrodė Amerikos vyriausybės padėtis, tuo pigiau galėjo skolintis. Ji dar nebuvo įtraukta į tą užburtą ratą, kuris grėsė Europos šalių finansiniam gyvenimui, kai dėl kilusių abejonių didėja skolinimosi

kainos, ir dėl to auga abejonės, kurios dar labiau padidina skolinimosi kainas ir taip toliau, kol šalis atsiduria Graikijos padėtyje. Baimė, kad JAV gali nesugrąžinti pasiskolintų pinigų, vis dar atrodė nereali.

2010 m. gruodžio 19 d. televizijos programoje *60 Minutes* buvo parodyta trylikos minučių laida apie Amerikos valstijų ir vietinių savivaldybių finansus. Joje korespondentas Steve'as Kroftas ėmė interviu iš privačios Volstrito analitikės Meredith Whitney. Ji 2007 m. išgarsėjo po to, kai teisingai atspėjo, jog *Citigroup* banko nuostoliai JAV antrarūšių būsto paskolų rinkoje daug didesni, nei visi manė, ir prognozavo, kad šis bankas bus priverstas mažinti dividendus. Minėtoje laidoje buvo pažymėta, kad JAV ir vietos savivaldybių bendras metinis deficitas siekia apie pusę trilijono dolerių, ir kad egzistuoja dar pusantro trilijono dolerių dydžio skirtumas tarp vyriausybės skolos išėjusiems į pensiją dirbantiesiems ir pinigų, kuriuos ji turėjo tai skolai padengti. Whitney nurodė, kad net ir tie skaičiai yra nepatikimi ir greičiausiai per daug optimistiški, nes valstijos blogai atlieka pareigą viešai skelbti informaciją apie savo finansus. Naujojo Džersio valstijos gubernatorius Chrisas Christie'is pritarė jai ir pridūrė: „Pasiekus tokį lygį, jei padėtis iš tikrųjų dar blogesnė, tai koks skirtumas?" Amerikos valstijų įsiskolinimas išėjusiems į pensiją dirbantiesiems buvo toks didelis, kad jis negalėjo būti apmokėtas, kad ir kokio dydžio būtų ta suma. Laidos pabaigoje Kroftas paklausė Whitney'ės, ką ji mano apie JAV sugebėjimą ir norą grąžinti savo skolas. Moteris atsakė neįžvelgianti realaus pavojaus, kad valstijos paskelbs negalinčios įvykdyti savo finansinių įsipareigojimų, nes jos turėjo galimybę savo problemas perkelti ant apygardų ir miestų pečių. Tačiau, pasak jos, tuose žemesniuose valdžios lygmenyse, kur vyksta tikrasis amerikiečių gyvenimas, gali kilti rimtų problemų. „Ten gali būti paskelbta nuo 50 iki 100, o gal ir dar daugiau atvejų apie nemokumą", – sakė Whitney. Po minutės Kroftas vėl paklausė, kada žmonės turėtų pradėti nerimauti dėl vietinių finansų krizės. „Dėl ko reikėtų nerimauti, paaiškės per artimiausius dvylika mėnesių", – atsakė ji.

Ši Volstrito analitikės pranašystė tikrai išsipildė: žmonės dėl JAV savivaldybių finansų pradėjo nerimauti nuo akimirkos, kai išgirdo tuos žodžius. Jau kitą dieną savivaldybių obligacijų rinka patyrė stiprų smūgį. Visą kitą mėnesį ji krito ir krito. Kritimas buvo toks didelis, o Whitney'ės prognozės susilaukė tokio dėmesio, kad pinigų tvarkytojai, įkalbėję žmones įsigyti savivaldybių obligacijų, buvo priversti pasisamdyti daugiau žmonių valstijų ir miestų finansams analizuoti ir įrodyti, kad ji buvo neteisi. Vienas iš jų teigė, kad Meredith Whitney užtikrino visišką savivaldybių obligacijų analizuotojų užimtumą. Finansų pasaulyje atsirado naujas literatūros žanras, skirtas įtikinti skaitytojus, jog ši Volstrito analitikė pati nežino, ką kalba. Ji buvo neatspari tokiems kaltinimams, nes iki tos televizijos laidos neturėjo jokios darbo JAV savivaldybių finansų srityje patirties (ar bent jau niekas nežinojo apie tai). Daugelyje straipsnių ši moteris buvo kaltinama tuo, kad jos prognozės labai konkrečios (kad per metus bus šimtas paskelbimų apie nemokumą!) ir kad jos nepasitvirtina. (Štai vienas pavyzdys – *Bloomberg News* antraštė: *Meredith Whitney Loses Creditability as Muni Defaults Fall 60 %* („Meredith Whitney praranda patikimumą, nes savivaldybių nemokumo paskelbimų skaičius sumažėjo 60 %"). Trumpalaikės panikos rinkoje sūkurys įtraukė visus, buvusius netoli nuo savivaldybių finansų. Nešališkas, nepasiduodantis emocijoms, blaiviai mąstantis Biudžeto ir politikos prioritetų centras (*Center on Budget and Policy Priorities*) Vašingtone pareiškė, kad atsirado „klaidingas įspūdis, jog norint išvengti gresiančio finansinio kracho, reikia tučtuojau imtis drastiškų priemonių". Naujienų laidose tai buvo laikoma atsaku Meredithai Whitney'ei, kadangi ją vienintelę buvo galima apkaltinti paskelbus tokią prognozę.

Tačiau ši moteris sakė visiškai ne tai. Žodžiai buvo iškreipti, kad jos nuomonę būtų lengviau kritikuoti. „Meredith kalbėjo apie reitingų agentūrų ir investavimo patarėjų nusiraminimą, nes jie sakė, kad nėra dėl ko nerimauti, – kalbėjo vienas žmogus *60 Minutes* laidoje. Jis parūpino man to interviu įrašus, siekdamas užtikrinti, kad aš girdėjau tikrai

tai, ką maniau girdėjęs. – Whitney sakė, jog yra dėl ko nerimauti, ir per ateinančius dvylika mėnesių tai taps akivaizdu visiems.“

Volstrito analitikė padarė ne tik tai. Ji aptiko ir jautrią Amerikos finansų vietą – baimę, kad šios šalies miestai negrąžins pasiskolintų pinigų. Savivaldybių obligacijų rinka, ne taip kaip JAV vyriausybės obligacijų rinka, buvo lengvai įbauginama. Amerikos miestai ir valstijos buvo jautrūs tam pačiam pražūtingam ciklui, kuris privertė Graikiją prašyti Tarptautinio valiutos fondo pagalbos. Abejonėms sukelti ir miestų bei valstijų skolinimosi kainoms padidinti pakako, kad kažkokia moteris, neužimanti jokios padėties savivaldybių obligacijų rinkoje, pasakytų keletą sakinių per televiziją. Tai buvo stebėtinas dalykas: ji juk savo žodžių neparėmė jokiais įrodymais. Tiesiog parašė didelę detalią ataskaitą apie valstijų ir savivaldybių finansus, bet niekas, išskyrus saujelę jos klientų, nežinojo, kas tuose popieriuose yra. „Jei būčiau koks nors tikrai bjaurus rizikos draudimo fondo atstovas, – sakė man vienas tokios organizacijos vadovas, – tai patogiai atsilošęs sakyčiau, kad tai juk galvijų banda, kurią lengva priversti paniškai bėgti.“

Tai, ką Volstrito analitikė bandė pasakyti, buvo įdomiau už tai, kuo ji buvo kaltinama. Faktiškai Whitney'ei nelabai rūpėjo nei savivaldybių obligacijų rinka, nei kiek miestų gali bankrutuoti. Savivaldybių obligacijų rinka buvo baisus užkampis. Ši moteris apie ją atsiliepė taip: „Na, kam gi rūpi ta dvokianti savivaldybių obligacijų rinka?“ Vienintelė priežastis, kodėl ši analitikė įkėlė koją į ją, buvo ta, kad Whitney'ei JAV ekonomiką laikė regioninių ekonomikų visuma. Norėdama suprasti pastarąsias, ji turėjo suvokti, kaip galėtų elgtis valstijų ir vietiniai valdžios organai, o norint pasiekti šį tikslą reikėjo išanalizuoti jų finansus. Todėl Meredith porą nemalonių metų tyrė valstijų ir vietinius finansus. „Neplanavau to daryti, – tvirtino ji. – Nė vienas iš mano klientų neprašė. Aš tuo domėjausi tik dėl to, kad turėjau pati suvokti. Pradėjau nuo klausimo, kaip BVP vertinimai gali būti tokie aukšti, jei valstijos, kurios lenkė JAV ekonomiką bumo metu, dabar atsiliko nuo jos. O juk valstijos sudarė 22 proc. JAV ekonomikos.“ Tai buvo geras klausimas.

2002–2008 m. valstijų skolos didėjo taip pat, kaip ir jų gyventojų skolos: jų prasiskolinimas beveik padvigubėjo, o valstijų išlaidos padidėjo dviem trečdaliais. Tuo laikotarpiu valstijos taip pat sistemingai per mažai finansavo savo pensijų planus ir kitus ateities įsipareigojimus, ir šitoks įsiskolinimas pasiekė beveik 1,5 trilijono dolerių. Ko gero, kaip tik reaguojant į tai atidėti pensijų pinigai buvo investuojami į vis rizikingesnius aktyvus. 1980 m. tik 23 proc. valstijų pensijų lėšų buvo investuota į akcijų rinką, o 2008-aisiais jų dalis padidėjo iki 60 proc. Be to, beveik visi pensijų fondai vadovavosi prielaida, kad jų investuojami pinigai gali uždirbti 8 proc. palūkanų, kai tuo tarpu Federalinė rezervų sistema žadėjo palaikyti nulines palūkanų normas. Sudėkite per mažai finansuojamus sveikatos apsaugos planus, valstijoms skiriamų federalinio biudžeto lėšų mažinimą bei dėl silpnos ekonomikos sumažėjusias mokesčių pajamas ir gausite kelių trilijonų dolerių dydžio skyles. Jas galima užlopyti tik vienu iš dviejų būdų – smarkiai apkarpius viešąsias paslaugas arba atsisakius vykdyti finansinius įsipareigojimus, o gal ir abiem būdais. Meredith nuomone, atsisakymas vykdyti finansinius įsipareigojimus buvo mažai tikėtinas, bent jau valstijų lygyje, nes pastarosios galėjo priversti miestus išpirkti jų obligacijas. Skaudžiausiai nukentėti turėjo miestai. „Blogiausia yra tai, – sakė Whitney, – kad valstybės finansų tvarkytojai nežino finansų padėties savo pačių savivaldybėse.“

– Iš kur jūs tą žinote? – pasiteiravau jos.

– Nes klausiau jų!

Kūrimosi metu visos valstijos buvo lygios, bet dabar taip nebėra. Tos iš jų, kurios patyrė didžiausią ekonominį pakilimą, dabar susidūrė su didžiausiu nuosmukiu. Whitney svarstė: „Kaip atrodydamos JAV išeina iš kreditų krizės? Buvau įsitikinusi, jog dėl to, kad ta kreditų krizė įvairiuose regionuose buvo tokia skirtinga, visa šalis iš jos išeis su naujomis stipriosiomis ir silpnosiomis regionų pusėmis. Klestėti daugiau šansų turi kompanijos, esančios stipresnėse valstijose, o žmonės eis ten, kur yra daugiau darbo vietų. Taigi galiausiai jie eis paskui kompanijas.“ Moters nuomone, šalis vis didesniu mastu galėtų skirs-

tytis į finansinio saugumo ir finansinės krizės zonas. Ir kuo aiškiau žmonės supras, kokiai zonai tas ar kitas regionas priklauso, tuo labiau didės trintis tarp jų. („Indiana gali pradėti šaukti, kad teikia paramą Naujajam Džersiui.“) Kuo geriau žmonės suvoks, kurios vietovės turi rimtų finansinių problemų, o kurios ne, tuo labiau didės tos problemos. „Tie, kurie turi pinigų ir gali kilnotis iš vietos į vietą, – rašė Whitney ataskaitoje savo Volstrito klientams, – taip ir padarys, o kurie jų neturi ir kilnotis negali, to ir nedarys. Jie galų gale dar labiau pasikliaus valstija ir vietinių valdžios organų pagalba. Praktiškai tai tampa paprastų žmonių tragedija.“

Whitney savo tyrimu norėjo ne prognozuoti finansinių įsipareigojimų nevykdymų atvejus savivaldybių obligacijų rinkoje. Ji siekė palyginti valstijas tarpusavyje, kad jas būtų galima išrikiuoti pagal pajėgumą. Analitikė norėjo suvokti, kas Amerikoje galėtų vaidinti graikų, o kas vokiečių vaidmenį, kas stiprus, o kas silpnas. Tačiau tai darydama ji faktiškai atskleidė finansiniu atžvilgiu baisiausias Amerikos vietas.

– Tai kuri gi valstija labiausiai bauginanti? – paklausiau jos.

Atsakyti jai pakako poros sekundžių:

– Kalifornija.

Vieną vasaros rytą, septintą valandą, vakar vakare išsinuomotu 5 000 dolerių kainuojančiu kalnų dviračiu su titano rėmais lėkiau Santa Monikos paplūdimio keliu ten, kur Arnoldas Schwarzeneggeris paskyrė man susitikimą. Jis pasirodė sutartu laiku – atvažiavo juodu visureigiu kadilaku su gale sukrautais keliais senais išklerusiais dviračiais. Aš buvau apsirengęs tais savo drabužiais, kurie labiausiai tiko pasivažinėjimui dviračiu, o jis buvo apsivilkęs žalios spalvos striukę, šortus ir apsiavęs minkštus smėlio spalvos batus, panašius į šliures. Tai rodė stebėtiną abejingumą savo išvaizdai ir pasitikėjimą savo vyriškumu. Iš plaukų buvo matyti, kad galva dar neseniai draugavo su pagalve, o akių vokai buvo kaip mieguisto žmogaus, nors jis dievagojosi, kad atsikėlė prieš pusantros valandos ir skaitė laikraščius. Po to buvęs Kalifornijos gubernato-

rius dažnai važiuoja pasivažinėti dviračiu, kad sustiprintų širdį, o paskui eina į salę kilnoti sunkumų.

Schwarzeneggeris pasiėmė vieną iš atsivežtų dviračių, sėdo ant jo ir pasileido Vandenyno aveniu (*Ocean Avenue*), kuriame eismas jau buvo gana intensyvus. Jis važiavo be apsauginio dviratininkų šalmo, nepaisė raudonų šviesoforų signalų, lėkė pro užrašus „Įeiti draudžiama", tarsi nepastebėdamas jų, važiavo ir vienos eismo krypties gatvėmis priešinga, nei leistina, kryptimi. Kai Arnoldas norėjo kirsti trijų juostų kelią, kuriuo dideliu greičiu lėkė automobiliai, tai net nepažvelgęs pro petį ištiesė ranką ir riedėjo pirmyn neabejodamas, kad visi, važiuojantys jam iš paskos, sustos. Jo dviratis buvo su bent dešimčia pavarų, bet šis vyrukas pripažino tik dvi: nulinę ir maksimalią. Pusę mylios Arnoldas važiavo taip greitai, kad vėjo sukeltos ašaros riedėjo jo skruostais.

Buvęs Kalifornijos gubernatorius tapo vienu iš lengviausiai atpažįstamų žmonių pasaulyje, bet atrodė, jog nė kiek nesijaudino, kad kas nors jį atpažins. Taip ir buvo – iš tiesų niekas neatpažino. Gal dėl to, kad žmonės, išsiropštę iš lovos anksti rytą ir išėję pabėgioti ristele, pasivažinėti riedučiais ar pasivaikščioti, buvo per daug pasinėrę į tai, ką daro, kad atsikratytų transo būsenos. O gal jis tiesiog užklupo juos labai netikėtai. Schwarzeneggeris neturėjo jokios palydos, net asmens sargybinio. Jo patarėjas ekonomikos klausimais Davidas Crane'as ir patarėjas žiniasklaidos klausimais Adamas Mendelsohnas, kurie atėjo pasivažinėti su juo grynai iš smalsumo, dabar buvo kažkur toli atsilikę. Kiekvienas, atkreipęs į šį vyruką dėmesį, galėtų pagalvoti, jog jis panašus į Arnoldą, bet tikrai ne jis, nes juk Schwarzeneggeris niekada neišvažiuos pasivažinėti dviračiu vienas septintą valandą ryto ir nelėks kaip koks savižudis. Tik priverstas sustoti prie šviesoforo, jis užmezgė šiokį tokį kontaktą su aplinkiniais. Moteris, stumianti vaikų vežimėlį ir kalbanti mobiliuoju telefonu, kirto gatvę tiesiai priešais Arnoldą. Ji dar kartą gerai apžiūrėjo vyriškį ir aiktelėjo į mobilųjį telefoną: „Oi... dievulėliau... tai juk Billas Clintonas!" Ji stovėjo tik už kokių trijų metrų, bet ir toliau kalbėjo mobiliuoju telefonu apie sutiktą įžymybę

taip, tarsi jis būtų kažkoks nerealus žmogus. „Esu čia su Billu Clintonu."

– Tai vienas iš tų, patekusių į sekso skandalą, – šypsodamasis paaiškino Arnoldas.

– Palauk... Palauk, – tarė moteris, – o gal tai ir ne Billas Clintonas.

Jai dar nespėjus pasitikslinti, užsidegė žalias šviesoforo signalas ir mes pasileidome tolyn.

Schwarzeneggerio gyvenimas buvo rūpestingai surežisuotų patirčių virtinė, tačiau jis pats neturi surežisuoto sceninio įvaizdžio, o visą laiką yra šviežias, gyvas, improvizuojantis. Aš net nesu tikras, ar jis pats žino, ką darys po minutės. Tiesą sakant, Arnoldas nėra kuklus, nuolankus, bet jei man būtų tekę patirti tai, ką patyrė jis, tai nesu tikras, kad būčiau kitoks. Nors gal ir mėginčiau apsimesti kukliu dažniau nei jis, nes šis vyrukas praktiškai to nedaro niekada. Nuo domėjimosi tik savimi be įgimto smalsumo jį gelbsti tik nuoširdus nesidomėjimas asmeniniais apmąstymais. Jis gyvena taip, kaip ir važiuoja dviračiu – kur kas daugiau dėmesio skiria tam, kas priešais jį, o ne kas už jo. Dirbdamas Schwarzeneggeris nieko neužsirašinėdavo. Nustebau dėl to, bet jis tvirtino, kad nerašė net trumpų pastabų, kurias vėliau būtų buvę galima panaudoti jo patirčiai ir situacijų vertinimams atkurti. „Kuriam galui turėčiau tai daryti? – sakė jis. – Tai juk tas pats, kaip parėjus namo išgirsti žmonos klausimą, kaip praėjo diena. Ką padariau, tą padariau, ir nenoriu to daryti vėl." Po ilgos gubernatoriaus darbo dienos jis norėdavo tik vieno dalyko – kilnoti sunkumus.

Po poros mylių Schwarzeneggeris pasuko už kampo ir atsidūrėme siauroje gatvelėje visai netoli Venecijos paplūdimio (*Venice Beach*). Šitaip jis tenkino mano norus: įkyrėjau kamantinėdamas, kaip jautėsi ką tik atvykęs į Ameriką 1968 m. beveik be pinigų, menkai temokėdamas angliškai ir faktiškai neturėdamas nieko, išskyrus įspūdingus raumenis, kurie tada neturėjo didesnės paklausos. Arnoldas sustojo prie aukštos mūrinės sienos, supančios tai, kas kadaise galėjo būti įspūdingas mūrinis namas; dabar jis atrodė senas, tuščias ir niūrus. Šį vyruką domino kaip tik ta

siena, nes ją prieš keturiasdešimt trejus metus statė pats, vos tik atvykęs į Ameriką ir pradėjęs treniruotis vadinamajame Raumenų paplūdimyje (*Muscle Beach*). „Aš ir Franco Columbu'as šitaip užsidirbdavome pinigų. (Columbu'as, kaip iš Schwarzeneggeris, yra pelnęs aukščiausią kultūristų apdovanojimą – *Mr. Olympia* titulą.) Kultūrizme tuo metu jokių pinigų nebuvo. Šioje siauroje sporto šakoje buvome pasaulio čempionai, o tą sieną statėme, kad užsidirbtume maistui. Franco tvarkė verslo reikalus, o aš maišiau skiedinį mūrijimui ir kūju skaldžiau akmenis."

Iki to momento, kai suklupo bėgdamas kalva žemyn su šaldytuvu ant nugaros, Columbu'as pirmavo 1977 m. varžybose dėl stipriausio pasaulyje žmogaus vardo. Savo versle jiedu buvo pasiskirstę vaidmenis: Franco vaidino nepatikimą italą, Arnoldas blaiviai mąstantį rimtą vokietį. Prieš sudarydami kokį nors sandorį, jie vokiškai šaukdavo vienas ant kito priešais klientą, kol šis pagaliau paklausdavo, ko jie taip ginčijasi. Schwarzeneggeris atsisukdavo ir paaiškindavo: „Na, matote, jis italas, o juk žinote, kokie jie yra. Jis nori išlupti iš jūsų kuo daugiau, bet aš manau, kad galėtume atlikti darbą ir pigiau." Tada šis vyrukas pasakydavo klientui kainą, toli gražu ne tokią jau mažą. Jis prisiminė, ką klientai tokiais atvejais sakydavo: „Arnoldai, koks jūs puikus žmogus! Koks sąžiningas!" Tai buvo gera taktika.

Schwarzeneggeris apžiūrinėjo savo rankų darbą. „Ta siena čia stovės tūkstantį metų, – sakė jis, o po to parodė, jog sienos viršus truputį pairęs. – Sakiau Franco'ui, kad reikėtų čia sugrįžti ir pataisyti viršų. Suprantate, reikia parodyti, kad garantija buvo suteikta visam gyvenimui."

Neturtingas vaikinas iš mažo kaimelio Austrijoje, buvusio nacio sūnus, lėktuvu atvyko į Ameriką, pradėjo karjerą įsidarbinęs mūrininku, o baigė tuo, kad vadovavo visai valstijai ir tapo vienu iš žymiausių Amerikos politinių lyderių. Tam jam prisireikė mažiau kaip trisdešimt penkerių metų. Tiesiog negalėjau neužduoti Arnoldui vieno akivaizdaus klausimo:

– Jei tuo metu, kai statėte šią sieną, kas nors būtų pasakęs jums, kad tapsite Kalifornijos gubernatoriumi, ką būtumėte jam atsakęs?

– Kad tai būtų visai normalu, – tarė jis nelabai suprasdamas, kur link lenkiu.

– Ar dar būdamas vaiku tikėjote, kad jūsų laukia ne paprasto, eilinio žmogaus gyvenimas? – bandžiau prieiti prie jo iš kitos pusės.

– Taip, – atsakė jis, nenustebęs dėl tokio klausimo.

– Kodėl?

– Nežinau. Niekas nepatyrė tokio beprotiško, pašėlusio kilimo, – pasakojo Arnoldas, kai tolome nuo mūrinės sienos. Iš balso tono jaučiau, kad jis tai laiko atsitiktinumu. – Mane Amerika paveikė labai smarkiai. Tie jos didžiuliai šešių juostų greitkeliai, *Empire State Building* dangoraižis, pomėgis rizikuoti.

Schwarzeneggeris vis dar labai aiškiai prisiminė, ką vaikystėje skaitė ir girdėjo apie Ameriką – kad visi dalykai joje yra dideli. Vienintelė priežastis, dėl kurios jis pradėjo auginti didelius raumenis, buvo ta, kad manė, jog tai atvers jam kelią į JAV.

Jei ne žmonių judėjimas siekiant atsikratyti esamo gubernatoriaus ir galimybė siekti šio posto be preliminarių partijos rinkimų, jis niekada nebūtų bandęs.

– Bet štai gubernatorius buvo atšauktas ir žmonės ėmė klausinėti manęs, ką ketinu daryti, – pasakojo Arnoldas, išsilenkdamas nuo valkatų ir bėgiojančių ristele paplūdimio dviračių trasa. – Galvojau apie tai, bet nusprendžiau nebandyti. Pasakiau Mariai, kad nesieksiu šio posto. Tą patį sakiau ir visiems kitiems.

Tik štai pačiame gubernatoriaus atšaukimo beprotybės įkarštyje buvo parodytas filmas *Terminator 3: Rise of the Machines* („Terminatorius 3: Mašinų sukilimas“). Būdamas svarbiausio vaidmens tame filme atlikėju, Schwarzeneggeris turėjo pasirodyti televizijos laidoje *The Tonight Show* („Šio vakaro šou“) ir pareklamuoti filmą. Pakeliui į tą laidą jis patyrė gerai pažįstamą impulsą padaryti kažką nepaprasto.

– Tiesiog pagalvojau, kad tai visiems padirgins nervus, – pasakojo Schwarzeneggeris. – Bus labai linksma ir smagu. Pranešiu, kad sieksiu šio posto. Taigi pasakiau laidos vedėjui Jay’ui Leno, kad pretenduosiu į

Kalifornijos gubernatoriaus postą, ir po poros mėnesių tapau gubernatoriumi.

Arnoldas pažvelgė į mane, minantį pedalus iš visų jėgų, kad neatsilikčiau nuo jo, ir nusijuokė:

– Po velnių, o kas gi čia?

Mes jau nebe paplūdimyje, o važiavome normaliais keliais, kur eismas jau intensyvus. Jis pasuko į kairę, kirto keturias juostas, pasiekė kitą kelio pusę ir tarė:

– Visi tie žmonės ėmė klausinėti, kokie mano planai, kokia mano komanda. O aš neturėjau jokio plano, neturėjau ir komandos. Į rinkiminę kampaniją įsitraukiau tik atvykęs į Jay'aus Leno televizijos laidą.

Schwarzeneggerio požiūrį į septynerius vadovavimo Kalifornijos valstijai metus, kaip ir jo artimiausių bendradarbių nuomonę, galima apibendrinti šitaip: jis atėjo į valdžią atsitiktinai, bet turėdamas minčių, ką norėtų padaryti. Širdies gilumoje Arnoldas manė, kad valstijos vyriausybė tapo veikiau problema, o ne sprendimu, tapo institucija, veikiančia ne tiek žmonių, kiek politikų ir valdininkų naudai. Jis elgėsi beveik taip, kaip, amerikiečių nuomone, ir turėtų elgtis idealus politikas: priiminėjo drąsius sprendimus, nežiūrėdamas į gyventojų apklausų duomenis. Niekam nedalijo privilegijų, garbingai elgėsi su oponentais, iš karto pripažindavo savo klaidas ir mokydavosi iš jų, na ir taip toliau. Schwarzeneggeris buvo vienas iš tų retų renkamų pareigūnų, kurie ne visai be pagrindo mano, jog neturi ką prarasti. Taip jis ir elgėsi. Atsiradus progai visuomenės interesų labui vykdyti darbus, pažeidžiančius paties siaurus savanaudiškus politinius tikslus, Arnoldas buvo linkęs imtis jų. „Jūs tiesiog nepajėgsite to padaryti“, – sakydavo jam buvusi personalo direktorė Susan Kennedy, sena demokratų partijos narė, kurios priėmimas į šias pareigas buvo vienas iš tų dalykų, kurių respublikonų partijai priklausantis gubernatorius neturėjo daryti. Jis visada laikėsi abejingumo principo. Devynis kartus iš dešimties tai pasiteisindavo.“

Po dvejų gubernatoriavimo metų, 2005-ųjų viduryje, Schwarzeneggeris išbandė viską, ką tik pajėgė sugalvoti, siekdamas įtikinti Ka-

lifornijos valstijos įstatymų leidėjus balsuoti prieš trumpalaikius juos išrinkusių rinkėjų norus, siekiant ilgalaikiškesnės visų gerovės. „Man tai buvo sukrečiantys momentai“, – sakė jis. Pralėkę pro ženklą „Įeiti draudžiama“, mes dabar net nestabtelėdami skriejome per sankryžas. Negaliu nepastebėti, kad jei nepažeistumėme nustatytos tvarkos, važiuodami priešinga kryptimi vienos krypties eismo gatvele, tai pažeistumėme ją važiuodami pro ženklus, reikalaujančius sustoti. „Kai norėjau įvykdyti kalėjimų prižiūrėtojų pensijų reformą, – pasakojo buvęs gubernatorius, – prieš mane netikėtai stojo respublikonai. Sunku tuo patikėti, bet tai kartojosi vėl ir vėl.“ Jie gubernatoriui sakydavo: „Taip, tai puiki idėja, ir norėčiau balsuoti už ją! Bet jei tai padaryčiau, kai kurios suinteresuotos grupės supyktų ant manęs, todėl geriau to nedarysiu.“ Schwarzeneggeris negalėjo patikėti, kad žmonės iš tikrųjų gali taip kalbėti: „Mūsų kariai žūsta Irake ir Afganistane, o jie nenori pakenkti savo politinėms karjeroms, balsuodami už gerą pasiūlymą!“

Savo pareigas Arnoldas pradėjo eiti kupinas beribio pasitikėjimo amerikiečiais (galų gale juk kaip tik šie žmonės ir išrinko jį) ir manė, kad visada gali tiesiogiai kreiptis į juos. Tai buvo Schwarzeneggerio koziris, ir jis juo naudojosi. 2005 m. lapkritį gubernatorius surengė specialius rinkimus, siekdamas paramos vykdyti keturias reformas: apriboti valstijos išlaidas, uždrausti kaitalioti įstatymų leidimo apygardų ribas, apriboti tarnautojų profsąjungų lėšas, skiriamas rinkimams, ir prailginti valstybinių mokyklų mokytojų priėmimo į etatinę tarnybą laiką. Visi keturi pasiūlymai, tiesiogiai ar netiesiogiai, turėjo prisidėti prie didelių ir toliau didėjančių valstijos finansinių problemų sprendimo. Visi keturi buvo atmesti ir ne bet kaip, o didele balsų dauguma. Nuo tada iki pat gubernatoriavimo pabaigos Arnoldo rankos praktiškai buvo surištos: įstatymų leidėjai dabar žinojo, kad žmonės, išrinkę juos tam, kad jie elgtųsi taip, kaip jau elgėsi, neketino balsuoti prieš juos. Kalifornijos gyventojai gali elgtis neatsakingai, bet jie bent jau elgiasi nuosekliai.

Patraukliojoje knygoje *California Crackup* („Kalifornijos žlugimas“) ši problema aprašoma labiau apibendrintai. Jos autoriai yra du žurnalistai

ir nešališki tyrėjai Joe'us Mathewsas ir Markas Paulis. Be kitų dalykų jie aprašo ir, kodėl Arnoldo Schwarzeneggerio, kaip gubernatoriaus, patirtis turėjo būti kitokia, nei patirtis kitose karjeros srityse: čia jis niekada negalėjo laimėti. Kalifornija visai neatsitiktinai pati susiskirstė į labai šališkas įstatymų leidimo apygardas. Joje eiti tas ar kitas pareigas būdavo išrenkami labai šališki žmonės, o po to reikalaujama, kad sprendimai įvesti naujus mokesčius ar skirti dideles lėšas būtų priimami dviejų trečdalių balsų dauguma. Jei jiems pavykdavo dėl ko nors susitarti, balsuotojai vis tiek galėjo sutrukdyti tai padaryti, pasinaudodami įstatymų leidimo proceso iniciatyva. Prie to dar pridėję laiko apribojimus (šiuo metu nė vienas renkamas pareigūnas Kalifornijos valstijos vyriausybėje nėra dirbęs joje pakankamai ilgai, kad iki galo visa tai perprastų) gausime garantuotą receptą, kaip užtikrinti maksimalią nepagarbą renkamiems pareigūnams. Politikai išrenkami tam, kad kažką padarytų, bet sistema tada neleidžia dirbti norima kryptimi, ir dėl to žmonių pasipiktinimas jais dar labiau padidėja. Markas Paulis tai vadina „užburtu negerbimo ciklu". Kalifornijos valstijos vyriausybė buvo išrinkta daugiausia tam, kad maksimaliai padidintų tikimybę, jog balsuotojai ir toliau negerbs žmonių, kuriuos patys išsirinko.

Tačiau jis pridūrė, jog pažvelgus giliau ta sistema faktiškai labai gerai duoda Kalifornijos gyventojams tai, ko jie nori. „Visos gyventojų apklausos rodo, – sakė Paulis, – kad žmonės nori paslaugų, tik nenori už jas mokėti. Kaip tik tai jie dabar ir turi." Negerbdami savo valdžios, Kalifornijos gyventojai perėmė jos svarbiausią bruožą – poreikį skolintis. Šios valstijos gyventojas 2011 m. vidutiniškai turėjo 78 000 dolerių skolos, o jo metinės pajamos buvo tik 43 000 dolerių. Tokia padėtis tikrai negera, bet žmones ji kuo puikiausiai tenkina. Tačiau jų lyderiai, net trumpalaikiai, nėra patenkinti. Jie pradeda eiti savo pareigas kupini didelių nepagrįstų vilčių, bet greitai pamato, kad negali nieko padaryti toms viltims pateisinti.

Paulio nuomone, Schwarzeneggeris iki šiol buvo geriausias patikrinimas, ar Kalifornijos politikos problema yra asmeninio pobūdžio, ar

sistemai pataisyti pakanka nepriklausomai mąstančio lyderio, norinčio pakilti virš smulkaus politikavimo ir vykdyti žmonių valią. „Atšaukdami senąjį gubernatorių žmonės mėgino pasakyti, kad naujas gubernatorius – kitoks žmogus – gali išspręsti problemą, – aiškino Paulis. – Jis išbandė visus būdus, kaip įveikti aptarnavimo, paslaugų krizę. Bandė veikti kaip respublikonas. Bandė veikti kaip demokratas. Mėgino gerai sugyventi su įstatymų leidėjais. Kai iš to nieko neišėjo, Arnoldas juos išvadino bobomis. Kai ir tai nepadėjo, jis kreipėsi tiesiogiai į žmones, o jie nubalsavo prieš jo pasiūlymus."

Tačiau šio eksperimento negalima pavadinti visiška nesėkme. Eidamas gubernatoriaus pareigas, Schwarzeneggeris sugebėjo atlikti keletą svarbių dalykų – pertvarkyti darbininkų kompensacijas, pasiekti, kad preliminarūs rinkimai būtų atviri, na ir pagaliau užtikrinti, kad įstatymų leidimo apygardų ribas nustatytų ne įstatymų leidėjai, o nešališkas komitetas. Tačiau spręsdamas daugumą problemų, ir praktiškai visas, susijusias su tuo, kaip valstija gauna lėšų ir jas išleidžia, jis pralaimėjo. Pirmosios kadencijos metu Schwarzeneggeris buvo užsibrėžęs tikslą mažinti išlaidas, bet pamatė, jog gali sumažinti tik tas iš jų, kurios valstijai iš tiesų reikalingos. Antrajai kadencijai artėjant prie pabaigos, Arnoldui pavyko truputį padidinti mokesčius, po to, kai įkalbėjo keturis respublikonus padėti sudaryti kvalifikuotą daugumą, reikalingą tam įvykdyti. Per kitus rinkimus visi keturi nebuvo perrinkti. Schwarzeneggeris pradėjo eiti gubernatoriaus pareigas 2003 m. turėdamas 70 proc. gyventojų palaikymą. Atrodė, kad tai žmonių suteiktas mandatas spręsti Kalifornijos piniginėms problemoms. Labai mažai ką sutvarkęs šį postą paliko 2011-aisiais, kai jį palaikė jau tik 25 proc. gyventojų. „Veikiau vadovaudamasis sveiku protu, – teigė jis. – Balsuotojai atšaukė Gray'ų Davisą. Jie išrinko mane. Tad turėjo duoti man ir priemones tam darbui atlikti. Tačiau kitai pusei gana sėkmingai pavyko pasiekti, kad balsuotojai atimtų tas priemones."

Davidas Crane'as, Schwarzeneggerio patarėjas ekonomikos klausimais (šiuo momentu jis sparčiai nyko tolumoje), galėjo patikslinti galutinį rezultatą – ilgą prastų vyriausybės finansinės veiklos statistinių

duomenų sąrašą. Pavyzdžiui, Arnoldui paliekant savo postą pensijos valstijos tarnautojams surijo dvigubai daugiau lėšų nei tuo metu, kai jis pradėjo eiti gubernatoriaus pareigas. Oficialiai pripažintas skirtumas tarp to, kiek valstija buvo skolinga savo darbininkams ir kiek ji turėjo lėšų atsiskaityti su jais, sudarė apie 105 milijonus dolerių, bet ši suma dėl įvairių apskaitos vingrybių greičiausiai buvo dvigubai mažesnė už tikrąją. „Šiais metais valstija tiesiogiai išleis 32 milijardus dolerių tarnautojų atlyginimams ir premijoms, taigi ši suma per pastaruosius dešimt metų padidėjo 65 proc., – sakė Crane'as. – Palyginkite tai su valstijos išlaidomis aukštajam mokslui (jos sumažėjo 5 proc.), sveikatos apsaugai ir paslaugų teikimui žmonėms (padidėjo tik 5 proc.), parkams ir rekreacijai (nepakito) ir suprasite, kad kitas išlaidas daugiausia išstūmė greitai didėjančios išlaidos tarnautojų atlyginimams." Crane'as visą gyvenimą priklausė demokratų partijai ir nebuvo labai priešiškas valstijos vyriausybei. Tačiau kuo daugiau gilinosi į detales, tuo labiau jį tai šokiravo. Pavyzdžiui, 2010 m. valstija išleido 6 milijardus dolerių mažiau nei 30 000 kalėjimų prižiūrėtojų ir kitų šios sistemos darbuotojų. Koks nors kalėjimo prižiūrėtojas, pradėjęs eiti tas pareigas būdamas keturiasdešimt penkerių, jau po penkerių metų galėjo išeiti į pensiją, kuri buvo beveik tokio pat dydžio, kaip ir jo buvęs atlyginimas. Kalifornijos kalėjimų sistemos vyriausiasis psichiatras buvo didžiausią atlyginimą gaunantis Kalifornijos valstijos tarnautojas: 2010-aisiais jis uždirbo 838 706 dolerius. Tais pačiais fiskaliniais metais, kuriais valstija kalėjimams išleido 6 milijardus dolerių, aukštajam mokslui ji skyrė tik 4,7 milijardo dolerių. Tie pinigai atiteko 33 universitetų miesteliams su 670 000 studentų. Per pastaruosius trisdešimt metų valstijos dalis Kalifornijos universiteto biudžete sumažėjo nuo 30 iki 11 proc., ir tai dar ne pabaiga. 1980-aisiais šio universiteto studentas už mokslą mokėjo 776 dolerius per metus, o 2011-aisiais – jau 13 218 dolerių. Kur bepažvelgsi, visur buvo aukojama valstijos ateities perspektyva.

Šitokia faktų visuma ir ja besiremiantis pasakojimas paprastam žmogui sukeltų depresiją. Jis galėtų padaryti išvadą, kad gyvena visuome-

nėje, kurios suvaldyti neįmanoma. Septynerius metus daugiausia nesėkmingai bandęs valdyti Kaliforniją, Schwarzeneggeris depresijai tikrai nepasidavė.

– Supraskite, kad visa tai buvo baisiai įdomu ir smagu! – tvirtino jis. – Tai buvo puikūs laikai! Pasitaikė nusiminimo ir nusivylimo laikotarpių. Tačiau kas nori gyventi, o ne tik egzistuoti, tam reikia dramatiškų dalykų.

Kai paplūdimyje privažiavome labai arti prie tos vietos, kur Arnoldas pradėjo kultūristo karjerą Amerikoje, jis tarė:

– Reikėjo atsitraukti atgal ir pasakyti sau: „Buvau išrinktas keistomis aplinkybėmis ir ketinu pasitraukti iš pareigų irgi keistomis aplinkybėmis." Neįmanoma suderinti nesuderinamų dalykų. Negalima elgtis kaip kokiam išlepintam, sugadintam vaikėzui.

Tos keistos aplinkybės buvo niekada nesibaigiančios finansinės krizės. Schwarzeneggeris atėjo į valdžią per nuosmukį, kai sprogo internetinio verslo burbulas, o pasitraukė per nuosmukį, kai sprogo būsto paskolų burbulas. Prieš išvykdami pasivažinėti dviračiais, su buvusiu Kalifornijos gubernatoriumi buvome susėdę pasikalbėti. Norėjau sužinoti jo nuomonę apie tą antrąjį įvykį. Arnoldas tikino jau 2007-ųjų viduryje pastebėjęs, kad Kalifornijos ekonomikoje ne viskas gerai. Tuo metu užbaiginėjo derybas dėl biudžeto ir apskaičiavo tokią sumą (nors ir netikrą), kad galėtų biudžetą laikyti subalansuotu. Ir kaip tik tuo momentu į gubernatoriaus kabinetą užėjo padėjėjas ir perdavė duomenis, kad pajamos iš surinktų mokesčių tą mėnesį yra mažesnės, nei tikėtasi.

– Staiga visi supratome, kad tą mėnesį trūksta 300 milijonų dolerių pajamų, – prisiminė Schwarzeneggeris. – Nusigandau, nes buvo juntamas kažkoks netikrumas.

Netrukus po to jis Baltuosiuose rūmuose apsilankė pas George'ą W. Bushą ir ten pasakė kalbą, kuri kaip visada buvo optimistinė.

– To susitikimo pabaigoje dar kalbėjausi su specialistu, užsiimančiu būsto klausimais. Pamiršau jo pavardę, bet tai buvo puikus žmogus. Nežinau kodėl, bet jis su manimi kalbėjo labai atvirai. Galbūt manė,

kad aš neišplepėsiu kitiems. Ir neišplepėjau. Trumpai tariant, jis sakė: „Jūs kalbėjote labai gražiai, bet netrukus susidursime su didele problema. Analizavau kai kuriuos skaičius ir pamačiau, kad bus blogai.“ Tai ir viskas, ką tas žmogus pasakė. Nedetalizavo, ir smulkiau nepaaiškino.

Būsto kainoms smukus JAV, tas pats nutiko ir Kalifornijoje, o tai reiškė ekonominį bankrotą ir mažesnes pajamas iš mokesčių.

– Kitą mėnesį skaičiuojant mūsų pajamas atsirado 600 milijonų dolerių trūkumas. Iki gruodžio jis padidėjo iki vieno milijardo, – sakė Schwarzeneggeris. Dingo viltis, kad Kalifornija iš mokesčių gaus tiek pajamų, kad jų pakaks neseniai apkarpytoms paslaugoms apmokėti.

– Ši krizė sugadino pastaruosius trejus metus, – teigė Arnoldas. – Staiga jūs visiems nusibostate. Neskiriate pinigų parkams, ir tada visi tampa didžiausiais parkų mėgėjais. Žmonės daugiausia dėmesio kreipia į tai, kas juos veikia tiesiogiai. Taip jau sutvarkytas mūsų protas.

Gubernatoriui, sėdinčiam Sakramento mieste, ne iš karto tapo aišku, kaip tolesnis paslaugų sferos blogėjimas tiesiogiai paveikė žmones. Kaip nurodė Meredith Witney, valstija turėjo didelių sugebėjimų užtušuoti savo finansines problemas, suversdama jas miestams. Paimkime tik vaizdingiausią iš daugybės pavyzdžių – JAV Aukščiausiasis teismas patvirtino nutarimą, kad sąlygos Kalifornijos kalėjimuose tokios blogos, jog bausmės atlikimas yra žiaurus, neįprastas ir pažeidžia Aštuntąją JAV Konstitucijos pataisą. Tas nutarimas įpareigojo valstiją arba pastatyti daugiau kalėjimų, arba paleisti 30 000 kalinių. Valstija, kuri ir taip per daug mokėjo savo kalėjimų prižiūrėtojams, nusprendė paleisti kalinius ir taip sumažinti jų laikymo išlaidas. Dėl to galėjo padidėti nusikalstamumas ir paslaugų sferos apkrova, tačiau už tai jau turėjo mokėti vietinės bendruomenės

Vienu mūsų pokalbio momentu paklausiau Schwarzeneggerio, kiek laiko jis, kaip gubernatorius, skyrė vietiniams valstijos krizės padariniams. Tas klausimas jam aiškiai nepatiko.

– Vietiniai dalykai – ne mano sritis, – atsakė jis. – Aš gimęs pasaulinio masto reikalams.

Maždaug po valandą trukusios viešnagės San Chosė miesto tarybos posėdyje ir man kilo noras būti gimusiam pasaulinio masto reikalams. Miesto tarybai pagerbiant Nacionalinę fermerių rinkos savaitę, šimtas miesto piliečių žiovavo ar siuntė žinutes mobiliaisiais telefonais. Keli žmonės, kurie, atrodo, tuo domėjosi, po apdovanojimų įteikimo pakilo ir išėjo. Taryba pažymi rugpjūčio 7-ąją kaip Asirijos kankinių dieną, tada „pagerbia tris tūkstančius 1933 m. rugpjūtį nužudytų žmonių ir pamini Asirijos krikščionių persekiojimo 2 000 metų jubiliejų". Apie trisdešimt žmonių pakėlė galvas nuo savo mobiliųjų telefonų ir nukreipė dėmesį į šią ceremoniją, bet po to ir jie atsistojo ir išėjo iš salės. Liko tik saujelė tų, kurie dar klausėsi San Chosė miesto vadovo skaitomų naujausių niūrių finansinių naujienų: kad Kalifornijos valstija atsiima dešimtis milijonų dolerių daugiau, nei tikėtasi, ir kad „140 buvo atskirti nuo miesto". (Naujiems laikams reikia naujų eufemizmų.) Žmogus, vykdęs gyventojų apklausą, pateikė savo duomenis, kad nepaisant to, kaip bus formuluojamas klausimas, San Chosė gyventojai greičiausiai nepritars jokiam mokesčių didinimui, jei būtų mėginama šį klausimą spręsti balsuojant. Keli posėdžio dalyviai atsistojo ir aiškino, kad investavimo pelnas miesto pensijų plane bus mažesnis, nei tikėtasi. Ir dar, kad šiame konkrečiame fonde nebus pakankamai lėšų, jis ir didėja ne taip sparčiai, kaip visi tikėjosi, tad ir skirtumas tarp to, kas miesto tarnautojams priklauso, ir to, kas tame fonde bus, taps dar didesnis, nei anksčiau manyta. Tada taryba nusprendė šešioms savaitėms atidėti balsavimą dėl klausimo, ar skelbti miesto biudžeto „nepaprastąją padėtį" ir šitaip suteikti miesto merui Chuckui Reedui naujų įgaliojimų.

Tarpuose tarp kiekvieno pasiūlymo vienas nutukęs vyras, apsirengęs mėlynu džinsinės medžiagos kombinezonu, stengėsi šimtu procentų išnaudoti savo teisę penkias minutes reikšti nuomonę kiekvienu klausimu. Taigi jis vis pakildavo iš pirmos eilės, krypuodavo į pakylą ir viską kritikuodavo: „Absoliutus valdžios kompetencijos mažėjimas, grindžiamas tuo, kas vyko šiandien..."

Kalifornijoje žmonių santykiai su pinigais yra tokie, kad galima kaip pavyzdį paimti beveik bet kurį šios valstijos miestą ir pamatyti krizę. San Chosė pajamos vienam gyventojui yra didžiausios iš visų JAV miestų, išskyrus Niujorką. Tarp Kalifornijos miestų, turinčių daugiau kaip 250 000 gyventojų, jo kredito reitingas didžiausias. San Chosė yra vienas iš vos kelių Amerikos miestų, kuriam *Moody's* ir *Standard & Poor's* reitingų agentūros suteikė aukščiausią (AAA) reitingą. Tačiau tik dėl to, kad jo obligacijų turėtojai turi teisę priversti miestą apmokestinti nekilnojamojo turto savininkus, siekdami apmokėti obligacijas. O pats miestas yra šalia bankroto ribos.

Buvo jau vėlyva popietė, kai susitikau su San Chosė meru Chucku Reedu jo kabinete miesto rotušės bokšto viršuje. Bokšto apačioje susirinkusi minia kaip tik pradėjo skanduoti. Prieš jį, kaip paprastai, protestavo valstybės tarnautojai. Reedas prie to taip įpratęs, kad beveik nebekreipė dėmesio. Jis yra buvęs naikintuvo pilotas, karo Vietname veteranas. Kalbėdavo glaustai, trumpais sakiniais, kaip tai būdinga Amerikos centrinės dalies fermeriams. Chuckas gavo magistro laipsnį Prinstono universitete, teisininko diplomą Stanfordo universitete ir visą gyvenimą domėjosi viešąja politika. Tačiau jis panašesnis ne į didelio Kalifornijos miesto merą, o į užsigrūdinusį, tiesų ir garbingą nedidelio miesto šerifą, nenorintį jokių nemalonumų. Į miesto tarybą šis vyrukas buvo išrinktas 2000 m., o dar po šešerių tapo meru. 2010-aisiais gavo 77 proc. balsų ir buvo perrinktas antrai kadencijai. Jis yra demokratas, bet šiuo atveju nelabai svarbu, kokiai partijai priklauso, ar kokie jo ideologiniai polinkiai, ar netgi kiek yra populiarus tarp San Chosė gyventojų. Problema, su kuria Reedas susidūrė, tokia didelė, kad užgožia įprastinę politiką: miestas skolingas kur kas daugiau pinigų, negu galėtų mokėti savo tarnautojams. Net jei jis sugebėtų savo skolas sumažinti perpus, vis tiek neišvengtų bankroto. „Suskaičiavau, kiek mums kainuoja vienas tarnautojas, – sakė Chuckas, kai patogiai susėdome. – Manau, kad mūsų padėtis dar ne tokia bloga, kaip Graikijos.“

Reedas aiškino, kad ši problema atsirado dar iki naujausios finansinės krizės. „Po galais, aš juk buvau čia ir žinau, kaip visa tai prasidėjo. O prasidėjo dešimtajame dešimtmetyje nuo internetinio verslo bumo. Gyvename šalia turtingų žmonių, tad pamanėme, kad ir patys esame turtingi.“ San Chosė, kaip ir bet kurio kito miesto, biudžetas priklausomas nuo išmokų visuomenės saugumo darbuotojams: policijai ir ugniagesiams šiuo metu atitenka 75 proc. visų savo nuožiūra daromų išlaidų. Vykstant internetinio verslo bumui ir valstybės tarnautojai susikūrė didelių lūkesčių. Jie puoselėjo viltį, kad galės sumanymus įgyvendinti naudodamiesi mokesčių pajamomis. Derybose su profsąjungomis buvo reikalaujama, kad miestas paklustų privalomam arbitražui, kuris veikia policijos pareigūnų ir ugniagesių naudai lygiai taip pat, kaip veikia ir Pagrindinės beisbolo lygos žaidėjų naudai. Bet kokiame ginče dėl užmokesčio abi pusės pateikia savo geriausius pasiūlymus ir tariamai neutralūs teisėjai pasirenka vieną iš jų. Nerengiamas joks tarpininkavimo susitikimas: teisėjas tiesiog priima sprendimą vienos ar kitos pusės naudai. Abi pusės stengiasi, kad jų pasiūlymai būtų protingi, nes kuo mažiau protingi jie bus, tuo mažiau tikėtina, kad teisėjas pasirinks būtent jų variantą. Pasak Reedo, privalomo arbitražo policijos pareigūnų ir ugniagesių atveju problema yra ta, kad teisėjai nėra neutralūs. „Jie linkę būti darbuotojų advokatais, veikiančiais profsąjungų naudai, – sakė Chuckas, – todėl miestas daro viską, kad tik išvengtų šio proceso.“ O kuris gi politikas norės viešai ginčytis su policijos pareigūnais ir ugniagesiais?

Per pastarąjį dešimtmetį San Chosė ne kartą nusileido visuomenės saugumo darbuotojų profsąjungų reikalavimams. Praktiškai tai reiškė, kad jei tik bet kurio kaimyninio miesto policijos pareigūnai ir ugniagesiai išsikovodavo sau geresnę kolektyvinę sutartį, tai ji tapdavo nauju argumentu didinti atlyginimus ir San Chosė policininkams ir ugniagesiams. Dėl to pati palankiausia kolektyvinė sutartis, kurią pasiekdavo bet kurio šiaurinės Kalifornijos miesto visuomenės saugumo sferos darbuotojai, tapdavo išeities tašku visiems kitiems miestams pradedant naujas dery-

bas. Policijos pareigūnai ir ugniagesiai taip pat padėdavo vieni kitiems siekti savo tikslų. Pavyzdžiui, 2002-aisiais San Chosė policijos pareigūnų profsąjunga sudarė trejų metų sutartį, pagal kurią policininkų atlyginimai buvo padidinti 10 proc. Netrukus po to ir šio miesto ugniagesiai sudarė sau palankesnę kolektyvinę sutartį, kurioje buvo numatyta atlyginimus padidinti 23 proc. Tada policininkai pasijuto nuskriausti ir energingai protestavo tol, kol miesto taryba sudarė su jais sutartį, pagal kurią jiems algos buvo padidintos 5 proc. už tai, kad mokysis kovoti su teroristais. „Mes gavome pagarsėjusį mokymosi kovoti su teroristais užmokestį", – aiškino vienas miesto savivaldybės pareigūnas. Po kiek laiko toks apmokymas baigėsi, tačiau papildomas užmokestis ir premijos pasiliko. „Mūsų policijos pareigūnai ir ugniagesiai išėję į pensiją gaus daugiau, nei gaudavo dirbdami, – teigė Reedas. – Šie žmonės naudodavo argumentą, kad privalome jiems mokėti tokius pinigus, nes kitaip negalės leisti sau gyventi mieste. Tačiau kuo daugiau mokame, tuo labiau mažėja tikimybė, kad jie gyvens mieste, nes gali leisti sau išvykti kitur. Tai pribloškia. Kada mes atsisakėme principo duoti žmonėms atostogas ligos atveju ir leidome jas kaupti, kad vėliau, baigę darbo karjerą, jie atsiimtų šimtus tūkstančių dolerių grynais? Tai klaida. Ne finansinė, o požiūrio į viešąsias paslaugas, visuomenės aptarnavimą."

Apie tai, ką manė, kai 2000 m. buvo išrinktas į miesto tarybą, Chuckas sakė: „Apie pensijas tada net negalvojau. Nesakiau, kad štai, kur mano planas. Tokios mintys man niekada neateidavo į galvą." Tik kai 2002-aisiais San Diego miestui iškilo bankroto pavojus, jis susimąstė apie San Chosė finansus. Pradėjo tyrinėti šį klausimą. „Tada ir supratau, kad čia yra didelių problemų, – sakė jis. – Nuo tada pradėjau kreipti dėmesį į tokius dalykus. Pradėjau klausinėti savęs, ar taip atsitikti gali ir čia? Tai buvo panašu į būsto paskolų ir internetinio verslo krizes. Buvo ir žmonių, rašančių apie tai. Nepasakysi, kad nebuvo tokių, kurie tvirtino, jog tai beprotybė. Bet jei atsisakote tuo tikėti, tada esate beprotis."

Reedas padavė man diagramą. Joje vaizduojama, kad miesto išlaidos pensijoms tuo metu, kai jis pradėjo domėtis šiuo klausimu, turėjo siekti

73 milijonus dolerių per metus. Šiais metais tos išlaidos pasieks 245 milijonus dolerių: pensijos ir išlaidos pensininkų sveikatos apsaugai dabar suryja daugiau kaip pusę biudžeto. Per trejus metus išlaidos vien tik pensijoms pasieks daugiau kaip 400 milijonų dolerių, nors jei jas pakoreguotume, atsižvelgdami į prognozuojamą gyvenimo trukmę, tai jos būtų artimesnės 650 dolerių. Kadangi įstatymai reikalauja tokias lėšas skirti, tai miestas yra priverstas mažinti išlaidas kitose srityse. Dėl to San Chosė miestą kadaise prižiūrėjo 7 450 valytojų, o dabar tik 5 400. Taigi jų liko tiek pat, kiek buvo ir 1988 m., kai reikėjo aptarnauti ketvirčiu milijono mažiau gyventojų. O nepraradusiems darbo valytojams atlyginimai buvo sumažinti 10 proc., tačiau ir to nepakako kompensuoti padidėjusius miesto įsipareigojimus pensininkams. Tris dienas per savaitę miesto bibliotekos uždarytos. Sumažinta miesto parkų priežiūra. Nebuvo atidarytas naujutėlis bendruomenės centras, pastatytas prieš pat būsto paskolų burbulo sprogimą. Juk nebuvo lėšų jo personalo atlyginimams. Pirmą kartą miesto istorijoje pradėta atleidinėti iš darbo net policijos pareigūnus ir ugniagesius.

Reedo skaičiavimais, 2014 m. jų milijoną gyventojų turintį miestą, dešimtąjį pagal dydį JAV, prižiūrės tik 1 500 valytojų. „Neįmanoma tinkamai rūpintis miestu, turint tik tiek žmonių, – sakė jis. – Kyla klausimas, kas gi yra miestas? Kodėl norime gyventi kartu? Bet tai tik pradžia.“ Ši problema turėtų blogėti toliau, kol pagaliau, Chucko žodžiais tariant, „beliks tik vienas žmogus“. Tik vienas valytojas prižiūrės visą miestą, o pastarasis greičiausiai visą dėmesį skirs pensijų mokėjimui. „Nežinau, kiek laiko prisireiks tokiai būklei pasiekti, – svarstė Reedas, – bet manau, kad nelabai daug.“ Nuo tada, jei ne dar anksčiau, miestas taps tik instrumentu buvusių valytojų pensijoms mokėti. Vienintelis aiškus šios problemos sprendimas būtų toks, kad buvę valytojai kuo greičiau išmirtų. Tačiau jie, kaip tyčia, linkę gyventi dar ilgiau, nei anksčiau.

Pasak Reedo, tai ne kažkokia hipotetinė bauginanti situacija, o „matematinė neišvengiamybė“. Savo esme ji man primena Bernardo

Madoffo investavimo verslą. Kiekvienas, gerai įsižiūrėjęs į Madoffo pajamas ir perpratęs jų esmę, galėjo suprasti, jog tai finansinė piramidė. Tačiau tik vienas šį dalyką supratęs žmogus pasistengė jį atskleisti, bet niekas nenorėjo girdėti. (Žr. Harry'io Markopoloso knygą *No One Would Listen: A True Financial Thriller* („Niekas nesiklausys: tikras finansinis trileris").

Derėdamasis su profsąjungomis, meras nieko nepasiekė. „Suprantu policininkus ir ugniagesius, – sakė jis. – Jie mano esantys patys svarbiausi, todėl jiems atrodo, kad pirmiausia reikia atleidinėti visus kitus." Policininkų profsąjunga neseniai pasiūlė merui, kad bibliotekos būtų uždarytos ir likusias keturias dienas. „Mes apsvarstėme tai, – teigė Reedas. – Uždarius bibliotekas vienai dienai per savaitę, galima sutaupyti lėšų 20–30 policininkų atlyginimams." Tačiau dvidešimt papildomų policininkų per metus nieko neišspręs. Policininkai, išsaugoti šiais metais, būtų atleisti kitais dėl to, kad didėja išlaidos jau išėjusių į pensiją valytojų pensijoms mokėti. Kitoje šios lygties pusėje yra San Chosė miesto mokesčių mokėtojai, visiškai nenorintys mokėti daugiau, nei jau moka šiuo metu. „Taip yra ne dėl to, kad esame nemokūs ir negalime apmokėti savo sąskaitų, – tvirtino Reedas. – Tiesiog nenorime to daryti."

Klausiau jo, kokios galimybės tokiai bėdai užgriuvus padidinti mokesčius. Rankos gestu šis vyras parodė, kad jos lygios nuliui. Neseniai jis net sugalvojo specialų terminą tokiai padėčiai įvardyti – „paslaugų lygio nemokumas". Jis reiškia, kad brangus bendruomenės centras, kuris jau pastatytas ir pavadintas, negali būti atidarytas. Jis reiškia, kad tris dienas per savaitę bibliotekos turi būti uždarytos. Tai ne finansinis, o kultūrinis bankrotas.

– Po galais, kaip galėjo šitaip atsitikti? – klausiau Reedo.

– Turiu tik vieną paaiškinimą, – atsakė jis. – Jie gavo pinigų dėl to, kad jų ten buvo.

Tačiau iš tikrųjų jis turėjo ir kitą paaiškinimą, kurį netrukus ir pateikė.

– Manau, kad tapome masinių iliuzijų aukomis, – sakė Chuckas.

Ne visai supratau, ką tai reiškia, ir pasakiau jam apie tai.

– Mes visi norime būti turtingi, – aiškino mano pašnekovas. – Visi norime gyventi amžinai. Visos valstijos pajėgos yra pasirengusios išlaikyti *status quo*, išlaikyti iliuziją. Ir štai kaip tik čia ir įvyksta susidūrimas su realybe.

Eidamas prie liftų, pasikalbėjau su dviem mero Reedo padėjėjais. Chuckas man sakė, kad nors jiems ir atrodo, kad San Chosė mieste padėtis labai bloga, daugelyje kitų Amerikos miestų ji dar blogesnė. „Kai kalbuosi su kitų miestų merais, prisimenu, ką gero mes turime“, – sakė jis.

– Tai kokio miesto jums labiausiai gaila? – paklausiau jų prieš pat užsidarant lifto durims. Mero padėjėjai nusijuokė ir vienu balsu atsakė:

– Valjecho!

„Sveiki atvykę į Valjechą – neribotų galimybių miestą!“, – skelbė užrašas ant stendo prie įvažiavimo į miestą, tačiau net tose parduotuvėse, kurios tebebuvo atidarytos, matyti užrašai: „Priimame maisto talonus.“ Uždarytas verslo įmones supo piktžolės, visi šviesoforai veikė nuolatinio mirksėjimo režimu. Tai tik formalumas, nes mieste nebebuvo policininkų tvarkai gatvėse prižiūrėti. San Francisko įlankos rajone Valjechas yra vienintelis miestas, kuriame automobilį galima pastatyti bet kur ir nebijoti gauti baudą, nes čia nebėra ir merginų, renkančių mokestį už stovėjimą. Miesto rotušės pastato langai tamsūs, bet jo prieangyje verda intensyvi veikla. Jaunas vyrukas su apsukta beisbolo kepuraite, akiniais nuo saulės ir naujutėliais *Nike* sportbačiais stovėjo ant žemos sienelės ir šaukė adresą:

– Kembridžo alėja, devyni šimtai. Benišijoje.

Žmonės iš aplink jį esančios minios iš karto pradėjo siūlyti kainą. 2006–2010 m. nekilnojamojo turto kainos Valjecho mieste nukrito 66 proc. Kas šešiolikto namo išpirkimo teisė anuliuota. Atrodė, jog tai

pigus namų išpardavimas, tik šio spektaklio personažai tokie neaiškūs ir paslaptingi, kad sunku patikėti viso to realumu. Pradėjau klausinėti, kas čia vyksta, tačiau kainų siūlytojai nenorėjo leistis į kalbas. „Ir kodėl turėčiau jums kažką aiškinti?“ – sakė man tipelis, sėdintis sulankstomoje *Coleman* firmos kėdėje. Matyti, kad jis manė esąs labai gudrus. Gal toks ir buvo.

Rotušės vestibiulis visai tuščias. Stovėjo priimamojo sekretoriaus stalas, bet paties sekretoriaus nebuvo. Vietoj jo kabojo tokio turinio skelbimas: „Namų, kurių išpirkimo teisė anuliuota, pardavėjų ir pirkėjų dėmesiui! Prašome savo verslo reikalus tvarkyti ne miesto rotušės vestibiulyje!“

Trečiajame aukšte radau naujojo miesto administratoriaus Philo Batcheloro patalpas, bet jose nebuvo nė gyvos dvasios, vien tik tušti kambarėliai ir tiek. Pagaliau pasirodė viena moteriškė, ji ir nuvedė mane pas patį Batchelorą. Šis vyrukas jau ėjo šeštąją dešimtį, ir, kas gana keista, yra poros knygų autorius. Viena iš jų apie tai, kaip auginti vaikus, o antroji – kaip sutikti mirtį. Abi parašytos iš atvirai krikščioniškų pozicijų, tačiau jis pats nepanašus į karštą savo įsitikinimų propaguotoją, o paliko tiesiog protingo ir truputį pavargusio žmogaus įspūdį. Philas iki išėjimo į pensiją vadovavo miestams, turintiems finansinių sunkumų. Jis sugrįžo iš pensijos imtis šio darbo, bet tik po to, kai miesto taryba kelis kartus prašė. „Kuo daugiau kartų nesutinkate, tuo ryžtingiau jie stengiasi įkalbėti“, – teigė Batcheloras. Svarbiausias jo reikalavimas buvo ne finansinio, o socialinio pobūdžio: sutiko imtis šio darbo tik su sąlyga, kad miesto tarybos nariai liausis rietis tarpusavyje ir elgsis kultūringai. Philas pareikalavo, kad jie įsipareigotų raštiškai, ir kol kas to įsipareigojimo laikėsi. „Man teko būti daugelyje vietų, turinčių daug bėdų, bet nieko panašaus dar nebuvau matęs“, – sakė vyriškis. Po to jis išdėstė viską, kas čia jam atrodė neįprasta, pradedant nuo darbuotojų skaičiaus. Šiuo metu jis vadovavo miestui, turėdamas tik vieną darbuotoją – tą pačią moterį, kuri mane atvedė. „Kai ji išeina į tualetą, tai turi užrakinti duris, nes aš būnu posėdžiuose, o daugiau žmonių mes neturime.“

2008 m., nepajėgdamas susitarti su daugybe savo kreditorių, Valjechas paskelbė bankrotą. 80 proc. miesto biudžeto ir liūto dalį tų pretenzijų, dėl kurių miestas ir bankrutavo, sudarė atlyginimai ir premijos saugumą mieste užtikrinantiems darbuotojams. Santykiai tarp policininkų ir ugniagesių iš vienos pusės ir miesto gyventojų iš kitos pusės buvo kaip niekada blogi. Pirmiesiems atrodė, kad miestas spaudžia juos ir nenori vykdyti sutartyje numatytų įsipareigojimų, o antrieji manė, kad anie baugina tik norėdami išlupti kuo daugiau pinigų. Buvo net juokaujama, kad santrumpa *P.D.* (*Policy Department* (Policijos departamentas) reiškia *Pay or Die* (Mokėk arba mirk). Miesto tarybos posėdžiai tapo varžybomis, kas ką labiau įžeis. Kartą vienas miesto gyventojas atėjo ir numetė ant grindų kelias kiaulės galvas. „Nėra jokios rimtos priežasties, kodėl Valjechas turėtų būti toks sumautas miestas, koks dabar yra, – sakė senas jo gyventojas Marcas Garmanas, sukūręs tinklalapį, kuriame protokoluojama šio pilietinio karo eiga. – Juk esame visai netoli nuo San Francisko, o Napos apygarda visai čia pat – smagiai metus akmenį, jis nukris kaimyninėje teritorijoje.“ Vos tik paskelbus bankrotą, policijos ir ugniagesių departamentų darbuotojų skaičius buvo sumažintas perpus. Kai kurie gyventojai ateina į Philo Batcheloro kabinetą vien tik norėdami pasakyti, kad savo namuose nesijaučia saugūs. O visos kitos miestą aptarnaujančios tarnybos atleido praktiškai visus savo darbuotojus. „Ar žinote, kad kai kurie miestai šiuo metu patys grindžia savo gatves? – klausė Philas. – Tik ne mūsų miestas.“

Šio vyruko knygų lentynoje pastebėjau *Fortune* žurnalo numerį su Meredithos Witney'ės nuotrauka viršelyje. Ir kai jis kalbėjo apie Valjecho bankrotą, supratau, kad tą istoriją esu girdėjęs anksčiau (gal tai buvo privačiame sektoriuje sklandantis variantas). Žmonės, turintys galios visuomenėje ir privalantys ją saugoti nuo jos pačios, tą visuomenę visiškai nustekeno. Policijos pareigūnų ir ugniagesių problema nėra nei valstybinio sektoriaus, nei valdžios problema. Tai visos visuomenės problema. Ji susijusi su tuo, kas vyko Volstrite bręstant antrarūšių būsto paskolų krizei. Ji atsirado dėl to, kad žmonės ima tai, ką gali vien dėl to,

kad gali tai daryti, ir neatsižvelgia į platesnes socialines pasekmes. Negalima laikyti tik atsitiktinumu ir to, kad miestų ir valstijų skolos tapo nesuvaldomos tuo pačiu metu, kaip ir individualių amerikiečių skolos. Palikti vieni tamsiame kambaryje su krūva pinigų, visi amerikiečiai nuo visuomenės viršaus iki apačios tiksliai žinojo, ko nori. Jie buvo įpratinti stverti tiek, kiek tik galima, ir negalvoti apie ilgalaikes pasekmes. Vėliau Volstrito darbuotojai privačioje aplinkoje skundėsi žema amerikiečių morale – kodėl jie vengia grąžinti antrarūšes būsto paskolas, o visi kiti amerikiečiai savo ruožtu piktinosi Volstrito darbuotojais, kurie susikrovė turtus, sugalvoję blogas paskolas.

Kai Valjecho miestui nepavyko įtikinti visuomenės saugumą užtikrinančių darbuotojų, kad jis nepajėgus juos padaryti turtuoliais, atsidūrė pačiame dugne – žemiau kristi jau nebebuvo kur. „Aš maniau, kad nesvarbu, kas dėl to kaltas, bet vis tiek reikia keistis“, – sakė Batcheloras. Susitikau su juo praėjus keliems mėnesiams nuo momento, kai pradėjo eiti tas pareigas. Philas vis dar tebebandė išspręsti sunkų finansinį uždavinį: mieste buvo 1 013 ieškovų, kurių ieškiniai siekė pusę milijardo dolerių, bet galima buvo skirti tik penkis milijonus dolerių jų ieškiniams tenkinti. Tie ieškovai buvo kaip išsigelbėję nuskendusio laivo keleiviai ant plausto ir turėjo tik ribotas maisto produktų atsargas. Batchelorui atrodė, kad jo darbas yra įtikinti tuos žmones, jog vienintelis būdas išsigelbėti yra dirbti visiems kartu. Jo nuomone, svarbiausia miesto problema ne finansinė: tokio pobūdžio problemos tėra tik simptomai. Tikroji liga yra kultūra. Vos prieš kelias savaites Philas buvo išsiuntęs memorandumą likusiam miesto personalui – tarybos nariams, merui, visuomenės saugumą užtikrinantiems darbuotojams. Jo pagrindinė mintis buvo ta, kad norint ištaisyti padėtį mieste, jiems visiems reikia pradėti elgtis kitaip. „Viską lemia žmonės, – sakė Batcheloras. – Todėl reikia mokyti juos, kaip gerbti vienas kitą, elgtis sąžiningai ir siekti tobulumo. Reikia keisti kultūrą. Tačiau žmonės turi norėti keistis. Jei bus įtikinėjami prieš jų valią, tai savo nuomonės nepakeis.“

– O kaip jūs keičiate viso miesto kultūrą? – pasiteiravau aš.

– Pirmiausia mes žvelgiame į savo vidų, – atsakė Philas.

Kelias iš Valjecho ėjo tiesiai pro dr. Peterio Whybrowo buveinę. Tai britų neurologas iš Kalifornijos universiteto Los Andžele. Jis sukūrė amerikiečių gyvenimo teoriją, nes manė, kad Amerikos visuomenės funkcionavimo sutrikimas yra šalutinis šios šalies sėkmės padarinys. Moksliniuose straipsniuose ir populiarioje knygoje *American Mania* („Amerikietiškoji manija“) Whybrowas įrodinėjo, kad žmonės neurologiniu atžvilgiu blogai parengti būti šiuolaikiškais, moderniais amerikiečiais. Žmogaus smegenys šimtus tūkstančių metų vystėsi stygiaus, nepriteklių aplinkoje, todėl jos nėra pritaikytos, bent jau iš prigimties, didelės gausos aplinkai. „Žmonių smegenys nepaprastai ribotos, – žvaliai aiškino Peteris. – Jų branduolys toks pat, kaip ir vidutinio driežo.“ Tas branduolys turi žinduoliams būdingą apvalkalą, kuris atsakingas už motinišką rūpestį ir socialinį bendravimą. Pačiame smegenų viršuje yra trečiasis sluoksnis, atsakingas už atmintį ir gebėjimą abstrakčiai mąstyti. „Tik visa bėda, – sakė Whybrowas, – kad mūsų aistros vis dar tebėra priklausomos nuo smegenų branduolio, tokio kaip ir driežų. Esame taip užprogramuoti, kad stengiamės įgyti kuo daugiau dalykų, kuriuos laikome deficitiniais – visų pirma sekso, saugumo ir maisto.“ Net besilaikantis dietos žmogus, sąmoningai vengiantis susidurti su, pavyzdžiui, šokoladiniu pyragaičiu, sunkiai susivaldys, jei kokiu nors būdu šokoladinis pyragaitis pasimaišys jo kelyje. Visi Amerikos konditeriai jau seniai tą suprato, o dabar suvokė jau ir neurologai. „Susidūrus su gausa ar pertekliumi, sunku nuslopinti senuosius smegenų įpročius, – teigė Whybrowas. – Tuo momentu šokoladinio pyragaičio valgymo nauda pranoksta dietos laikymosi naudą. Todėl susidūrę su šokoladine pagunda, apie dietą tiesiog pamirštame.“

Turtingiausia iš visų, kokias tik pasaulis kada nors matė, visuomenė taip praturtėjo sugalvodama vis geresnių būdų, kaip duoti žmonėms tai, ko jie nori. Kai daugelis kokių nors norų žaibiškai patenkinami, tai smegenys paveikiamos panašiai, kaip ir tuo atveju, kai dešinė ranka nupjauna kairę. Kuo daugiau žmogus naudojasi tuo „driežiniu“ smege-

nų branduoliu, tuo labiau jis ima dominuoti. „Mes darome štai ką: iki minimumo sumažiname naudojimąsi ta smegenų dalimi, kurios driežai neturi, – aiškino Whybrowas. – Sukūrėme fiziologinį funkcionavimo sutrikimą. Praradome savireguliacijos gebėjimą visuose visuomenės lygmenyse. Tie penki milijonai dolerių, kuriuos *Goldman Sachs* sumokės jums už tai, kad padarysite, ko jie paprašys, yra iš esmės tas pats šokoladinis pyragaitis, tik aukštesnio lygmens."

Visus tuos finansinius burbulus ir tokį didelį atskirų žmonių ir visos visuomenės prasiskolinimą Peteris laiko tiesiog gyvenimo vadovaujantis driežo smegenimis padariniais. Spalvotą amerikiečių asmeninio prasiskolinimo žemėlapį uždėję ant Ligų kontrolės centro sudaryto spalvoto žemėlapio, vaizduojančio fantastišką nutukusių žmonių skaičiaus padidėjimą JAV nuo 1985 m., pamatysime, kad jie iš esmės sutampa. Prekiavimo individualiais akcijų portfeliais bumas, legalizuoto lošimo verslo plitimas, priklausomybės nuo narkotikų ir alkoholio didėjimas – viskas kuo puikiausiai dera. Kur tik bepažvelgsi, visur amerikiečiai savo ilgalaikius interesus išmaino į trumpalaikę naudą.

Bet kas gi atsitinka, kai visuomenė praranda savireguliacijos gebėjimą ir ilgalaikius interesus išmaino į trumpalaikę naudą? Kuo tai baigiasi? „Pajėgtume reguliuoti save, jei tik galvotume apie tai, – teigė Whybrowas. – Tik nepanašu, kad mes ketintume tai daryti." Be šios mažai tikėtinos galimybės Peteris įžvelgė dvi galimas pasekmes. Pirmąją jis iliustravo tikra istorija, kurią būtų galima pavadinti parabole apie fazaną. Praėjusį pavasarį Peteris iš Oksfordo universiteto gavo metines atostogas moksliniam darbui ir maloniai nustebo pamatęs, kad galės išsinuomoti butą Blenheimo rūmuose, Čerčilių šeimos tėvonijoje. Praėjusi žiema šioje vietovėje buvo labai rūsti, o fazanų medžiotojai darbavosi labai efektyviai. Dėl to rūmų sode liko tik vienas vienintelis šios rūšies paukštis. Taigi neseniai užsėto lauko gėrybėmis dabar jis galėjo naudotis vienas. Prieinamo pašaro kiekis, anksčiau priklausęs nuo aplinkos, dabar tapo visai neribotas: fazanas galėjo lesti kiek tik nori ir mielai pasinaudojo šia galimybe. Jis užaugo toks didelis, kad kai kiti paukščiai

mėgindavo kėsintis į jo pašarą, dičkis tiesiog nubaidydavo juos vien tik savo įspūdinga išvaizda. Tas nutukęs fazanas tapo turistų atrakcija ir netgi buvo pramintas Henriu. „Henris buvo didžiausias fazanas iš visų, kuriuos tik kada nors esu matęs, – tvirtino Whybrowas. – Net ir po to, kai tapo baisiai riebus, jis nesiliovė daug lesęs." Netrukus paukštis visai nutuko. Jis galėjo ir toliau lesti kiek širdis geidžia, bet skraidyti nebesugebėjo. Ir štai vieną dieną šio fazano nebeliko – jis tapo lapės auka.

Kita galima pasekmė buvo truputį viltingesnė – pasiekti dugną. Reikėjo suvokti, kas atsitiko su mumis, nes kito pasirinkimo tiesiog neliko. „Jei atsisakome patys reguliuoti save, tada mus reguliuoja tik aplinka ir jos daroma skriauda", – sakė Peteris. Kitaip tariant, kad įvyktų kokia nors prasminga permaina, reikia, kad iš aplinkos patirtume reikiamą skausmo dozę.

2011 m. rugpjūtį, tą pačią savaitę kai *Standard* & *Poor's* reitingų agentūra sumažino JAV skolos reitingą, vienas teisėjas patvirtino Valjecho miesto Kalifornijoje bankroto planą. Valjecho kreditoriai turėjo gauti po penkis centus už dolerį, o tarnautojai po 20–30 centų už dolerį. *Moody's* ir *Standard* & *Poor's* reitingų agentūra nebesuteikė miestui jokio reitingo. Dabar jau Valjechui reikėtų ne vienerius metus stengtis atkurti reputaciją, kad galėtų tikėtis padoraus reitingo. Neturėti reitingo šiam miestui mažai ką tereiškė, nes tikrai jam mažiausiai reikėjo toliau skolintis iš pašaliečių.

Skatinamas daugiau tuščio smalsumo, negu kokio nors aiškaus tikslo, aš vėl nuvažiavau į Valjechą ir užėjau į ugniagesių departamentą. Kai dingsta bendro tikslo pojūtis, ugniagesiai yra aiškus ženklas, kad artėjame prie naujo dugno. Sunku įsivaizduoti, kaip policijos departamentas gelėtų įsivelti į konfliktą su bendruomene, kuri jį pasamdė apsaugai. Žmogus, tapęs policijos pareigūnu, mėgaujasi valdžia. Jis nori sustabdyti nenaudėlius, bet nebūtinai turi rūpintis tais žmonėmis, kuriuos saugo. Užtat tapęs ugniagesiu žmogus nori būti laikomas „geriečiu", trokšta būti mylimas.

Ugniagesys, kurį ten radau tą rytą, buvo Paige'as Meyeris – keturiasdešimt vienerių metų vyras, tamsaus gymio, trumpais žilstelėjusiais plaukais, nudegimų randais paženklintu veidu, visada besišypsantis. Jis nebuvo nei labai religingas, nei linkęs politikuoti. („Nesu labai dievobaimingas", – prisipažino Paige'as.) Išskyrus šeimą artimiausias religijai dalykas jam buvo ugniagesio darbas. Šis vyrukas labai didžiavosi ir juo, ir savo kolegomis. „Visai nenoriu, kad tai skambėtų arogantiškai, – sakė Meyeris, – bet kitose bendruomenėse ugniagesiams kokį nors didesnį gaisrą tenka gesinti gal tik kartą per metus, o mes juos gesiname visą laiką." Valjecho gyventojai vyresni ir neturtingesni, negu daugelyje aplinkinių miestų, o namai, kuriuose gyvena, dar senesni. Tipiškas Valjecho namas yra žavus, bet labai degus medinis karalienės Viktorijos stiliaus pastatas. „Šiame mieste mes kovojame su gaisrais, – pasakojo Paige'as. – Šis miestas skilinėja." Ugniagesių departamentas toks, kokia ir aplinka: jame dirba labai agresyvūs žmonės. „Kai atėjau į šią darbovietę, mes lėkdavome gesinti gaisro, – prisiminė Meyeris. – Mūsų nepamatysi pilančių vandenį iš lauko. Mes lendame į degančio namo vidų. Įvertiname situaciją: jei paskambina koks pienburnis užkimusiu balsu, tai nelekiame, kaip akis išdegę. Bet jei mums praneša, kad koks nors kūdikis baigia uždusti nuo dūmų, ar dešimtmetis paauglys jau nebekvėpuoja, tada geriau nepasimaišykite mums ant kelio – pervažiuosime jus net nestabtelėję."

Jaunystėje, norėdamas užsidirbti mokslams koledže, Meyeris dirbo gelbėtoju centrinės Kalifornijos ežerų paplūdimiuose. Jis manė, kad tai nebus itin dramatiškas darbas, bet pasitaikydavo žmonių, kurie nusigerdavo ir bandydavo skandintis. Kelis kartus jo ištraukti iš vandens skenduoliai buvo tokios būsenos, kad reikėjo skubios medicininės pagalbos, ir paprastai pirmieji prisistatydavo ugniagesiai. Paige'as pradėjo kalbėtis su tokiais gelbėtojais ir suprato: „Jie visi labai mėgo savo darbą. Kolektyvas jiems tapdavo antrąja šeima. Na, kam gi tai galėtų nepatikti"? Meyeris atvyko į Valjechą 1998 m., būdamas dvidešimt aštuonerių. Paliko šiltą vietelę Saniveile, netoli San Chosė miesto, kur gaisrų

pasitaiko retai, vien dėl to, kad norėjo dirbti ugniagesiu. Jis pasakojo: „Kituose departamentuose ugniagesiu nebūčiau. Pirmuosius šešis darbo čia mėnesius kas antrą savaitę tekdavo gesinti gaisrus antrą valandą nakties. Man buvo sunku tuo patikėti.“ Dauguma namų Valjeche yra karkasiniai. Jų vidaus pertvaros neturi priešgaisrinių juostų, ir nuo namo apačios iki jo viršaus keturios sienos ugniai padeda plisti ne blogiau už dūmtraukį. Viena iš klaidų, kurias daro šio miesto ugniagesiai naujokai, yra ta, kad jie stengiasi užgesinti ugnį pirmajame aukšte, o ji tuo tarpu persimeta į viršų ir pradeda veržtis pro stogą. „Kai atvykstame į gaisro vietą, liepiame ką nors siųsti į mansardą! Juk ugnis veržiasi kaip tik ten.“

Meyeris ir pats padarė tą naujokų klaidą. Tik atvykęs į Valjechą jis vieną dieną iššoko iš ugniagesių mašinos, jau kvėpuodamas iš bakelio, ir įbėgo į degančio buto miegamąjį. Išlaužė duris ir pradėjo gesinti ugnį. Netrukus vyriškis pradėjo stebėtis, kodėl ji nemažėja. „Karštis turėjo slopti, o jis toliau didėjo.“ Tiesiai priešais jo veidą plastmasinė kaukė pradėjo trūkinėti, pasidengė plyšeliais, kaip automobilio priekinis stiklas vandens srovelėmis, važiuojant per lietų. Patyrę ugniagesiai neuždengia ausų, kad jaustų karštį. Paige'as karštį galėjo tik matyti: jo šalmas pradėjo lydytis. „Jei jau šalmas pradeda raukšlėtis ir lydytis, tai žinok, kad karšta ne juokais, – tvirtino mano pašnekovas. – Tai ženklas, kad patalpa netrukus suliepsnos.“ Pasak šio vyruko, tai įvyksta tada, „kai visa, kas joje yra degaus, užsidega vienu metu, ir tada jūs tampate kaip kepama bulvė“. Tuo momentu gelbėtojui reikėjo daugiau vandens arba jis turėjo bėgti į lauką, bet savigarba neleido taip elgtis, ir jis pasiliko viduje. Po kelių akimirkų atvažiavo pastiprinimas su dar viena didesne žarna.

Vėliau Meyeris suprato savo klaidą: tas namas buvo trijų aukštų, bet stovėjo kalvos šlaite, todėl nebuvo matyti jo tikrojo aukščio, o ugnis jau buvo pasiekusi mansardą. „Nesakau, kad jei pastiprinimas nebūtų atvažiavęs kaip tik tuo momentu, tai būčiau žuvęs“, – sakė Paige'as. Bet faktiškai kaip tik taip ir galėjo nutikti. Iš to įvykio gelbėtojo veide liko randas. „Turėjau išmokti kontroliuoti savo aplinką, – pabrėžė jis. – Mane buvo užvaldęs apgaulingas saugumo jausmas.“

Kai jums kas nors rūpi, prie to prisirišate. Ir Meyeris prisirišo prie Valjecho. Jam baisiai nepatiko jo profsąjungos ir miesto gyventojų konfliktas. Šis ugniagesys karštai ginčijosi su profsąjungos derybininku. Anot Paige'o, ugniagesiai, linkę idealizuoti ir pasitikėti, tad juos nesunku apgauti. Jis taip pat manė, kad eilinius ugniagesius apgaudinėjo ir miestas, ne kartą melavęs derybų metu, ir jų pačių vadovybė. Pastaroji pasinaudojo tuo, kad ugniagesiai buvo pasipiktinę neprotingais reikalavimais derybose dėl profsąjungos kolektyvinės sutarties su miestu. Pradimai už derybų stalo ir buvo ta priežastis, kad jie pragyvenimui gavo tik tiek, o ne daugiau. „Norėčiau pasakyti jums, – tarė Meyeris, – kad pradėdamas ugniagesio darbą aš net nežinojau, kiek pinigų uždirbsiu. Man tai nerūpėjo. Nieko nenutuokiau ir apie priemokas bei kitas privilegijas. Daugelis dalykų, dėl kurių dabar ginčijamės, man tuo metu net nebuvo atėję į galvą. Rūpinausi tik savo išsvajotu darbu. Leiskite pasakyti jums dar kai ką: 2007 m. apskritai niekam iš miesto gyventojų nerūpėjo, kiek aš uždirbu." Jei Paige'o uždarbis būdavo šešiaženklis, jie sakydavo: „Velniai rautų, bet tu juk to nusipelnei! Kas jei ne tu lendi į degantį namą!" Anot Meyerio, „taip buvo dėl to, kad visi turėjo darbo. Visi žinojo, kad mūsų profesija pavojinga. Bet kai ekonomika pašlijo, žmonės pradėjo kreivai žiūrėti vienas į kitą".

Pastaruoju metu labai sumažėjo tikimybė, kad tas pastiprinimas, kuris tada galbūt išgelbėjo Meyerio gyvybę, šiandien atvyktų panašioje situacijoje. Kai Valjechas paskelbė bankrotą, Ugniagesių departamento darbuotojų skaičius buvo sumažintas nuo 121 iki 67. Tiek jų turi aptarnauti 112 000 gyventojų miestą. Departamentas sulaukia apie 13 000 iškvietimų per metus. Tokio dydžio miestui tai labai daug. Kai tik žmonės pajunta kokią nors grėsmę ar kai jiems kas nors, išskyrus kitus žmones, kelia nerimą, jie puola skambinti ugniagesiams. Dauguma tokių iškvietimų būna nerimti, „katės medyje" pobūdžio. („Dar nesu matęs katės skeleto medyje", – juokavo Paige'as.) Skambina žmonės, kai jiems ima skaudėti galvą. Kreipiasi net tie, kuriems ima niežėti nepasiekiamą vietą. Ugniagesių pareiga atsakyti į kiekvieną skambutį. („Įdomiau-

sias iš visų buvo skambutis, kai kreipėsi žmogus be kojų, kamuojamas įsivaizduojamų kojos skausmų", – prisiminė mano pašnekovas.) Kad pajėgtų susidoroti su tokiu dideliu iškvietimų skaičiumi, jie anksčiau turėjo aštuonias ugniagesių stotis, aštuonis trijų žmonių ekipažus, keturių žmonių komandą (naudojamą tik tikriems gaisrams ir gelbėjimo operacijoms), vieną gaisrų gesinimo laivą, vieną specialią gelbėjimo komandą ir grupę darbui su pavojingomis medžiagomis. Dabar beliko tik keturios stotys, keturi trijų žmonių ekipažai ir viena keturių žmonių komanda.

Visa tai Paige'ui Meyeriui ypač svarbu, nes prieš porą mėnesių jis tapo nauju Valjecho miesto Ugniagesių departamento vadovu. Toks paskyrimas nustebino, nes jis net nepretendavo į šias pareigas. Miesto administratorius Philas Batcheloras tiesiog vieną dieną pasikvietė Paige'ą pas save. „Tiesą sakant, jis net nepaklausė manęs, ar norėčiau tokių pareigų, – sakė ugniagesys. – Tik pasiteiravo, kaip laikosi mano šeima, pasakė, kad skiria mane į šias pareigas ir pasitikslino, ar tai nesukels man kokių nors problemų."

Ieškoti problemų Meyeris nepradėjo, o tiesiog atsisėdo ir padarė sąrašėlį, kokiais būdais galima gerinti departamento darbą. Jis susidūrė su nauju iššūkiu: kaip užtikrinti tokį pat ar net dar geresnį aptarnavimą turint dvigubai mažesnius išteklius? Kaip elgtis visuotinio stygiaus aplinkoje? Naujasis Valjecho ugniagesių departamento vadovas ėmėsi svarstyti dalykus, kurie ligi tol nebuvo aptarinėjami. Svarbiausia mirties priežastis gesinant gaisrus buvo širdies priepuoliai. Antras pagal svarbą dalykas – gaisrinių mašinų gedimai. Jis dabar vadovavo departamentui, kuris buvo užverstas darbu ir turėjo skubėti. Kadangi žmonių buvo mažiau, jų darbo krūvis padvigubėjo, o tai reiškė, kad dvigubai padidėjo ir kiekvieno ugniagesio susižalojimo tikimybė. Meyeris nusprendė sukurti ugniagesiams fizinio pasiruošimo režimą. Sumažėjus ugniagesių stočių ir žmonių skaičiui, turėjo pailgėti reagavimo į iškvietimus laikas. Reikėjo rasti naujų būdų šiam procesui paspartinti. Ilgesnis reagavimo į iškvietimus laikas reiškė, kad lieka mažiau vietos galimoms klaidoms.

Tai taip pat reiškė, kad gaisrai, kuriuos jiems reikės gesinti, dabar bus didesni. Jis turėjo kai kurių minčių, kaip efektyviau gesinti tuos didesnius gaisrus. Trumpai tariant, Paige'as pradėjo iš naujo permąstyti gaisrų gesinimo principus.

Kai žmonės prisidaro tiek skolų, kad patiems ima atrodyti, jog bus sunku ar net neįmanoma jas grąžinti, tai vienu metu ima sakyti kelis dalykus. Žinoma, pirmiausia tvirtina, kad nori daugiau, nei tuo metu gali sau leisti. Taip pat jie tikina, nors ir ne taip tiesmukiškai, jog jų dabartiniai norai yra tokie svarbūs, kad norint juos patenkinti verta šiek tiek apsunkinti savo ateitį. Tačiau leisdamiesi į tokį kompromisą šie žmonės daro prielaidą, jog kai tie sunkumai ateityje iškils, jie juos perpras, suvoks. Deja, ne visada tai pavyksta, tačiau niekada nereikia atmesti galimybės, kad pasiseks. Nors optimizmas kartais gali atrodyti ir labai kvailas, jis turi keistą savybę apsimokėti.

Padėka

Yra žmonių, kurie prie visų mano parašytų knygų prisidėjo daugiau, negu kad būtų galima pasitenkinti tik padėkojant jiems leidinio pabaigoje. Ne išimtis ir ši knyga. Antrasis finansų krizės veiksmas vyko vietovėse, į kurias niekada nebūčiau susiprotėjęs nuvykti. Todėl norėčiau padėkoti Graydonui Carteriui ir Doughui Stumpfui iš *Vanity Fair* žurnalo už tai, kad jiė paakino mane leistis į kelionę. Taip pat Jaime'iui Lalinde'ui už tai, kad tas vietoves ištyrė taip gerai, jog man kartais net atrodo, kad apie jas turėtų pasakoti jis, o ne aš. Rašydamas šią knygą nuo pat pradžios iki pabaigos naudojausi ne tik Theo Phanoso draugyste ir skatinimu, bet ir jo, kaip įdomaus finansininko, įžvalgiomis mintimis. *W. W. Norton* leidykloje iš kažkur išdygusi Janet Byrne išvadavo nuo subjektyvumo ir patobulino mano prozą tiek, kiek tą gali padaryti įgudusi redaktorė. Na, o mano kriterijumi ir orientyru išlieka Starlingas Lawrence'as – rašytojas ir leidyklos vyriausiasis redaktorius.

Lewis, Michael

Le384 Bumerangas : „kietas“ Europos nusileidimas / Michael Lewis ; iš anglų kalbos vertė Leonas Ramutis Tamošiūnas. – Vilnius : Eugrimas, 2013. – 192 p.

ISBN 978-609-437-153-0

Knygos „Bumerangas“ centre – finansų krizė, sukėlusi tikrą chaosą Europos ekonomikoje. Nevengdamas ironijos ir kritikos Michaelis Lewisas skaitytojui pažeria daugybę faktų, nulėmusių šių dienų Europos valstybių bei JAV ekonominę padėtį. Autorius drąsiai atskleidžia slaptas vyriausybių ir bankų finansines machinacijas, ryždamasis prognozuoti, kaip tai paveiks Europos ekonomiką ateityje.

UDK 338.1:336.7(4)

Michael Lewis

BUMERANGAS

„Kietas“ Europos nusileidimas

Projekto vadovė *Vaiva Švagždienė*
Redaktorė *Jurgita Brasiūnaitė*
Maketuotoja *Dovilė Kuliešienė*
Viršelio dailininkas *Artūras Babušis*

Išleido
Leidykla „Eugrimas“, Kalvarijų g. 98-42, LT-08211 Vilnius
Tel./faks. (8 5) 273 39 55, info@eugrimas.lt, www.eugrimas.lt

Spausdino
UAB „BALTO print“, Utenos g. 41a, LT-08217 Vilnius

Vos tik pasirodžiusi Michael Lewis knyga „Bumerangas" sukėlė didžiulę susidomėjimo ir diskusijų bangą. Ji buvo išversta į 25 užsienio kalbas ir tapo viena skaitomiausių verslo knygų visame pasaulyje, ypač Europoje, nes būtent ji atsidūrė šios knygos dėmesio centre.

Pagrindinė knygos tema – finansų krizė, sudavusi skaudų smūgį visai Europos ekonomikai. Ironiškas ir gana kritiškas autoriaus žvilgsnis kiaurai skrodžia atskiras Europos valstybes, į dienos šviesą traukdamas finansines „nuodėmes", sutrikdžiusias jų finansinį stabilumą bei visos Europos ekonominį gyvenimą.

Knygoje drąsiai viešinamos kruopščiai slepiamos vyriausybių ir bankų finansinės machinacijos, nebijant įvardinti tikrųjų kaltininkų. Visgi šie rimti M. Lewis pareiškimai jokiu būdu nevirsta „sausu", vien faktais išmargintu traktatu. Kandūs, dažnai sarkazmo lydimi pastebėjimai, atskleidžiantys atskiroms Europos tautoms būdingus savitumus, privers ne kartą nusišypsoti ar net garsiai nusijuokti.

Kita vertus, autorius nelieka tik dar vienu bambančiu visažiniu kritiku, pirštu baksnojančiu į padarytas klaidas Europoje ir Amerikoje. Jis ne tik ironizuoja dabartį, bet ir ryžtasi prognozuoti, kas laukia Europos ateityje bei kokią kainą jai teks sumokėti už padarytas finansines spekuliacijas.

„Atsitiko štai kas: visi Airijoje tikėjo, kad kažkur joje yra mažas išmintingas žmogelis, atsakingas už jų pinigus, ir dabar pirmą kartą jį pamatė <...>. O kai pamatė, tai tarė sau: „Ką, šitas šiknius? Šitoks perdyla atsako už mano pinigus?" Štai tada visus ir apėmė panika..."

„Tačiau nespėjus iki galo sudėlioti minčių šiuo klausimu, už manęs sėdėjęs keleivis ėmė krepšį iš virš galvų esančios lentynos, ir jo stuktelėjimas išvijo kvailas mintis iš mano galvos. Netrukus įsitikinau, kad islandų vyrai, kaip ir briedžiai, avinai ir kiti raguoti žinduoliai, mano, jog tokie stuktelėjimai yra būtini ir neišvengiami evoliucinėje kovoje už būvį."

(Ištraukos iš knygos „Bumerangas")

ISBN 978-609-437-153-0

eugrimas.lt | VERSLUI

